

A NOVOHRÁD-NÓGRÁD GEOPARK ÉRTÉKEI - OKTATÁSI SEGÉDANYAG
2014

A NOVOHRÁD-NÓGRÁD
GEOPARK MAGYAR OLDALÁNAK
KELETI RÉSZÉN TALÁLHATÓ
RÉGÉSZETI, TÖRTÉNELMI ÉS
KULTURÁLIS ÉRTÉKEK

Tartalom

1. Helytörténet, régészet.....	2
1.1. Az érintett terület történelméről, régészetéről	2
1.2. Kulturális örökségek.....	4
2. Látnivalók, nevezetességek.....	7
3. Művészeti élet	9
4. A Novohrád-Nógrád Geopark magyar oldalának keleti részén található települések építészeti értékeinek bemutatása	11
5. A térség Geoparkon kívüli települései	50

1. Helytörténet, régészet

1.1. Az érintett terület történelméről, régészetéről

Nógrád megye őskoráról meglehetősen keveset tudunk. Bizonyosan előfordult erre a kőkori ember, a Karancs-Medves vidékén a már földművelő rézkori népesség is. Szécsény térségében (Piliny, Benczúrfalva) és az Ipoly, illetve a Zagyva völgyében már sűrű telepei voltak a későbronzkor embereinek. Így a salgótarjáni Baglyaskőn, Pécskőn, a kisterenyei Hármashegyben. A bronzkori telepek egykori helyét a népnyelv ma is Várhegynek, Pogányvárnak nevezi. A vaskor (szkíták) után a kelták jelentek meg az i. e. IV. században. A rómaiakkal egy időben jelentek meg a szarmaták, a germán kvádok törzsei és keveredtek az illír-kelta törzsekkel, így népesítve be a vidékét. A népvándorlás hullámai az i. sz. IV. századtól Nógrád megyét is érintették, gótok, longobárdok szállták meg a vidéket. A germánok uralmát az avarok váltották fel 570 táján. A VI-VII. századtól a bolgárok-törökök-szlávok is lehúzódtak a területünkre, s a nyitra központú morva-szláv állam tagjaiként éltek.

A honfoglalás kori magyarok a X. század folyamán a Galga és a Zagyva völgyében haladtak északi irányban a megye területére. Életükre utaló régészeti adatok csak szórványosan fordulnak elő. Jelentős nemzetségek folyamatosan telepedtek meg Nógrádban: Záchok, Kacsicsok, Szolnokok, Csákok, Csórok majd a Radnótok, Abák kaptak jelentős szállásbirtokokat. Majdnem minden (hadrendnek tekinthető) törzs szórványából jutott Nógrádba is, több település viseli a honfoglaló törzsek nevét pl.: Keszi, Tarján, Megyer, Terény. A nemzetségfők birtokai mellett királyi várföldekkel is találkozunk. Királyi telepítésű falu volt területünkön Nemti, szolgáltató falu: (Ludány)Halászi, őr és vadászfalvak: Vizslás. Nógrád megye a X. század végén vált önálló területi egységgé. A XII. században felbomló királyi várszervezetet váltotta fel a nemesi vármegye. A tatárjárás után, a XIII. század közepétől a feudális anarchia lett úrrá Nógrádban is. Az egymás után épülő várak, erődítmények politikai, gazdasági és katonai szempontból bírtak jelentőséggel. Uraik, azonban a birtokszerzéstől hajtva gyakran fordultak egymás ellen. A trencsényi Csák Máté és Károly Róbert hívei között kirobbant pártharcok a megye fejlődését megakasztották. A harcok elnyugvásával Károly Róbert hívei (többek között a Kacsics nemzetségbeli Szécsényi Tamás) osztozkodtak az elkobzott birtoktesteken. A mostohább természeti adottságok miatt, a gazdasági fellendülés jelei csak a XIV-XV. században mutatkoznak. Mezővárosi központok jönnek létre, így területünkön Szécsény. A XV. századi huszita hódítás megyénkben Salgó várát, Zagyvafőt, Hollókőt, Szanda várát érintette. A megye területén lassan egyre jelentősebbek lettek a középnemesi birtokok.

Nagyobb városközpont azonban területünkön nem tudott kialakulni, fejlődésüket az oszmán-török hódítás akadályozta meg. A megyének nem volt egyetlen korszerű vára sem, a főúri erődítmények egy része korábban elpusztult. Erre a sorsra került: Baglyaskő, Ecseg, Fejérkő és Zagyvafő. A számottevő várakat: Szandát, Bujákot, Hollókőt, Salgót újra kellett volna építeni, Szécsény sem volt számottevő. 1541-1575 közötti időszak a várháborúk kora volt. A törökök, miután egymás után megszállták a várakat (Hollókő, Salgó, Szécsény), a birtokos nemesek, főurak elmenekültek, a falvak lakosai – ahol lehetett – helyükön maradván, vészelték át a hódoltság másfél száz évét. Sok nógrádi falu kettős adóztatás alá került, a töröknek és a magyar földesúrnak is adózott. 1575-1593 között a vármegye egész területe török kézre került, a települések nagy része lassan elnéptelenedett, csak a helyük maradt meg, vagy egy-egy pusztá, tanya neve őrzi emléküket. A „tizenöt éves” háború, a

török alóli felszabadulást eredményezte 1663-ig. A XVII. században, megyénkben is megerősödött a majorgazdálkodás, annak ellenére is, hogy számos adó sújtotta a parasztságot, várkatonaság, császári zsoldosok, török martalócok fosztogatták a lassan ismét benépesülő falvakat. 1635-ben a török hódoltság elérte Füleket, és Losoncon túlra is átnyúlt, fellángolt ismét a végvári harc. A XVII. század második felében, a Habsburg-ellenes mozgalmak nyomán, Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi György seregei dúlták végig a vidéket. 1663-1683 között ismét fellángolt a török-magyar háborúskodás, Szécsény, Buják, Hollókő török megszállás alá került. Az 1664-es vasvári béke a nógrádi várakat török kézen hagyta, felerősödött a császári csapatok garázdálkodása, új típusú paraszti önvédelmi szervezet, a „paraszti vármegye” vette kezébe sorsának irányítását. Bécs török alóli felmentése után, Sobieski János lengyel király Nógrádon keresztül vonult haza, és útközben visszafoglalta a töröktől Szécsényt, Hollókőt. Nógrád vármegye népe, sok szenvedés és pusztítás után jutott túl a török hódoltságon. A meginduló újratelepítések nyomán, a vármegye benépesülésének második korszaka is lezárult.

A politikai, társadalmi elégedetlenség nyomán kirobbant Rákóczi szabadságharc (1703-1711) alatt az elkeseredett paraszti tömegek, majd a nógrádi nemesség egy része is csatlakozott a felkelőkhöz. A szabadságharc egyik kiemelkedő eseménye – az 1705-ös szécsényi országgyűlés, ahol II. Rákóczi Ferencet vezérlő fejedelemmé választották – Nógrádban zajlott le. Az 1711-es szatmári békekötés után, a főnemesség, az egyház és az új birtokosok ismét berendezkedtek a vármegyében. Kisebb-nagyobb (barokk, klasszicista) kastélyok, kúriák épültek majd minden faluban. A török hódításkor elnéptelenedett területekre szlovák telepések érkeztek, s hódították vissza az elvadult földeket, irtották az erdőket. A XVIII. században megváltozott a gazdálkodás formája, a szántóföldi gazdálkodás hódított teret, fellendült a sertés- és szarvasmarha tenyésztés. A nógrádi haladó köznemesség átvette a megye irányítását, a XVIII. század közepétől a gondolkodásban végbement változások hatása alól a megyei nemesség sem tudta kivonni magát. Az új eszmeiség, a felvilágosodás és polgáriasodás gondolatrendszerében az újdonságokra fogékony nemesség képviselői is hallatták szavukat. Közreműködtek az 1825-ös reformországgyűlés összehívásában, mely után Nógrádban is felpezsdült a politikai élet.

A XVIII. században ipari központokról Nógrádban nem lehetett beszélni, nem volt jelentős a háziipar. A XIX. század közepén indult meg a barnaszénkincs kutatása és bányászata, a megye iparosodása, a kézműipar, a kőbányászat (bazalt, andezit, mészkő) térhódítása. A nógrádi liberális nemesség 1848-1849-es forradalom és szabadságharc eszméje mellé állt, nógrádi nemzetőrök és honvédek vettek részt a forradalom harcában.

Nógrád megye története az 1867-es kiegyezéstől – az ipari kapitalizmus térnyerése, a tőke intenzív megjelenése következtében – a fejlődés sajátos útját járta be. Az iparosodás az anyagi kultúra fejlődése mellett új piacformákat, új értékesítési mechanizmusokat honosított meg. Eddig nem tapasztalt társadalmi mobilitás, belső vándorlás hasznából a megye is részesült. A külföldi tőke bevonásával jelentősen fejlődött a barnaszénbányászat, és új iparágak hódítottak teret. 1867-ben megépült a Pest-Salgótarján, majd 1871-ben a Losoncig vezető vasútvonal. A kohászat, a vasipar, az agyag- és üvegyipar eleinte a külföldi országokból, majd a szomszédos falvakból vonzotta ide a megélhetést keresőket. A tőkés „gründolás” időszakában új kapitalista nagyvállalatok jöttek létre, átalakult a megye hagyományosnak mondott településszerkezete.

Az első világháború kitörése (1914) jelentős gazdasági és politikai időszakot zárt le. Véget ért a gazdasági fejlődés békésnek tekinthető időszaka. 1918 őszén, új politikai erő került hatalomra, majd az 1919 márciusában lezajlott új politikai-hatalmi változás időszakában, a szénmedence bányászai és ipari munkásai összefogva a reguláris katonasággal, megvédték városukat (Salgótarján, Kisterenye) és munkahelyüket a cseh intervenciók támadásaitól. Az első világháborút követő trianoni döntés nyomán, területének és lakosságának döntő többségét elvesztő megye lassan tért csak magához.

Nógrád megye területileg kettészakított közigazgatási egységként létezett tovább, melyet a gazdasági működés folytonosságának a biztosítása is nehezített. 1944 novemberében a háborús frontvonal már Nógrád megye keleti szélén járt, bányák, ipari üzemek esztelen rombolása, leszerelése kezdődött meg. 1945 elején, fokozatosan működni kezdtek a megyei politikai erők, s megteremtődött a politikai programok közötti választás lehetősége. Politikailag és gazdaságilag is nehéz helyzetben kellett a bányákat, ipari üzemeket helyreállítani és a termelést újból megindítani. 1945 elején felszámolták a nagybirtokrendszert. A földreform végrehajtása és az államosítások alapvető változásokat idéztek elő. A pénzügyi stabilizálódás, az államosítások, majd a tervgazdálkodás bevezetése után a szénmedence (iparmedence) extenzív fejlődése indult meg, elsősorban a bányászat és az építőipar területén. A gazdasági(-), politikai torzulások, az egyoldalú és erőltetett fejlődés a (nehézipar és az alapanyaggyártás) nyomta rá a bélyegét a korszakra. A társadalom minden szférájában érezhető feszültségek vezettek el 1956. október 23-hoz, és a megye szempontjából kiemelkedően fontos december 8-ai salgótarjáni sortűzhez.

Az energiaszerkezet átalakulása nyomán, a III. ötéves tervidőszakban (1966-1970) az ipari tevékenységben meghatározó, tradicionális szénbányászat visszafejlődése nyomán az ipari struktúra átalakult. Megszűnt a megyében a szénbányászat, átalakultak vagy felszámolás alá kerültek a hagyományos, energiaigényes, és alacsony feldolgozottsági szintű termékeket előállító ipari üzemek. A rendszerváltást követően új politikai erőviszonyok rajzolódtak ki, önkormányzatok, és új pártok jöttek létre. A történelmileg hosszú időszak alatt kialakult, sajátos gazdasági szerkezetének egyenlőtlenségét, alapjaiban még nem sikerült átalakítani. Az elmúlt másfél évtized változásai, még inkább stagnálásnak illetve visszafejlődésnek minősíthetők.

1.2. Kulturális örökségek

Nógrád megye kevés védett építményeivel nem tartozik a műemlékileg jelentős megyék közé, (így ez természetesen a Geoparkról is elmondható.) Mintegy félszáz a kiemelt műemlék, a többi műemlék jellegű városi illetve faluképi jelentőségű. Funkciójukat tekintve 55% egyházi jellegű, míg 45% világi jellegű emlékek minősül. A természetvédelmi törvény által védetté nyilvánított földvárak, földművek száma 50, ebből műemléki védelemmel csak öt rendelkezik. Ide tartozik a karancsi **Kápolnahegy**. Két elpusztított várról is tudunk, melyek földművel is rendelkeztek: **Karancskeszi** Torna-vára, **Szanda** (Péterhegy). A műemlékvédelem vagy régészeti védelem alatt álló kővárak száma 13, ebből a Geopark keleti területén a következők találhatóak: Salgó, Fejérkő (Sámsonháza), illetve ide sorolható Somoskő vára is, mely azonban ma Szlovákia területén található.

Nógrád építészeti emlékeinek egy része csak alapjaiban maradt fenn, vagy az átépítések során más épületek részeit képezik.

Európa nyugati felén a XI-XII. században uralkodó **román művészeti stílus** földrajzi kiterjedése megegyezik a latin szertartású kereszténységével, emlékei főleg az egyházi építkezés szolgálatában születtek. Az ebből a korból származó templomok alaprajza az ókeresztény bazilika továbbfejlesztésével alakult ki, legjellemzőbb eleme a félkörív. A szentély és a homlokzat új szerkezeti és díszítő elemeinek egész sorával gazdagította az építőművészetet. A XIII. századig Európában virágzó stílus nógrádi képviselője igen szerény. A XII-XIII. század **román stílusú** – főleg egyházi – épületeinek nagy része más stílusban került a későbbiekben átépítésre, bővítésre. Például: **Tar** római katolikus temploma. Ide sorolhatjuk a **Karacsony** (Kápolnahegy) álló, román kori alapok felhasználásával, a XX. században épült kápolnát. A XIII. századi **későromán** emlékek közül kiemelendő: a **zagyvarónai** (Salgótarján) római katolikus templom, a **zabari** római katolikus templom, melyet gótikus stílusban átépítettek.

A **román kori világi építmények** közé váraink belső részei sorolhatók: **Salgó, Baglyaskő** (romjait már széthordták).

A középkor második felének művészeti stílusa Európában a **gótika, a csúcsíves építészet közkeletű elnevezése**. A francia eredetű stílus Magyarországon a XIII. század közepétől figyelhető meg. E kor csúcsíves emlékei Nógrád megyében hiányoznak, az érett, klasszikus gótika teljes pompájában lép előnkben a XIV. században, tiszta csúcsíves formáival, s gyakran a korábbi román stílusú épületek bővítésével. Kiemelendő értékkel bír **Mátraverebély, Tar, Karacskeszi, Kishartyán római katolikus templomai**. Világi építészeti emlékeink közül váraink egyes részletei említhetők.

A XV. századi **késő gótikával** egy időben jelentkező **reneszánsz stílus**, Nógrád megyében csak néhány részlettel képviseli magát: **Egyházasgerge, Kishartyán** római katolikus templomainak szentségtartója, **Etes, Kisterenye, Magyargéc, Vizslás templomainak bizonyos részei**. A korszak világi építészeti emlékei (XV-XVII. század) továbbra is a várakhoz kapcsolódnak: **Sámsonháza Fejérvő**.

Megyénkben a török hódoltság kora (1543-1685) még az azt követő évtizedekre is hatással volt, lecsökkentek, illetve megszűntek az építkezések, a meglévő épületek romokban heverték. Ez a kor mintegy választóvonal volt építményeink történetében. Ennek ellenére a XVII. század végén felépült néhány kastély, melynek stílusa a felvidéki várkastélyok saroktoronyos formáit tükrözi: **Kisterenyén a Gyürky-Solymossy kastély**.

Az évszázados visszaesést követően, a XVIII. század második évtizedétől fellendülés következett. Megsokszorozódott az egyházi és a világi épületek száma, s a **barokk stílusban** megformált építmények határozták meg megyénk műemlékeit. A templomépítkezések már nemcsak a katolikus részről fokozódtak, az evangélikusok is jelentős számban kezdtek építkezni. Az elpusztult vagy megrongálódott templomokat barokk stílusban építették újjá. A világi építkezések is nagy lendületet vettek, kastélyok, kúriák emelkedtek, s nem véletlen, hogy majd minden faluban található szép példányai ennek a korszaknak. További XVIII. századi egyházi emlékek: **Bárna, Cered, Ipolytarnóc, Karacsberény, Karancsság, Kisterenye, Litke, Lucfalva, Ludányhalászi, Mátraverebély-Szentkút, Nógrádmegyer, Salgótarján, Somoskőújfalu**. Világi építészeti emlékek: **karancssági Kubinyi-Prónay kastély, karacskeszii Záhorszky-Prónay kúria, karancslapujtői Mocsáry kúria, litkei Koháry-féle udvarház, nógrádmegyeri Topolicsányi-kúria**.

Az utolsó, nagyobb építészet Nógrád megyében a XIX. században (1820-1860) volt a korra jellemző **klasszicista stílusban** valósult meg. Az ezt követő stílusirányzatok, így a **romantika**, a **szecesszió**, az **eklektika** csak néhány épülettel képviselteti magát. Megemlítendő: **Karancslapujtó, Szilaspogony, Vizslás, Karancslapujtó, Ipolytarnóc, Sámsonháza** egyházi emlékei. A világi építészet emlékei: **az ipolytarnóci Bory-Lehoczky-kúria, karancslapujtói Mocsáry-Papszász-kúria.**

A XIX. század végi és a XX. század eleji falusi építkezések csonkakontyos, deszkaoromzatos, tornácos lakóházai több helyen is megtalálhatók. Hollókő mellett kiemelt hely illeti meg elsősorban **Kazárt.**

2. Látnivalók, nevezetességek

Ha át akarjuk tekinteni ennek a területnek a nevezetességeit, páratlan értékekkel, megannyi természeti és építészeti szépséggel találkozunk. Az előbbiek sorát a különleges látványosságot jelentő, Európa-diplomával kitüntetett **ipolytarnóci őseleleegyüttes** vezeti, az utóbbi területen az 1987 óta világörökségként is számon tartott **hollókői ófalu**, az eredeti népi kultúra folytonosságát reprezentáló élő skanzen áll az élen. A megőrzött múlt, a gazdag népművészet itt nem múzeumi látnivaló, hanem napjainkban is élő hagyomány. Az épített örökség emlékei a **hollókői, kazári ófalu** védett épületei, melyek egy részében ma is laknak. A parasztházak eredeti szépségükben díszítik a települések központját.

A legtöbb nógrádi település ugyanilyen becsben tartja örökségét. **Eredeti palóc portákat**, a régi építészeti stílust tükröző parasztházakat fellelhetünk egyebek között **Rimócon, Kozárdon, Varsányban, Vizsláson valamint Etesen is. Terényben** nemrégiben 105 palóc kontyos, füstlikas, hosszú parasztház került helyi védelem alá. **Rákócziánya** „nevezetességei” az ún. „**öreg-telepi házak**” faragott tornácokkal, illetve tűzfalal.

Számos település máig őrzi rendkívül gazdag hagyományait a folklór területén is. A néprajzi emlékeket a települések **tájházaiban, faluházaiban, helytörténeti gyűjteményeiben, falumúzeumaiban** ápolják. Itt megismerhetők a népi életmód tárgyi emlékei, bútorai, viseletei, valamint a népi kismesterségek fortélyai. **(Cered, Kazár)**. Kazáron megtekinthető egy, a megyében egyedülálló magángyűjtemény, Bagi András vasaló- és öntvénygyűjteménye.

Sok kiránduló kedvelt úticélja az egymáshoz közeli, középkori **salgói és somoskői vár**, ugyancsak ritka adottsága a természeti és épített környezetnek. Az egész országban nincs még egy olyan hely, ahol két vár ilyen közeli szomszédságban, alig néhány kilométernyire lenne egymástól. Salgótarján egyetlen középkori műemléke a salgói vár. A Szlovákia területén fekvő, több mint 700 éves somoskői vár és a bazaltömlés is látogatható.

A fennmaradt **kastélyok, kúriák** egy része felújítás után idegenforgalmi célokat szolgál (a sziráki Teleki kastély és az egykori Kállay-kastély Bercelen szállodaként működik, máshol hivatal kapott benne helyet és van, amelyik kulturális intézmény, múzeum, emlékház lett). Az utóbbiak közé tartozik a közelmúltban teljesen felújított szécsényi Forgách-kastély, amelyben a Kubinyi Ferenc Múzeum működik. Az épület mögötti Borjúpáston ülésezett 1705-ben a Rákóczi Ferencet vezérlő fejedelemmé választó országgyűlés. Az egykori Gyürky-Solymossy-kastély 2003 óta id. Szabó István Kossuth-díjas szobrászművész állandó kiállításának ad otthont. Cereden a Radvánszky-Humayer kúria 1987 óta művelődési ház és teleház.

Az évszázados emlékek mellett a megye történetét nagymértékben befolyásolta az itteni bányák megnyitása, majd bezárása. Az 1951-ig működött tárna helyén 1965-ben nyitották meg a nemrégiben felújított, és kibővített **földalatti bányamúzeumot Salgótarjánban**, mely ma nemzetközi hírű ipartörténeti látványosság. Az egykori József lejtősakna felhagyott vágatrendszerében a turisták a bányajárás különleges élményében részesülnek. A föld alatt ma már muzeális gépeket, berendezéseket és különböző biztosítási módokat mutatnak be a szakértő tárlatvezetők, akik maguk is Nógrád megyei bányákban

dolgoztak korábban. A múzeum külszíni bemutatóval bővült, így ma már a földalatti és külszíni szállítás mozdonyai, csilléi, szállítóvagonjai is megtekinthetők. E múzeum híven idézi azt az időszakot, amikor a térség életét meghatározó bányászat központja Salgótarján volt. A helybeliek tisztelettel adóznak azok emlékének, akik a bányákban dolgoztak vagy bányászbaeset áldozatai lettek. (Mátraszelén 2005-ben avattak bányászemlékművet, Etesen 2012-ben).

Salgótarjánban a **Nógrádi Történeti Múzeumnak** – túl a gyűjtemény sokszínűségén – az a különlegessége, hogy egyetlen volt az országban az elmúlt fél évszázadban, amelyet kifejezetten erre a célra építettek.

A megyében viszonylag sok az egyházi épület. A megyehatáron messze túlmutató szerepet tölt be a katolikus hívők körében a szentkúti kolostor és a Nagyboldogasszony-templom, **Mátraverebély-Szentkút** Magyarország egyik legismertebb, ezrek által látogatott **búcsújáró Mária-kegyhelye**. Az ország egyik legmagasabban fekvő kápolnája a Karancshegység híres búcsújáró helye, a **Margit kápolna**. Az itteni emberek hitéről tanúskodnak az **útszéli keresztok, kápolnák**.

3. Művészeti élet

A képző- és iparművészet Nógrád megye művészeti életében komoly értéket képviselt és képvisel napjainkban is. Sajnos sok élvonalbeli alkotó elhunyt: Balázs János, Balogh Balázs András, Czinke Ferenc, Hegedűs Morgan, Hibó Tamás, Iványi Ödön, Oláh Jolán, Orosz István, Somoskői Ödön, Szabó Gáspár, id. Szabó István, Szujó Zoltán, Vasas Károly. A jelenleg is alkotók közül néhányan jelentős díjakat, kitüntetések kaptak munkásságukért. Földi Péter, Mustó János, Radics István, L. Presits Lujza festőművészek, Bobály Attila, Erdei Sándor, Bagi András, ifj. Szabó István szobrászművészek, G. Mészáros Erzsébet textilművész neve külön is említésre méltó. Földi Péter Somoskőújfalun élő festőművész 2007. március 15-én vehette át a Kossuth-díjat. A fiatalabb generáció képviselői: B. Gedeon Hajnalka, Cene Gál István, Fürjesi Csaba, G. Lóránt Lujza, Gelencsér János festőművészek, Bakos Ferenc grafikusművész, Molnár Péter szobrászművész.

Salgótarjában a Nógrádi Történeti Múzeum két rangos országos képzőművészeti kiállításnak ad helyet. Az egyik a Tavaszi Tárlat, amelyet 1971-től 1991-ig évente rendeztek, majd azt követően két évente felváltva tartják az Országos Rajzbiennáléval. A **Salgótarjáni Tavaszi Tárlat** a kortárs szobrászat, festészet és grafika seregszemléje, az **Országos Rajzbiennálé** az egyedi rajzot mutatja be. A rajzbiennálét 2006 őszén 13. alkalommal rendezték meg.

Salgótarján egyedi látványossága az 1971-től 1990-ig megrendezett **Szabadtéri Szoborkiállítás**. Két évtizeden át folyamatosan a „szobrászat fővárosa” volt Salgótarján. Számos neves művész állított ki a Fő téren – id. Szabó Istvántól Kő Pálon át Varga Imréig – de a pályakezdő szobrászokat is vonzotta a különleges helyszín és lehetőség. A hosszú szünet után a város vezetése 2000-ben élesztette újra ezt a nagyszerű hagyományt, ám ez évek óta sajnos ismét szünetel.

A megyeszékhelyen tekintélyes hagyományai vannak a zománcművészetnek. E művészeti ág ipari háttérét a mindenkori tűzhelygyár jelentette. Az SVT-Wamsler Háztartástechnikai Zrt. által támogatott **Zománcművészeti Alkotótábor** idén tizenhetedszer rendezték meg. A táborban készült műalkotásokat a Balassi Bálint Megyei Könyvtár Bóna Kovács Károly Galériájában rendezett kiállításon tekinthette meg a nagyközönség.

A **Cered-Salgótarján Nemzetközi Művésztelep** 1996-ban indult el azzal a fő céllal, hogy a különböző országokból meghívott művészek találkozzanak Cereden. Egyfajta közösségben, de szabadon alkossanak, megismerve egymás nemzetének kultúráját.

Szécsény ad otthont **Őszi Tárlat** néven a Nógrád megyében élő és alkotó hivatásos, illetve amatőr képzőművészek kiállításának. A közös megjelenés elismerést és művészeti közéletet biztosít a kiállító művészeknek. A **Szécsényi Őszi Tárlat**ot 2006 őszén 15. alkalommal rendezték meg.

A **zenei élet** alapját a zeneiskolák tevékenysége adja. A salgótarjáni zeneiskola 1979-ben költözött a korszerű zeneoktatás igényeit kielégítő – hangversenyteremmel, orgonával is rendelkező – új épületbe, amely az évek során rangos események színhelyévé

vált. Az intézmény pedagógusai, növendékei, tagjai a Salgótarjáni Szimfonikus Zenekarnak, a Liszt Ferenc Kamarakórusnak, és a Pedagóguskórusnak. A munkáskultúra tradícióit, a bányász és kohász hagyományokat élte tovább a salgótarjáni Bányász Férfikar és az Akkord Kohász Fúvós Kisegyüttes.

Az irodalom is jelen van Nógrád megye művészeti életében. A több mint ötvenéves múltú visszatekintő **Palócföld** című irodalmi – művészeti - közéleti folyóirat 1954-ben jelent meg először. Ez a folyóirat rendszeres fórumot jelent a megyében élő íróknak, költőknek. A lap figyelemre méltó irodalomszervező tevékenységet is végez, és jelentős érdemei vannak a Madách - és Mikszáth – kultusz ápolásában.

A költők, írók, irodalmárok szervezeti összefogása már több fórumon is felmerült. 1991-ben alakult meg a **Balassi Bálint Asztaltársaság** Salgótarjában. A társaság nem csak az írókat, költőket, hanem a más művészeti ágakban tevékenykedő alkotókat is egységbe szervezi.

Salgótarjában 2007 tavaszán új irodalmi társaság alakult, **Tarjáni Kassák Kör** néven. A Kassák Kör célul tűzte ki azt, hogy megőrzi Kassák Lajos szellemi örökségét, valamint a Párizsi Magyar Műhely salgótarjáni származású főszerkesztőjének, Nagy Pálnak az életművét jobban megismerteti a hazai közönséggel.

4. A Novohrad-Nógrád Geopark magyar oldalának keleti részén található települések építészeti értékeinek bemutatása

BÁRNA

A falu középkori eredetű, az első írásos adat 1405-ből való. A néveredet kutatói a „sötét” értelemben használt „barna” melléknév helynevesülését tartják a legvalószínűbbnek. Mások a Barna, Barnabás személynévből eredeztetik a falu elnevezését. A település a török hódoltság idején elpusztult, ezért később szlovákok települtek ide, akik azonban már a XVIII. század első felére elmagyarosodtak. A község környékén több értékes természetvédelmi terület található: ilyenek a Szer-kő és a Nagy-kő sziklaalakzatai, illetve innen közelíthető meg a legkönnyebben a Szilaspogonyhoz tartozó Kis-kő is. A falu római katolikus plébániáját 1799-ben alapították, de a templom csak 1822-ben épült.

Római katolikus templom (Mária mennybemenetele)

Jellege: Későbarokk.

Fekvése: A falu déli, alsó végén, egy magas dombon áll az utca felett, a terep a szentély felé emelkedik. Maga a templomtér, kerítéssel van körülveve.

Története: Az 1731-es Canonica Visitatio a régebbi templomot mint romos épületet említi; 1799-ig Cerednek volt a filiaegyháza, azóta önálló plébánia. Kegyúri templomnak épült. A vallásalap (fundus religionis) mint kegyúr szerepel, egy ideig (XIX. században) a br. Jósikacsalád is. 1813-as Canonica Visitatio szerint: fából emelt, régi harangtornya már csaknem teljesen rom. Az 1832-es szerint a templom építését 1809-ben kezdték és 1822-ben fejezték be. Az ezt megelőző régebbi templomról pedig azt mondja, hogy az elhagyatott, 1756-ban javították és zsindegyel volt fedve.

A mai templom, a felirat és a Canonica Visitatio szerint 1809-1822 közt épült. Restaurálták 1891-ben, 1912-ben, és 1947-ben. Utoljára csak külsejét.

Külseje: Egyhajós épület a homlokzathoz kinövő kis toronnyal, egyenes lezárással, lekerekített sarkokkal. Az ÉK-i főhomlokzat síkja közepén kissé előreugrik. A főbejárat barokk kőkeretének zárókövében az 1809-es évszám található, e felett egyszerű ablak, kosáríves lezárással. A párkány felett háromszögű oromzat, melyből közepén a kis egyemeletes, négyablakos torony emelkedik ki. A hajó egyszerű falsíkjait két-két ablak tagolja. A szentély déli oldalán egy ablak található. Az egész épületet keskeny koszorúpárkány veszi körül. Egységes nagy cseréphéjazatú nyeregtető fedi. Az orgonakarzatra a templom északi oldaláról fa csigalépcsős feljárt vezet. A sekrestye az északi oldalon a szentély mellett van, két ajtóval, egy ablakkal. A templom oldalán két emléktábla található, amelyek az I. és II. világháborúban elhalt bárnai polgárok emlékét őrzik.

Belseje: A belső tér, szép nyugodt térhatású és jó arányokkal rendelkezik. Egyhajós, még barokkos tér; három boltszakasszal, mely kapcsolódik az orgonakarzathoz. Ezt erős fal zárja el a hajótól, lent közepén, egy kosáríves átjáróval, valamint a közepén kissé kidomborodó-mellvéd felett egy kosáríves ablakkal. A hajó falaiból erősen kiugró két-két falpillér, egyszerű toszkán fejezettel tartja a hajó két kupoláját és a szentély alacsonyabb, kupolás lapos boltozatát. Kosáríves diadalív és hevederek. A mennyezet részben alakos, részben ornamentális kifestése és a templom mai berendezése a XIX. század második feléből való.

Berendezés: A főoltár szarkofágszerű és kőtipus. A retabulum és szentségtartó modern. A retabulum felett nagyméretű, (kb. 230 x 400 cm) felül lekerekített oltárkép, barokk keretben: Mária mennybemenetele, a XVIII. század második feléből. Az értékes kép feltehetően

Kracker János Lukács műve és állítólag a rozsnói székesegyházból került ide. Fent a felhőkben Szűz Mária, alatta nagy rokokó angyal, kis puttókkal. Alul találhatóak az apostolok az üres szarkofág körül, a keresztelőkút egyszerű, fehér, fából, készült 1800 körül.

A szép arányú szószék a diadalív bal oldalán található, fehérre festett, fából készült vörös párkányokkal díszített. A templom feljáratánál látható még egy fészület mely 1841-ből származik, talapzata sárga homokkőből készült.

CERED

A falu a XV. században már jelentékeny település volt, első temploma a XIII. században épült. Első írásos említése 1427-ből származik: akkoriban 23 portája volt és Széchenyi László birtokában állt. 1461-ig a falu Gömör vármegyéhez tartozott de Somoskő várának tartozéka volt.

1533-ban Szapolyai János a falut Werbőczy Istvánnak adományozta. A XVIII. század közepén részben a Fáy-család birtoka volt, másik része Somoskőhöz tartozott. A század második felében a br. Péterffy-család birtoka, a család magvaszakadtával pedig I. Ferenc adományaképpen 1808. május 16-án gróf. Keglevich Károly birtokolta. A község római katolikus temploma 1731-ben épült, a közelében álló, zsindeletetős fa harangláb a XVIII. század második feléből származik. 1903-ban tűzvész pusztította el a helységet.

Faluház

A faluban járók számára mindenképpen érdemes megnézni a Jókai u. 3 sz. alatti úgynevezett faluházat, a hagyományörzés és közösségi élet színterét. A szövőműhely mesterei a turistákkal is szívesen megismertetik a szakma fogásait, az iskolában viszont fazekasok viszik sikerre a tradíciókat. Az utóbbi években Cered nyaranta művésztelepeknek is otthont ad.

Római katolikus templom (Mindenszentek)

Története: Az 1713-as és az 1731-es Canonica Visitatio a régi festett kazettás mennyezettel ellátott templomot romosnak mondja, az 1755-ös szerint az új templom szentélye ekkoriban készült el. Befejezték 1762-ben és 1774-ben alakították át. A XIX. században kőkarzatát kétoldalt fakarzattal toldották meg.

Jellege: Barokk

Külseje: Kissé kiemelkedő helyen, a falu nyugati végén áll, a plébániával szemben, övező fal nélkül. Keletelt kisebb méretű, egyszerű, egyhajós templom, torony nélkül. Mint az egész épület, a homlokzat is magas lábazaton áll. A falsíkok egyszerűek, lizénás keretkezéssel, kapuja nincs, csak egy egyszerű faajtó a nyugati oldalon (egy másik kisebb ajtó vezet keleten a sekrestyébe). Párkánya barokk jellegű, felette háromszögű oromzat, melynek középső része kissé kiugrik. A hajó hosszoldalait a lizénák három-három részre tagolják, szintén három-három kisebb barokk ablakkal. A szentélynek mely szintén lizénákkal tagolt két-két, zárókővel, kerettel ellátott ablaka van. A hajónak magasabb, a szentélynek jóval alacsonyabb a párkánya illetve a lábazat is alacsonyabb a szentély körül.

Az alacsony féltetős sekrestye a templom északkeleti oldalán helyezkedik el, külön ajtaja illetve ablaka van. A hajó és az alacsonyabb szentély felett külön bádoggal nyeregretető épült. A tető nyugati végén régi kettős kereszt kovácsoltvasból, tetején nap és hold, a szentély felett egyszerűbb kettős kereszt található.

Belseje: A hajó, három boltszakaszos, barokk jellegű széles dongával, az ablakok felett fiókokkal. Mindkét oldalon két-két kiugró falpillér látható, toszkán fejezettel. minden boltszakasz közepén a mennyezeten barokk keretű kartus található. A diadalív kissé nyomott

félkörű, rajta egy 1765-ös évszámmal, a belső oldalon XIX. századi bibliai felírás látható. A diadalív és a szentély alacsony. A két boltszakaszos szentély egyenes záródású és három-három lapos falpillér tartja a barokk keresztboltozatot. A hajó és a szentély régi téglapadlózata egy magasságban fekszik. A hajó nyugati részén helyezkedik el a kőből készült orgonakarzat, középen kissé kilendülő mellvéddel. A XIX. században e kőkarzatot a hajó keleti irányában minden oldalon egy-egy barnára festett fakarzattal hosszabbították meg, s ezzel a kis templom eredeti jó arányú térhatása megromlott.

Berendezés: A főoltárhoz két lépcsőfokon lehet följutni. Régi kő-stipes, hármass tagolású barokk retabulummal. Az oltárképet középen egy-egy pillér és előreugró oszlop keretezi. Felette erős párkány illetve egy barokk oromzatos, kétoldalt volutás lezárás található. Az oltárkép rokokó keretbe foglalt. Állapota kissé rongált, de a kép maga jobb minőségű, mint az átlag. A XVIII. század második feléből származik. Mária mennybemenetelét és koronázását magyar szentek jelenlétében ábrázolja.

A kép előtt áll az eredeti kis rokokó tabernákulum. A kép baloldalán: Szt. Péter barokk faszobra látható.

A baloldali mellékoltár rokokó felépítésű, szekrényében eredetileg Nep. Szt. János szobor volt, amely most a sekrestyében található. Finom faszobra a halottas ágyon ábrázolja a szentet. A nagy oltárkép, gyenge minőségű, sötét háttérrel, rossz állapotban, de ritka ábrázolása miatt érdekes: Nep. Szt. János a cseh király feleségét gyóntatja.

A jobboldali mellékoltár ugyanolyan felépítésű, mint a bal, alsó szekrényében elég finom fafaragás látható: Krisztus a sírban. A kép felett a Nepomuki Szent János kép festőjének egy másik alkotása: Mária a keresztfa alatt, ölében Krisztus holttestével. A Madonnát piros ruhában és kék kabátban ábrázolja sötét tájképháttér előtt. Ez előtt található négy igen finom faragású fa-gyertyatartó rokokó ornamentikával. A három rokokó kánontábla megmaradt. A főoltár stipesese előtt eredeti, XVIII. századi, vászonra festett antependium található. Ennek hátsó oldalán látható a (gyászmiséken használt) Mors triumphans képe tájháttér előtt, két oldalán egy-egy koponyával és csontokkal. Az antependium elülső oldalán: fekete háttér előtt jobbra és balra egy-egy virágcsendélet illetve középen, félrehúzott festett függöny mögött Nepomuki Szent János a halottas ágyon.

A szószék a hajó északi falán helyezkedik el. Egyszerű, fából készült, XVIII. sz. végéről származik. Keskeny indamotívummal van díszítve. A fa keresztút is egyszerű munka a XVIII. század végéről. A legrégebbi harangot a XVIII. század végén Egerben öntötték.

Fazsindelyes harangláb

Jellege: A templom ÉK-i oldalán áll, erős gerendarácson van elhelyezve. A szoknya tornácát 12 db, a törzsét 9 oszlop tartja. A tornácot díszített végű deszkafal veszi körül, a harangház kettős, zsalus nyílásokkal van kialakítva.

A csomópontoknál római számos jelöléseket alkalmaztak. Zömök, jó arányú, magassága 13 m, tetőrészei zsindelyesek. A gúlatető csúcsán díszített, kovácsoltvas kereszt van elhelyezve.

Története: Építési éve ismeretlen. Az 1755 – 61. években készült Canonica Visitatiók nem említik. Vukov Konstantin szerint építése valószínűleg a templom 1774. évi átalakításához kapcsolható. 1822-ben kijavították. Legrégibbi harangját Jüstel József egri mester öntötte 1789-ben. A korábbi csúcsdíz (félhold és többágú csillag) az elmúlt évtizedekben a balassagyarmati Palóc Múzeumba került. Ennek alapján a helyi hagyomány a haranglábát "török kori"-nak tartja. Népi, építészeti műemlék.

EGYHÁZASGERGE

A közelben honfoglaláskori leletek is előkerültek, egyébként a mai falu Liptagerge és Kisgerge egyesítéséből keletkezett, 1937-ben. Liptagerge 1220 körül a Zách-nemzetség birtoka volt, 1333-ban Geregye néven fordult elő az oklevelekben. 1580-tól a község földesurai az 1920-as évek közepéig a Mocsáry család leszármazottai voltak.

A török időkben elpusztult a falu. Kisgergét 1224-ben említették először az oklevelek, akkor a Zách-nemzetség birtoka volt. Amikor Zách Felicián merénylete után Károly Róbert a Cselenfiaknak adományozta, Egyházasgergye néven említették. Temploma 1332-ben már állt. A mai római katolikus templom műemlék. 1503-ból származó, reneszánsz szentségtartó fülkéje országszerte páratlan építészeti emlék.

Római katolikus templom (Szeplőtelen fogantatás)

Története: A templomhajót a XIV., a szentélyt a XV. században építették. Az egyházi iratok 1332-ben plébániával rendelkező helységként említik Egyházasgergét. Körfala is a középkorban épülhetett.

A község az 1560-as években elpusztult. A csontházban talált csonkított, tört csontvázak alapján feltételezhető, hogy a lakosság a templomba menekült és ott pusztult el. A megtalált zárókövön égésnyomok voltak megfigyelhetők. A templomot 1688-ban is említik. 1713-ban új boltozatot kapott, 1731-ben a hajót már új famennyezet fedte. Az 1755 Canonica Visitatio szerint a Liphay család építette, ugyanez évben a tetőt helyreállították, a templom elhanyagolt állapotban volt. Keresztelőkútja az 1970-es évek végéig a szécsényi Kubinyi Múzeumban volt elhelyezve.

Külseje: A község feletti, meredek letörésű dombszélen álló egyhajós keletelt templom, homlokzata felett kis fa huszártoronnyal. Két különböző korú részből áll. A templomhajó a korábbi építmény, nyugati homlokzata egyszerű, oldalfalai tagolatlanok. D-i falában két román-gótikus ablak látható. A szentélyrészt gótikus stílusban építették a hajóhoz, ennek É-i falához csatlakozik a későbbi sekrestye. Falsíkját kilenc támpillér tagolja, ezek közül három helyreállított. A D-i fal pillérei között nagyméretű gótikus ablakok helyezkednek el. A szentély DK-i falában lévő, a helyreállításkor ablak eredeti mérművei is megmaradtak. A szentély lábazatát lezáró faragott kőlapok is eredetiek, ugyanúgy, mint a két különböző korú építményrész falkoronáján körbe futó faragott, egyszerű kőpárkány is.

A templomot a középkorban körfal vette körül, feltételezhetően négy saroktoronnyal ellátva. A DNy-i tornyot, mely csontház volt, az 1960-as években megtalálták, feltárása még nem történt meg. A legenda szerint itt volt a honfoglaló magyarok áldozó helye. A környékbeli ásatások nyomán korabeli sírokat és tárgyakat találtak.

Belseje: A templombelső kiképzése és berendezési tárgyai igen jellemzőek az 1500 körüli évekre. A gótikus és reneszánsz formák egymás mellett láthatók. Egyhajós kis tér, kissé keskenyebb, hosszúra nyúlt, a nyolcszög három oldalával záruló szentéllyel. A magasabb hajót nyolc barokk fapillér tagolja és cseh süvegboltozat fedi. A diadalív félköríves, egy méter magasan kezdődő gótikus tagozattal. Az északi oldalon egyszerű, vízszintes vonalú reneszánsz sekrestyeajtó, bal szélét ma a barokk falpillér levágja.

A templom nevezetessége a szentély evangéliumi oldalán beépített, művészien faragott reneszánsz szentségtartó fülkéje (pasztofórium). Ez az ország legrégebb, reneszánsz stílusú pasztofóriuma, 1503-ból származik. Felirata szerint Liphay László (a település - Liptagerge - akkori birtokosa) építtette azt a sírkápolnát, melynek díszítésére szolgált a szentségtartó fülke is.

A sekrestyéből a szószékre vezető feljárt falában egy vésett gótikus egyszerű nyílás található. Az orgonakarzat feljárata belső falépcsős.

Keresztelőkútja gótikus, az eredeti keresztboltozat néhány kőbordája és záróköve a helyreállításakor került elő. A középkori oltár menzája két darabban a főbejárati és a sekrestyeajtó előtt van elhelyezve. A templombelső még nincs feltárva, de a kutatások alapján tudjuk, hogy a középkori kőlapos padló a mai járószint alatt 45 cm-rel még megtalálható.

ETES

A szakirodalom szerint a községet Ond vezér fiáról, Etéről – az ősi Etü-ből – nevezték el. A szájhagyomány szerint az Etes név az "etess" felszólításból származik, ami az erre járó fuvarosoknak szólt, hogy etessék meg igavonó állataikat. (Más feltevés alapján királyi kutyapecérek éltek itt, s az "ebes" szó módosulása.) A Zách-nemzetség ősi birtoka volt, de Zách Felicián 1330-as visegrádi merénylete után, 1332-ben Károly Róbert ezt a birtokot is Ákos nembeli Cselenfiaknak adományozta. Etes ma is több egymástól elkülönülő lakott részből - a Faluból, illetve Öregetesből, Amália-telepből, Béna illetve Albert-aknából, Rau-aknából, valamint Kotrocópusztából áll. Egykor több kőszénbánya is működött a környéken. Erre utalnak az aknanevek, és a bányató is. A település a nógrádi szénbányászat történetének XIX. századi kezdeteivel is szoros kapcsolatban áll. Az első világháború előtt Etes országosan a 4. helyen állt a bányászok számát tekintve. A község központjában a Milleneumi Parkban avatták fel 2012 szeptemberében, az 1830-as évek elején megkezdett szénbányászat, valamint a bányában baleset következtében elhunyt etesi lakosok emlékére a térdeplő, dolgozó bányászt ábrázoló bányászemlékművet. Ez a dombormű - kép, egy élet - tér, keresztmetszetet is ábrázol a föld mélyéből a magas égig.

Római katolikus templom (Szent József)

Története: A templom 1733-ban épült barokk stílusban. A főbejárat fölötti Szent István-domborművet a "Szent István könyörögj érettünk" felirattal a millennium alkalmából 1896-ban készítették. Az 1755-ös és 1761-es Canonica Visitatio elhanyagolt állapotúnak mondja. 1826-ban és 1925-ben átépítették, az utóbbi alkalommal a tornyot magasították s a hajóhoz, két szárnyat fűztek. A felújítás során az épület elvesztette barokk jellegét.

Külseje: Dombon, a község nyugati végén áll. Az egyhajós, homlokzattornyos templomot újabban annyira átépítették, hogy művészi értéke megszűnt. Az átépítésnél a régi arányok és az eredeti falsík tagolások eltűntek. Ma a templom keskeny toronyházból, széles hajóból és keskeny szentélyből áll. Az átépítéskor lebontották a hajó régi oldalfalait. A templom udvarán állították fel az első világháború hősi halottainak emléke előtt tisztelgő keresztet.

Belseje: Csak az orgonakarzat eredeti, amely hármassal tagolással négy vastag nyolcszögletű alapú pilléren áll. A karzat mellvédje három boltív felett húzódik, a középső ív felett befelé hajlik barokk lendülettel. A kissé beugró szentély patkóívvvel záródik. Az 1988-as felújítás során festette Somos Miklós Utolsó vacsora című freskóját. Itteni mesterek készítették a bejárat míves fakapuját, a kovácsoltvas ajtót, illetve a gyertyatartókat. Visszakerültek a templom falára a XX. század eleji oltárképek is. A Három harang közül az egyik 1833-ból származik, a többi újabb keletű.

Palóc ház

Műemlék lakóház.

A kis előkertben álló, fésűs beépítésű, háromosztású lakóház építésének éve ismeretlen. Az 1867-ben készült birtokvázlaton azonban már szerepel, mint vályog anyagú, szoba - konyha - kamra alaprajzú épület. Kőlabazatos, az udvar felé oszlopnélküli tornác jellegű előreugró eresszel. Nyeregteretűs, deszkaoromzatos, az oromfal a házfalra támaszkodik. Oromdeszkáin

a közép felé nagyobbodó csepp alakú faragványok, felettük két kis félkörrel záródó nyílás, valamint talpas kereszt látható. A cserépfedésű ház utcai és oldalfalain lévő ablakok szépen díszített faszemöldökkel vannak ellátva.

Műemlék fafeszület

Jellege: népi

Története: Készítési évét még a szájhagyomány alapján sem sikerült megállapítani. XX. századi.

Leírása: A község É-i szélén, a Karancsaljára vezető közút mellett, annak Ny-i oldalán álló, kis léckerítéssel körülvett feszület. Fából készült, magassága 3,75 m, keresztmetszete a tövénél 22 x 18 cm. Öntöttvas korpusza kissé ferde helyzetben van a keresztre erősítve. A keretszárak végei kiszélesedő köríves képzésűek, mindegyik körmezőben nyolcágú csillag illetve a fej mellett a glória felerősítésére szolgáló vésések láthatók. Törzsét négyzetes mezőkben elhelyezett faragások díszítik: Úrmutató, Nap, Hold, csillagok, passiójelvények (láncza, korbács, rúd, létra, szegek, kalapács, fogó, 30 ezüstpénz) növényi motívumokkal díszített. A korpusz alatt JÉZUS SZÍVE (IRGALMAZ) felirat olvasható. A törzs alsó része hosszában megrepedt.

IPOLYTARNÓC

A falut már 1332-ben említette a pápai tizedjegyzék, már a XIV. században úgynevezett plébániás hely volt. A pápa, mintegy 160 évvel ezelőtt adott engedélyt búcsújáró helyé nyilvánítására. A község a közelében feltárt, világhírű ősleletről nevezetes: a terület természetvédelmi oltalom alatt áll, kiterjedése 157 hektár.

Volt Bory-Lehoczky kúria

Jellege: Klasszicista, 1810 körül, részben átalakítva

Története: 1810 körül Bory József építtette, később a Lehoczki családé volt. 1920-ban a Gál és Kovács család vásárolta meg. A házat válaszfalakkal megosztották, és ekkor falazták be a rizalit egyik ablakát, valamint az udvarból nyíló ajtót. A DK-i saroképítmény boltozata a II. világháború előtti földrengéskor megrepedt. A Bory család által egykoron épített kúria a mai napig áll és viszonylag jó állapotban van. Néhány évvel ezelőtt két fiatalember megvásárolta a hozzá tartozó kerttel együtt. Felújítása folyamatosan halad, a Műemlék Felügyelőség engedélyével. Az idős korú emberek által szájhagyomány útján maradt meg az a legenda, hogy a pincéből egy alagút vezet a szomszédos Gács várához, amely eddig nem igazolódott be. A középső terem mennyezetén viszont egy freskó vált láthatóvá, miután a sok festék réteg eltávolításra került. A felújítást nehezíti, hogy egyetlen dokumentum, rajz, fénykép sem került elő a régi időkből. A tetőszerkezet alatti két sarok azt sugallja, hogy ott valamikor kicsi tornyok álltak. Miután a kúria elkészül, saját pihenésükön túlmenően a település illetve a turisták által is látogathatóvá kívánják tenni. A kúriát a községben „Nagy Kastély”-nak nevezik.

Külseje: A községben található kúriák között a legnagyobb és legérdekesebb. Földszintes, téglalapalakú épület DK-i homlokzatán törtvonalú középizalattal és ugyanitt a sarkokon átlósan kiugró, négyzetes saroképítménnyel. A saroképítmény oldalába egy-egy ablakot, míg a középrészbe nyolcat építettek be, melyből egyet befalaztak az idők során. A ház homlokzatának ablakkeretei szecessziós stílusúak D-i falához pillérekkel támasztott előtető kapcsolódik. Szegmentíves ablakai a D-i házrésznél (Rákóczi út 8.) szecessziós kerettel vannak kiképezve, az É-i épületrész (Rákóczi út 10.) elhanyagolt, az egykori ablakkeretek csak nyomokban látszanak. A rizalit középfalán korábban meglévő két ablak közül a

baloldalit elfalazták. Ugyancsak befalazták a kúria egykori udvari bejáratát. Az épület lábazata magas és több részes klasszicista párkány veszi körül. A nyeregtetős épületet eredetileg zsindelel borította, ma pedig palatető fedti.

Belseje: A belsejében található középfolyosó, nagy középterem és két hosszú szoba boltozatos. A hátsó szobákat és konyha helyiségeket geometrikus stukkó keretek díszítik a boltozatokon. A belső tereket ismét egybe nyitották úgy, ahogyan egykoron volt. A pincét teljesen megtisztították a felhalmozódott törmelékektől. Ma a két részre osztott pincéje dongaboltozatos. Beépített falépcsős padlásfeljárója van.

Barokk temetői kápolna

Jellege: Késői barokk, 1813

Története: A falu délkeleti végén, lapos területen húzódó temető közepén áll e kedves kegyeleti hely, melyet Szent Anna asszony tiszteletére építettek. Az 1813-ban felhúzott kis kápolnába a környék istenszerető népe évente egyszer szívesen elzarándokol. Bory József építette sírkápolna céljára a kis Szent Anna-szentélyt, és a felszerelése is az ő nemeslelkűségét hirdeti. Annak idején VII. Plusz pápa őszentsége 1816. szeptember 23-i dátummal még búcsús engedményekben is részesítette. A jelzések szerint Szent Anna napján gyóntatás és szentmise van a kegykápolnában, a rá következő vasárnapon pedig Ipolytarnóc templomából szentséges körmenet indul Szent Annához, ahol vallásos ünnepeket rendeznek.

Külseje: Hajója keletelt, négyzet alaprajzú, melyhez keskenyebb, lábazatánál sokszög, falánál félkörös záródású szentély kapcsolódik. Főhomlokzata magas, kissé előreugró középrésszel készült, melyet függőleges és vízszintes mélyített falsávok, koronázópárkány és íves, megtört vonalú oromfal díszít. Oromzata az épület körül futó, erős, négy részes párkány felett van, amelynek csúcsát vaskereszt díszíti. Az oromzat két szélén az eredeti díszek (valószínűleg vázák) hiányoznak. Az egész épületet lábazat veszi körül, a kiugró középső oromrészt nagyméretű négyszögletes falsíkmélyedés díszíti. A bejárat szegmentíves, zárókövel ellátott kőkerettel készült. A szentélyt kívülről körbefutó vaspánt öleli.

Belseje: A hajó és a szentély dongaboltozatos. A félköríves diadalív egy-egy erős, lapos falpilléren nyugszik és toszkán fejezettel van ellátva. Újabb kori orgonakarzata fából készült, a padlózat téglaburkolatú. Belső falazata sárgára meszelt. Fából készült oltára eredeti, melyet festett szentkép díszít. A temetőgondnok közlése szerint alatta kriptá van elhelyezve, melyben vélhetően Bory József és felesége Anna nyugszik.

Római katolikus Templom (Krisztuskirály)

Jellege: Új, 1949-ből

Története: Az 1688-ban Jézus Krisztus Mennybemenetelének tiszteletére felszentelt templomot, amelynek tornya, boltozott sekrestyéje, szentélye és famennyezetes hajója volt, 1944. december 31-én a visszavonuló német csapatok felrobbantották. Egyetlen oltárát a Boldogságos Szűz Mária, Szent Péter és Pál képmásai díszítették, felszerelési tárgyait Gács várából kapta. Napjainkban már csak egyetlen fénykép őrzi a régi templomot és az egykoron előtte álló hősi emlékművet. 1948. augusztus 20-án Ponyi Pál elnökletével alakult meg a templomot újjáépítő 32 fős bizottság. Nem sokkal utána az építéshez szükséges jelentős mennyiségű fát Mihálygerge áldozatkész lakói adományozták. Szeptember 6-án megkezdődött a sóder kitermelése az Ipolyból, a romtemplom elbontása, amelyből sok anyag beépítésre került az újba. Október 30-án Krisztus Király ünnepén az alapkövet letételét Tost Barnabás Apostoli Kormányzó úr áldotta meg. 1949. március 29-én teljes erővel

megkezdődtek a munkálatok. Az épségben maradt, 1814-ben öntött lábakra felszerelt nagy harang újból beépítésre került.

Leírás: A templom hajója húsz méter hosszú, tíz méter széles és tizenöt méter magas. A szentély kilenc méter magasságú, 7,5-7,5 méteres félkörívű. A torony keresztje 32 méter magasan áll. A templom főoltárán álló Krisztus Király szobrot Krasznai Lajos szobrászművész készítette. Balázs Béla esperes úr szolgálati ideje alatt a hívek adományából készült a márvány oltár, a 14 darab stációs dombormű, amely szintén Krasznai kezemunkáját dicséri. A hívők adományából 1965-ben elkészült az új orgona, készítője a budapesti illetőségű Várad Ottó volt és befejeződött a templom külső tatarozása is. A külső díszkerítés, a 30 darab 6 személyes ülőpad szintén ekkor készült.

Jankovich-kúria

Jellege: Késő barokk

Története: A Jankovich család által a XVIII. század végén épített földszintes, késő barokk kúria a Rákóczi út déli oldalán áll. Az 1970-es években átépített épületen már nem láthatók az egykori ablakok és a magas mellvédű négy kosáríves árkádos tornác sem. Több évtizeden keresztül az iskolai oktatás szolgálatában állt, ma az óvodásoknak és konyhának ad otthont.

Külseje: Földszintes, szép arányú, egyszerű, késő barokk épület, utcai homlokzatán kissé kiugró kéttablakos, attikás középrizalittal, melytől jobbra és balra egy-egy ablak található. Az ablak felett négyrészes párkány található. A többrészes, egyenes vonalú párkány az egész épületet körülveszi. A hátsó homlokzat az udvar felé néz: három nagy és egy kisebb kosáríves árkádos tornác található itt, magas mellvéddel.

Belseje: Középső belső bejárat egyszerű felsővilágítással van ellátva. Az épület bent kéttraktusos, az egyik szép bolthajtással van ellátva. Bolthajtásos pince található az egész épület alatt, amely eredeti állapotában maradt meg.

KARANCSBERÉNY

A település a Karancs lábánál, a Bodoló-hegy alatt szép környezetben fekszik. A térségnek gazdag állatvilága van, sok a nagyvad, az erdőben bőven terem a gomba. A falu közvetlenül határos Szlovákiával, határátkelőhelye azonban nincs. Nevének utótagjában a gróf Berényi családra utaló török és órosz eredetet vél felfedezni a tudomány. A község, amely 1000 előtt keletkezett eredetileg a nógrádi vár tartozéka és királyi birtok volt. Krúdy Gyula, a jeles író családjának nógrádi ága is kapcsolódik a községhez. Régóta tevékenykedik sikeresen a falu hagyományőrző népdalcsoportja. A községben évente szüreti felvonulást, farsangi és vendégségi bált tartanak. A mai falu közelében található Kisaranyi-és Nagyaranyipuszta. Mindkettőt 1246-ban említették először az oklevelek, akkor még pusztta földterületként, 1492-ben, pedig mint önálló helységek szerepeltek az összeírásokban. A török időkben pusztultak el.

Római katolikus templom

Jellege: Barokk, épült 1788-1794 közt.

Története: A Nógrádi várhoz tartozó község két várjobbágya, Jób és Kuncsed 1266-ban nemesi rangot kapott. A falu régi templomát a tőlük leszármazó Berényi család építtette a XVI. században. Az építés valójában jóval hamarabb történhetett, Jób fia Lőrinc XIII. sz.-i sírköve eredetileg a középkori építményben volt elhelyezve. A régi templomot többször leírták 1688-1784 között, 1713-ban új festett kazettás famennyezetrel látták el. 1755-ben tornyának harangjait említették és még 1784-ből is van adat róla. Ennek helyén építtette a

mostani templomot 1792-1794 közt gr. Berényi Gábor. A feliratok szerint 1788-ban falazták a karzatpillérbe a középkori sírkövet, 1792-ben Andrásy Antal püspök felszentelte, a végleges befejezés 1794-ben történt. 1900-ban és 1946-ban külső felújítás történt.

Külseje: Kis dombon áll a falu északkeleti végén. Tornya kiugrik a homlokzatból. Ez alatt félköríves, záróköves kapu található, vörösre festett mészkőből. E kapu és a szegmentív a címer felett másodlagosan beépített maradványa a régebbi templomnak. A kapu reneszánsz formája és aránya feltűnően eltér a késő barokk épülettől. A kapu felett a Berényi grófok címere: Mókus almával, balra fent csillag, szív alakú keretben. Felette kis barokk ablak látható zárókővel, kerettel. A torony első emeletén oldalt egy-egy kerek ablak látható illetve elől egy kis barokk ablak három pillérrel és zárókővel. A második emelet valamennyi oldalán egy-egy ablak található kerettel és zárókővel. Egy-egy háromszögű oromzatrész fogja közre a tornyot. Az épület körül egy méter magas lábazat illetve fentebb erős párkány fut körbe. Sarkait lapos pilaszterek keretezik. A torony alatt elől egy külön kőtalapzat kerekített, négyfokú lépcsővel. A templom két oldalán két-két kisebb ablak látható. A hajó és a szentély bádogteteje közös. A keskenyebb szentély meglehetősen hosszú és félkörben záródik.

Belseje: Szép barokk tér. A szentéllyel egymagasságú kétboltszakaszos hajó, széles dongaboltozat alatt, melyet erős pillérpárok tartanak. Ezekből indulnak a kettős kosáríves hevederek. A mennyezet kifestése eredeti, nagyrészt ornamentális. A szentélyben Krisztus mennybemenetelének ábrázolása. A torony alatt orgonakarzat áll, hármass tagolással, pillérekkel alátámasztva.

Berendezés: A belső berendezés 1790 körül készült copf stílusban. A főoltáron, a kőstípuson barokk tabernákulum áll egy-egy térdelő angyallal. Előtte öt-öt nagy fa gyertyatartó. A három kánontábla 1800 után készült. A szószék közepén a Jó Pásztor domborműve, fentebb allegorikus tárgyakkal.

Felszerelés: A sekrestyében öt darab miseruha található a XVIII. századból. Az úrmutató, aranyozott vörösréz, copf stílusban. A feliratos sávkő az orgonakarzatot tartó pillérbe van befalazva. A XIII. századból származik. Anyaga: mészkő. A felirat erősen elmosódott domborműves állatalak körül helyezkedik el.

Pálháza pusztai vadászház

A második világháború idején, 1944 decemberében a Nógrádi Sándor vezette partizáncsoport az Arany-hegy lábánál álló Légrády-féle vadászházat választotta harcálláspontjává. 1945-től erdészeti célokat szolgált, 1957-ben részben átalakították. Az épületben rendezték be hazánk egyetlen volt partizánmúzeumát, amely a rendszerváltozásig a megyei múzeumszervezet irányításával működött.

Az épület keresztirányú alaprajzi elrendezésű. Földszintje ciklop falazatú, az emeleti falak faburkolatúak. A nyugati oldalszárnyon faanyagú, konzolokra támaszkodó, körbefutó folyosó helyezkedik el. Földszinti s emeleti helyiségeiben kiállítási anyag van elhelyezve, az emeletre a nagyméretű előcsarnokból oszlopos fa korláttal épült lépcsőn lehet feljutni. Az előtér nyitott árkádjá mellett partizántevékenységgel kapcsolatos emléktáblák vannak elhelyezve.

Berényi-kúria

Története: Épült a XVIII. században.

Jellege: Barokk, átalakítva.

A templommal szemben álló épületet 1951-ben teljesen átépítették. Jelenleg a polgármesteri hivatal működik benne. Belül a boltozatokat eltávolították.

Légrády-kúria

Története: Építtette a Légrády család a XIX. század legelején, 1947-ben renoválták.

Jellege: Klasszicista.

Külseje: A falu északi végén emelkedik. Hosszú, magasföldszintes épület. Az utca felőli homlokzata nyolcablakos, egy széles, három keskeny ablakkal. A két nagyobb ablak mélyített lizénás tagolású. Ablakain szép jó állapotú klasszicista vasrácsok. Az északi oldalon derékszögben földszintes cselédház csatlakozik hozzá. A volt kúria körül több régi gazdasági épület található.

KARANCSLAPUJTÓ

A falu közelében feltártak egy, a X. század közepéről származó sírt, amiben nemzetségfői rangra utaló fémvereteket és fegyvereket találtak. 1900-1957-ig Bocsárlapujtó volt a község neve, ami Mikófalva, Bocsár és Lapujtó falvak egyesítéséből keletkezett, s már egybeépült velük Karancsapátfalva is. Utóbbi község birtokosai az 1500-as években a Balassák voltak. A hódoltság után a Koháryak, a Kubinyiak és a Coburg hercegek voltak a földesurai. Lapujtó a Kacsics-nemzetség ősi birtoka, melyet Róbert Károly 1324-ben Széchenyi Tamásnak adományozott. Zách Felicián itteni birtokait pedig Róbert Károly 1332-ben Ákos nembeli Cselen fia Jánosnak adományozta. Lapujtó község 1455-ben Somoskő várának tartozéka volt. A faluban mindig erős volt a hagyományörző szemlélet. Egyesek szerint járt itt és gyűjtött is népdalokat Kodály Zoltán és a balassagyarmati néprajzkutató Manga János is. Az 1969-ben alakult Kaláris asszonykórus nemcsak a népdalokat hagyományozza tovább, hanem őrzi az egykori viseletet is. Egy bocsárlapujtói ház a balassagyarmati Palóc Múzeum skanzenjének parasztportáján is helyet kapott.

Római katolikus Templom (Magyarok Nagyasszonya)

Jellege: Neogótikus (1899)

Története: A falu központjában magasodik az 1899-ben felszentelt neogótikus római katolikus templom, amelyet elsőként az országban a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére szenteltek fel.

A források 1688-ban még elpusztult, nyilván középkori templomát említik, mely a Boldogságos Szűznek volt szentelve. Ekkor a település még Karancskeszzi filiája. Az 1713-as Canonica Visitatio szerint a templomnak ekkor készült festett kazettás famennyezete. A régi templom, mely ugyanezen a helyen állott s melyet 1895-ben lebontottak, középkori, gótikus stílusú volt. A déli oldalon, széles festett párkány díszítette, szürke, narancs és vörös festéssel. Az 1731-es Canonica Visitatio szerint tornyában három harang lógott, boltozott szentélye akkor már romos állapotban volt. 1813-ban már erősen omladozott.

A templomban található a falu közigazgatási területén lévő karancsi kápolna eredeti oltára.

Evangélikus templom

Jellege: Klasszicista. (XIX. sz. eleje)

Története: A XIX. század elején épült a műemlék jellegű, klasszicista stílusú evangélikus templom.

A templom alapkövetétele a feliratok szerint 1819. március 30-án volt. 1820-ban Lovich Ádám superintendens szentelteti fel.

Külseje: A község Kómárom nevű részén, utcavonaltól távolabb, a domboldal tövében álló, K-Ny-i tájolású, egyhajós, torony nélküli templom. Ny-i homlokzata háromszögű oromfallal, egyszerű párkánnyal épült, innen nyílik a bejárat is. Szentélye kosáríves záródású, a hajóval azonos szélességű.

A harangokat a domboldalon álló egyszerű, fa harangtoronyban helyezték el.

Belseje: Az egyszerű, kisméretű épület lapos mennyezetű, fehérre meszelt falaival, két-két kis oldalablakával, egyszerű, oszlopos klasszicista oltárával, henger alakú szószékével típusa a múlt század elején épült evangélikus templomnak.

A hajót deszka, a szentélyt hatszögű poltári burkolatból képzett padló borítja. Kazettás mellvédű karzata feltehetően 1870 után készült, hét darab kisvasúti sínszál tartja. Épített szószéke és oltára klasszicista stílusú.

Szent Margit kápolna

Jellege: középkori falak felhasználásával épült XX. sz.-i kápolna.

Története: A Karancs-nyeregből nyugati irányba haladva egy kis kaptató után juthatunk fel a Kápolna-hegyre. A Kápolnahegy a bronzkorban megerősített telep volt, ezt bizonyítják a szórványos felszíni leletek és a hegy peremén még megfigyelhető földsáncok. Kis fennsíkjára építették feltehetően a XIII. sz.-ban a keletelt, román kápolnát, mely a középkorban Szt. Margit tiszteletére volt szentelve. Az eredeti, román stílusra utaló falmaradványok kövei ma is láthatók a nyugati oromfalba építve. Dr. Dornay Béla ásatásakor előkerült legkorábbi pénzlelet IV. Béla korából való. A környékben elterjedt monda szerint IV. Béla a tatárok elől menekülve a hegy lábánál pihent meg, s erre emlékezve leánya a csúcsra kápolnát épített. Bél Mátyás szerint a Forgách család emelte, ez az adat valószínűleg egy helyreállításra vonatkozik. Ebben az időben búcsújáró hely volt, a XVIII sz.-ban remete is lakott a romok mellett. A középkori építmény pusztulásáról nincs adatunk. 1927-ben a szentély romjaira kápolnát építettek, majd 1934-ben hozzáépítették az É-D-i irányú hajót és szentélyt. A második világháború utáni években - funkcióját veszve - ismét nagyon megrongálódott, s műemlék jellegű kápolnaromként kezelték. A kápolnát 1950-ben leszerelték, XIX sz.-i oltárképe dr. Kardas József közlése szerint Pannonhalmára került. Kis haranglábon lévő harangját az aggteleki templomnak ajándékozták. A karancsvölgyi községek lelkes hívői azonban alapítványi, egyesületi, önkormányzati képviselői segítségével az 1990-es évek elején szépen helyreállították. Az egri érsek szentelte fel és azóta évente több búcsút is tartanak a Boldogasszony-kápolnában. Történetét éppen a közelmúltban, 2000-ken könyv alakban jelentette meg egy Sopronban élő katolikus pap, Hetény János Nagyboldogasszony virrasztása a Karancs-hegyi búcsú címmel. Innen néhány méterre volt egy remetekunyhó is, amelyben időszakonként élt egy-egy ember. A remetelak a XX. század elejéig lakott volt. Az 1760-as években Fráter Pál, majd Fráter Elek remetéskedett a csúcson.

Külseje: A XX. sz.-i, két részben épült kápolna a Karancs hegységhez tartozó 685 m magas Kápolnahegyen áll. A középkori építmény hajója dr. Dornay Béla adatai szerint 6,70 x 5,90 m belméretű volt, 80 cm vastag falai 1929-ben még közel 1,0 m magasságban álltak. A román stílusú, homokkőből faragott diadalívét az egykori szentély falmaradványaira épült, félköríves záródású K-i oldalkápolna foglalja magába. A mai kápolna É-D tájolású, a régi hajófalakat az új építésénél részben felhasználták, részben lebontották.

Mocsáry-Papp- Szász kúria és Park

Jellege: Klasszicista, 1820 körül átépítve.

Története: A kúria a község egykor önálló Bocsár nevű falurészén épült a Mocsáry család számára 1820 körül, majd Papp-Szász Tamás tulajdonába került.

A helyi hagyományok szerint, melyet már Sorovszky is említ, régi, 400 éves alapokon áll. E század elején Mocsáry Ödön majd Papp Szász Tamás birtokába került. Az épület Ny-i szárnyát bővítették, az építkezés éve nem ismert. 1948-ban helyreállították, ekkor kerültek

ablakkeretek a középrizalit árkádjába. 1976-ban az óvodai részhez toldalékok épültek, a munkák során fedezték fel az ismeretlen rendeltetésű pinceüreget. Parkja 1976-tól természetvédelmi terület.

Külseje: Nyújtott téglalap alakú, magas lábazaton álló épület, kerti homlokzatán timpanonnal lezárt középrizalittal.

Ennek külső árkádsora eredetileg nyitott volt, a hevedereket nyolc pillér tartja, a pillérfejeket még kívül-belül láthatók. Az árkádok alatti belső lépcsők közül a nyugatit már befalazták, ugyanakkor az öt nyílásba neogót hatású ablakkereteket helyeztek el. A rizalit két oldalán 5-5 ablak van, két-két nyílás felett téglalap alakú, összefogó faltükrrel. Udvari homlokzatát az elmúlt évtizedekben több toldalékkal átalakították.

Belseje: A keresztvegyerrel osztott előcsarnok és az épület központi részén még négy helyiség megőrizte eredeti boltozatát. Két különálló boltozott, több részből álló pince található a kúria alatt. A rizalit oldalánál nyíló pince lezárófala a Ny-i szárny két faltükre alatt helyezkedik el, az itt lévő befalazott szellőzők a kéttablakos épületvég későbbi építését jelzik. Külön pincerész van a K-i szárny alatt, melyben az elmúlt években kb. 1,5 x 2,5 m alapterületű és kb. 3,5 m mély kőfalazatú üreget találtak. Mindkét pincéből téglalépcső vezetett az épület belsejébe.

Park: A szomszédos Mocsáry-kastéllyal közös parkját, 1976-ban természetvédelmi területté nyilvánították értékes fáik miatt.

Mocsáry- kastély

Jellege: Klasszicista (1740-ben barokk stílusban épült, a XIX. század elején átalakítva)

Története: Az kastélyban lakott Mocsáry Antal (1757-1832), a polihisztor, az irodalmár, az első Nógrád megye-monográfia szerzője.

Külseje: Derékszögben fekszik a mai Napközi otthonra, a Karancsberény felé vezető út mentén. Földszintes, 1+3+1 tengelyes, manzárd tetővel, a háromablakos középső rész új íves oromfallal kissé előrelép. Az udvar felé néző fronton négyzetalapon kiugró nyílt előcsarnok található, egy-egy pillérrel a végén, két oszloppal középen. A pilléres, oszlopos portikus az udvari homlokzatnak klasszicista jelleget ad. Felette oromzat címerrel és külön nyeregterővel. A ház manzárdteteje újabb keletű. Az egész épület körül eredeti lapos pilasztertagolás.

KARANCSSÁG

A falu igen régtől egyházas hely: már az 1332-37, évi pápai tizedjegyzék is említette. A XIV. század elejéig a Zách nemzetség birtoka volt, akárcsak az egész környék. 1332-ben, Zách Felicián visegrádi merénylete után két évvel került az Ákos nembeli Cselen fia Sándor fia János birtokába. Nevezett földesúr, aki királyi alétekfogó volt, a Méhi család őse. Nagy Lajos király 1348-ban a falut vásártartási joggal ruházta fel. A román stílusú középkori templomot 1891-ben bontották le, az új, neogótikus 1892-ben épült. A XVIII. századi Nepomuki Szent János kápolnát a legenda szerint Zách Felicián lerombolt várának köveiből emelték.

Római katolikus templom (Szent István király)

Jellege: Neogótikus stílusú, 1892-ben épült, Szent István király tiszteletére szentelt templom.

Története: Karancsság „ősrégi temploma” a mostani helyén állt, egy öllel magasabban, fazsindely tetős, homlokzat előtti toronnyal.

Az 1688-as Canonica Visitáció már említi, hogy homlokzata előtt magas torony állt, belül egyhajós kiképzéssel, festett toronyzattal és középkori táblás főoltárral. Az 1713-as Canonica Visitáció szerint a templomnak szentélye volt, szószéke, 3 oltára, 2 harangja. A

negyven évvel későbbi Canonica Visitáció (1753) már arról beszélt, hogy a templomnak orgonája is létezett. 1753-ban a főoltárt ereklyékkel látták el. A következő Canonica Visitáció (1761) már a méreteket is megemlítette. Eszerint a hossza: 30,20 m, szélessége: 6,72 m, magassága: 6,60 m, torony 23,50 m, belterülete: 292 m². Padozata téglákkal és arra való kövekkel volt kirakva. Az 1789-es Canonica Visitáció a berendezési tárgyak mellett pontos leírást ad a 3 oltárról is. A főoltár képe szent István királyt ábrázolta, két oldalon Szent László és Szent Imre Árpádházi királyok szobraival. Az egyik mellékoltár Szűz Mária tiszteletére készült, szobra és képe a következő feliratot tartalmazta:

„Juxta prescriptam normale sub throno insurate”. Hevenyészett fordítás alapján: Általános előírás alapján oltalma alatt legyenek.

A másik oltár assisi Szent Ferenc tiszteletére állítatott.

1796-ban a szentélyt meghosszabbították. 1813-ban az írások már a templom romos állapotát említették. 1889. július 28-án tartották az utolsó Istentiszteletet a dűlőfélben lévő templomban, melyet a következő évben, 1890-ben lebontottak.

Az új templom építése 1890. április 20.-án kezdődött meg a gyűjtés. Két hét alatt 3062 Ft gyűlt össze. A „Historia Domus” arról tudósított, hogy április 21-én: „Simon János Őminenciája magas szóbeli rendeletével a kerületi esperes urat főtiszt Bada Gábort megbízta, hogy egy új templom tervezetét és költségvetését neki felterjessze. Ő saját költségén még ez évben felépíti a templomot.”

A lebontáskor befalazva találtak románkori faragványokat: Egy Agnus Dei-t, oroszlánfőt, párkányzatokat, románkori ablakot, ajtókat. Ezek mellett még feliratos köveket is találtak. Építési okmány nem került elő. Ezek valószínűvé teszik, hogy a régi templom a XII. vagy a XIII. században épült. A lebontás 5 hét és néhány napig tartott. A bontás során a hegy magasságából egy ölnyit lefaragtak, hogy nagyobb teret nyerjenek. A földmunkák közben több sírra bukkantak, ahonnan különböző leletek (gyűrűk, keresztek, üveggyöngyök, 1 zablá, 1 török sarkantyú, régi pénzérmék, melyek közül a legrégebbi Johannes rex Hungariae feliratú - Zápolyai János XVI. század) kerültek elő.

A templom környéke évszázadok óta temető. 1891. január 23-án meghalt Simon János bíboros. Halála akadályozta a templom építését. 1891 májusában indultak meg az építési munkálatok. Júniusban történt meg az alapkő megáldása Bada Gábor kerületi esperes jóvoltából.

1891. június 22-én helyezték el az építési okmányt a torony falába a főajtótól jobbra. Jól zárható boldog szelencébe tették, a téglák közé falazták.

A templomot a százéves évforduló tiszteletére újjítottak fel 1992-ben. Az újraszentelést dr. Paskai László bíboros esztergomi érsek végezte.

Külseje: Az első látnivaló, amely már kilométerekről szembetűnik, a 31,5 m hosszú, a toronynál 41 m magas templom. A régi templomból több falrész is beépítettek az újba. A főbejárat jobb oldalán látható egy XIII. századi faragvány melyen egy szent alakja dicsfényel valamint S.R.MANI-MON felirat töredék rajzolódik ki.

1977-ben új alumínium lemezborítású toronysisak készült. A nyolcvanas évek elején (1982-83) az elöregedett födém és fedélszék helyett újat kapott.

Belseje: A főoltár képe azt a pillanatot ábrázolja, amint a magyarok első királya országát és koronáját felajánlja a Boldogságos Szűznek. A kép hátoldalán a következő felírás olvasható: "Saját költségére és Isten dicsőségére ajánlotta Jekkel Veronika 1909 évben."

A festő kilétére sajnos nincsen adat. A kép Benczur Gyulára emlékeztet, őneki van ilyen témájú festménye, de ez nem bizonyított. Lehetséges, hogy a festőművész tanítványáé a kép.

A diadalíven is két festmény látható, mindkettőt Jakobey Károly készítette 1889-ben. Az egyik a jobboldalin, Szent Bernadett és Szűz Mária a lourdes-i alkalmával, a másikon az Oltáriszentség előtt Alakoque szent Margit, a szent Szív tiszteletének kinyilatkoztatása alkalmával látható.

A templom korabeli liturgikus berendezései: a főoltár, a két mellékoltár - rajtuk Jézus szíve illetve Mária szobor - és a szószék tiroli mesterek fából készült alkotásai. A szószéket tartó oszlopon elmosódva a következő felirat olvasható: Größen. Az új liturgikus bútorzatot az egykori karancssági káplán dr. Géczy János balassagyarmati hitoktató készítette 1975-ben.

Az orgona: Karancsság ősi templomával kapcsolatban az 1753-as Canonica Visitáció arról számolt be, hogy a templomnak már orgonája is volt. Hogy milyen lehetett ez a hangszer, ki építette, mi történt vele, nincsen róla adatunk.

Az új templomnak az orgonáját 1911-ben építette Angster József és fia, pécsi orgonaépítő. Ez a hangszer a sorban a 777. Az idők folyamán kisebb-nagyobb javítás, átalakítás történt. A 90-es évek végén intonálásra, portalanításra, hangolásra került sor. A sípanyaga jó, bár helyenként a nagysípok horganylemezből készültek. A templomban többször volt orgonahangverseny.

A homlokzati sípokon 18 nevet lehet felfedezni. Valószínűleg azokról van itt szó, akik anyagiakban is támogatták az orgona ügyét.

A templom harangjai: A toronyban két harang szól. A kisebbik a " Szent István király" 1981-ben Gombos Lajos harangöntőnél öntetett Örbottyánban, az 1923-ban készült, de elrepedt elődje helyett.

Nepomuki Szent János kápolna

Jellege: Késő barokk stílusban emelt (1768), műemlék jellegű kápolna.

Története: A legenda szerint Zách Felicián környékbeli lerombolt várának köveiből emelték. Szily János plébános idejében azzal a céllal létesítették, hogy itt szolgáltatassák ki a keresztség szentségét, itt őrizték a betegek szent útravalóját, és hétköznapiakon itt mutassák be a szentmisét.

Külseje: A kápolna egyhajós torony nélküli építmény. Az oromzat fülkéjében a névadó - Nepomuki Szent János - szobra áll. A barokk főbejárat fölött a homlokzaton a szentről megemlékező latin nyelvű felirat ún. kronogramma olvasható. Külön érdekessége, hogy ha a kiemelt betűket római számnak tekintve összeadjuk, megkapjuk a kápolna építésének évét: 1768-at.

A kápolna ÉNy- DK tájolású, kissé keskenyebb szentélye szegmentívvel záródik.

Belseje: Bent két kőoltár található. A kissé keskenyebb szentélye szegmentívvel záródik. A főoltár körforgású tobernákolum. 1963-64-ben felújították, majd 1990-91-ben újra renoválták.

Volt Kubinyi-Prónai kastély

Jellege: Késő barokk (1794)

Története: Kubinyi Gáspár építtette 1794-ben, később a Prónay család tulajdonába került. A II. világháború után szolgálati lakások voltak benne.

Külseje: Földszintes, U alakú épület, az udvar felé előre nyúló szárnyakkal, a kerti homlokzat enyhén kiugró középrizalittal. Az oldalszárnyak között kosárvíves árkádsor húzódik, nyílásaiban régebben díszes, de nem az épülettel egykorú ablakkeretek helyezkednek el. Ablakai fölé ívelt, végein megtört vonalú szemöldökpárkányok kerültek, melyeknek jó része

ma már hiányzik. Igen érdekes a kerti rizaliton és a K-i oldalfalon lévő kulcslyukszerű lőrésablak, mindkettő a vastag falba rejtett, hosszanti fülkéből nyílik.

Belseje: Az épület kétemeletes, helyiségei teknő boltozatosak. Az árkád-sor Ny felé folyosóba torkollik, melynek vastag falába rejtett padlás és pincelépcsőt építettek. Az oldalszárnyak alatt különálló pincék vannak.

Fa sírkereszt és a Kubinyi-család sírkövei

Jellege: Fa sírkeresztek, népi, XIX. sz. Kubinyi család sírkövei 1819 - 1864

Története: A fa sírkeresztek a XIX. sz. második feléből valók, felirat csak egynél látható: KAIKSZH (?) ROZIKA MEGHOLT 1900.

Kubinyi Gáspár síremlékét 1864-ben állította unokája Prónay-Podmaniczky Karolina. A másik 1819-ben készült, Kubinyi Gáspárné, Prónay Honorata sírját jelöli.

Leírása: Az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség adattára szerint a temetőben 30-40 darab, különböző faragású fa sírkereszt védett. Legnagyobb részük 80-110 centiméter magasságú falap, melynek felső részén karéjos vagy szív alakú részből indul ki a kereszt. A keresztvégeket virágmotívummal vagy karéjosan alakították ki.

Útikereszt

Jellege: Népies, XIX. század.

Leírása: A falu déli végén, az országút mellett. Magas fakereszt, népiesen bevéselt jelképekkel, Krisztus teste alatt úrmutatóval, két oldalt nappal, holddal és a kínvallatás jelképeivel.

Karancsság - Szentkút

Jellege: Kegyhely

Története: A községtől kb. 3 km-re déli irányban, a hegyek között, szép helyen fekszik ez a kegyhely. Az itteni Máriás-hódolat írásos emlékei 1866-ig vezethetők vissza. A korabeli írott szöveg szerint 1866. június 6.-án egy 24 éves legénynek, a községben lakó Szakács Ferencnek ezen a helyen látomásai voltak. Az eseményről a "História Domus" is beszámol.

A Szentkút közelében, a hegy oldalába 1945-ben kőből építették ki az impozáns Lo(e)urdes-i barlangot. Méltó környezetbe helyezni a búcsújárás kegyhelyét 1948-tól Miklósi László plébános igyekezett. A kutat az ő ittléte alatt mélyítették, és kövekkel rakták ki az oldalát. Ekkor történt, hogy a kútban óra ketyegéshez hasonló hangokat lehetett hallani. Az észlelt jelenségek vizsgálatára geológusok vállalkoztak, de természetes magyarázatot nem tudtak adni.

Leírása: A barlangban két nagyméretű hársfából kifaragott, kb. 120 éves szobor látható: Szűz Máriát és Bernadettet ábrázolja. A barlanghoz 34 lépcső vezet fel. A grádicsokra a háborúban elesett hősi halottak nevét vésték fel. Ma már ez nem látható.

A hely festői környezetben van, aránylag könnyen megközelíthető még autóval is, ezért sokan keresik fel. Régebben búcsúval vonultak ki együtt, szinte az ország minden részéből jöttek ide gyalogosan és busszal a hívek. Nagyboldogasszony ünnepe előtti éjjelen virrasztva imádkoztak itt.

Évente két alkalommal hivatalosan is vannak szentmisék. Napjainkban május utolsó szombatján és júliusban, Karmell-hegyi Boldogasszony (júl. 16) közelébe eső szombaton. Maga Mindszenty József bíboros hercegprímás rendelte el a két zarándokmisét a magyarság bűneiért való engesztelés céljából.

KARANCSALJA

A Dobroda-patak völgyében, a Karancs lábánál, a Boravár nevű domb tövében fekvő település az Árpád-házi királyok korában már bizonyíthatóan fennállt. A legenda szerint 1241-ben IV. Béla király egy éjszakára itt talált menedéket, amikor menekülni kényszerült a tatárok ellen vívott muhi csata után. A hagyomány szerint ennek emlékére építtette a Karancs-hegy csúcsán a király leánya, Szent Margit a Boldogasszonynak szentelt kápolnát. A település határában lévő XIX-XX. századi kőszénbányáknak nagy jelentőségük volt a lakosság életében, sok embernek nyújtottak megélhetést.

Karancsalja római katolikus temploma 1886-ban épült. A falu fölé magasodó Karancs-hegység a Karancs-Medves Tájvédelmi Körzet része.

Római katolikus templom (Szent Miklós)

1688-ban az egyházközösség Karancskeszi filiájaként említetik, temploma elhagyott. A mai templom helyén állott az ismeretlen időben felépített s újabban lebontott régi templom. 1713-ban már romos volt, 1731-ben még állt, csak 60 ember fért bele. 1813-ban már igen rossz állapotban volt. A ma is látható templom 1886-ban épült, tornyát 2000-ben felújították.

KAZÁR

Máig vitatott, hogy a falu neve a honfoglaló Kazár törzsre utal-e. A község első írásos említése 1221-ből származik, nevét akkor Cazar-nak írták. 1384-ben az esztergomi érsekség tizedfizető községei között szerepelt. A falut gazdálkodó és fakitermeléssel foglalkozó jobbágyok lakták. Kazár nevét a ma hozzá tartozó Szőröspusztával együtt 1406-ban is említették az oklevelek, és akkor Zsigmond király a budai Szent Zsigmond prépostságnak adományozta. 1548-ban Bardócz Mihály özvegye és Ragyóczy András a földesurai. 1550-ben Berényi András nyeri Ferdinándtól adományul. 1598-ban Mocsáry György birtoka. 1715-ben 12, 1720-ban 16 magyar háztartást írtak össze. 1740-ben a Goszthonyi- és Hunyadi-családok birtokolták, 1770-től 1926-ig a gr. Berényi családnak voltak itt birtokai.

A környékbeli kőszénbányák feltárása a XIX. század második felében megváltoztatta a falu képét: bányászcsaládok települtek ide, és létrejött a máig 'telep'-nek nevezett rész: 1920-ban nyitották meg a község mellett az első tárnát. A XIX. század második felében majd' fél évszázadon keresztül a faluban élt Szabó István plébános, Homérosz műveinek magyarra fordítója. A tudós papnak szobrot állítottak a plébánia kertjében.

Római katolikus templom (Szent Ilona)

Jellege: Teljesen átépítve (többször felújított templom)

Története: A ma is látható, Szent Ilona tiszteletére szentelt templom valószínűleg a XVIII. században nyerte el mai alakját. A templom legkorábbi említése az 1674-es Canonica Vicitatio, mely szerint a hívek főoltárt állítottak ide. 1688-ban feljegyzik, hogy a templom még fennáll, bár a község elpusztult. 1713-ban részletesebben leírják a templomot, amelynek szentélye boltozott, hajójában festett táblás mennyezet, kórusa fából, de kifestés nélkül való volt. Három oltára volt, a nagyobb Szt. Ilona tiszteletére, szobrokkal díszítve. Ennek tabernákuluma fölött Pieta-kép függött. A rozsnyói Püspöki leltárban őrzött 1764-ből származó Canonica Vicitatio szerint a főoltár szobrai Szt. Ilona, Ker. szt. János, ev. Szt. János, Mária Magdolna, Katalin, Borbála; csúcsán trombitáló angyal. 1739-ben a gr. Berényi-család átépíttette, és szentélyét beboltoztatta. 1829-ben restaurálták, 1860-ban újból sík mennyezettel fedték, 1895-ben átépítették, ekkor került a templom homlokzata elé a mai egyemeletes torony.

Valószínűleg egy 1398-as templom falmaradványai találhatóak a szentélyben és a hajó keleti oldalán.

Külseje: Keletelt, dombon fekszik, a falu északi végén, mögötte temető. A régebbi templomnak maradványai talán a hajó keleti részében és a szentélyben rejlenek, de a XIX: századi teljes átépítés után nem láthatók.

Belseje: 1860-ban újból sík mennyezettel fedték.

Római katolikus Plébánia - Szabó István emlékszobája

A XIX. század második felében meghatározó személyiség volt Kazáron Szabó István, a tudós pap, aki Homérosz eposzait először fordította magyarra. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaságnak is. 1857 és 1892 között dolgozott és publikált Kazári-pap néven. A plébánia kertjében, 1995-ben felállított portrészobor - Molnár Péter munkája - és a templom főbejáratánál függő emléktábla méltón emlékezteti a község egykori papjára az utókort.

Tájház

A volt lakóház jól tükrözi az itteni népi építészeti szokásokat. Itt kapott helyet a tájház. A településen szóróványosan még mindig fellelhetők a népi építészet emlékei: palóc faházak, régi vízvezetős, féloszlopos tornácú, deszka oromzatú porták maradványai. (Damjanich u. 19., Kossuth u. 100., Kossuth u. 96., Petőfi u. 5.) Ezek egyikében rendezték be a tájházat.

A tájházban megismerkedhetünk a népi életmód tárgyi emlékeivel, a tisztaszobával, a vetett ágygal, a kenderfeldolgozás eszközeivel és menetével, valamint a településnek nemzetközi hírnevet szerző népviselettel.

Vasaló és öntvénymúzeum

Vasalók - a faszenestől a villanyig.

Kazár főutcáján páratlan kiállítást csodálhat meg a látogató. Bagi András vasaló-és öntvénygyűjteményét, amely a megyében egyedülálló magángyűjtemény. A faszenes vasalóktól a villanyvasalókig, az öntöttvas képeretektől a régi szódásüvegekig számtalan kincsel ismerkedhetünk meg.

Bányászház

2002 szeptemberében nyitották meg, ahol a látogatók a község bányász múltjának emlékeit csodálhatják meg. Egyenruhák, kitüntetések, szakkönyvek és a bányában használt szerszámok kerülnek bemutatásra.

Bányász emlékmű

A község szívében, a templom, a turul és az orvosi rendelő szomszédságában, egy nemrég kialakított kis parkban áll az emlékmű, amely egy régi tárna bejáratát szimbolizálja.

Mivel a falu történetében meghatározó szerepet játszott a szénbányászat, a község önkormányzata egy emlékmű felállítását határozta el. A bányász emlékmű 1998-ban, a Bányásznapon került felavatásra. A bejárat felett a bányász köszöntés olvasható: Jó szerencsét! Belül egy márványtáblát helyeztek el Kazár község címerével és a bányász szerencsétlenségben elhunyt bányászok nevével.

Az emlékművet körülvevő parkban található egy szép ivókút is. Ideális pihenőhely az idelátogatók számára.

KISHARTYÁN

A Ménes-patak felső folyása mellett elterülő falu számos érdekességgel szolgál. A község Salgótarján zagyvapálfalvai városrésze felé eső végében emelkedő dombot Zsidó-hegynek hívják, mert a XVIII. század második felében kiraboltak és megölték itt egy átutazó izraelita kereskedőt. A Zsidó-hegy a Duna és a Tisza vízgyűjtő területének választóvonalára is egyben. A település középkori eredetű. A XIII. században már volt templomos rendháza, az 1400-as években pedig több birtokszerző fegyveres támadás kapcsán is említik. Nevének eredete (Harkján) azonban valószínűleg a honfoglalás koráig vezethető vissza, és a „horka” méltóságnévvel függhet össze.

Torony nélküli római katolikus templom (Mindenszentek Királynéja)

Jellege: Az egyhajós, torony nélküli templom szentélye gótikus stílusban épült a XIV-XV. században, reneszánsz pasztofóriummal kialakított hajója barokk, 1712-ben készült.

Története: A templom a XIV század végén vagy a XV. század elején épülhetett, Genthon István szerint a gótikus gyámkövek 1480 körül készültek, ekkor bővíthették a keleti, nagyobb ablakkal ellátott épületrésszel. 1712-ben leverték a bordásboltozatot, sík mennyezettel fedték, és nyugat felé bővítették. 1736-ban helyreállították, de 1761-ben már elhanyagolt állapotúnak írták le.

Külseje: Az egyhajós torony nélküli, keletelt épületnek nem volt haranglábja. (Bent a faluban áll egy kő harangláb, mely újabb időből való) Megtört síkú főhomlokzatát lizénás tagolás, koronázópárkány, barokk oromfal és egy szoborfülke díszíti. Az oldalfalak tagolatlanok, szentélye a nyolcszög három oldalával zárul. Öt karcsú támpillér támasztja, az É-i oldalról hozzáépített sekrestye csatlakozásánál 2,5 m magasságig még megmaradt a hatodik pillér is. Szentélye egykor keskenyebb volt, ma csak a D-i oldalon tátható a hajó kiugrása. A templom nyugati homlokzatán középen kifelé hajlított barokk zárókövel ellátott kapu található, felette barokk ablak, efelett pedig az egyszerű, sima, barokk oromzat, középen üres fali fülkével. A D-i oldalon két kisebb és két nagyobb gótikus ablak valamint félköríves ajtó helyezkedik el. A kőkereteket és hajóсарak kváderköveit ma vakolat takarja. A templom déli oldalán négy mérműnélküli gótikus ablak található, a két első alacsonyabb helyen, mint a harmadik és a negyedik, mely a régi gótikus szentély egyetlen ablaka. A templom északi oldalán nem volt ablak, de amikor az orgonakarzattal toldották a hajót, beépítettek egy barokk ablakot.

Belseje: A belső tér síkmennyezettel van fedve. A jobboldalon a szentély beugrása látható. A szentély felett eredetileg dongaboltozat volt, két konzolkő, az első északnyugati és az utolsó délkeleti megmaradt; egyszerű, de nagyon jellemző ábrázolással: egy öreg és egy ifjú király fejével (valószínűleg Szt. István és Szt. Imre, durván átmeszelve). A hajó nyugati végén orgonakarzat található két erős pilléren, egyszerű mellvéddel, melyet három bevájt sima négyszög díszít.

A szentély jobb oldalán kis fali fülke a misekannák számára. A bal oldalon pedig reneszánszstílusú, egyszerű szentségfülke felett kisebb, alatta pedig nagyobb konzol, mindkettő hármassal felépítéssel. Magát a fülkét három egyszerű, négyszögletes domborított pálca keretezi úgy, hogy csak a fülke felső felét foglalja magába.

Útikereszt

Jellege: Népies XIX, sz. végi, középkori kő lábazaton

Története: Lábazata középkori eredetű, mely egy templom (feltehetően a kishartyáni) pillére lehetett. Műemléki értékét ez a kő lábazat jelenti. A templom átépítése után ismeretlen helyre került, majd feszület lábazatának használták fel. A feszületet eredetileg Ferencz János

állította XIX. század végén. 1960 körül az akkori tulajdonosa, Ferencz József 4 méterrel K-re, a mai helyére tette át.

Leírása: A lábazat nyolcszög keresztmetszetű, 60 cm átmérővel, föld feletti része 82 cm magas. Takart része mintegy 50 cm-re nyúlik le, négyszög bázisról indul, az átmeneti résznél háromszögű sarokkiképzése van.

Az öntöttvas feszület 186 cm magas, alsó harmadában letört, elliptikus táblával.

Harangtorony

A főút mellett a faluközpont meghatározó építménye a harangtorony, melynek déli homlokzatánál található a bejárati ajtó. A harangtorony homokkő épület, belül fából készült lépcsőszerkezet vezet fel a harangokhoz a toronyba. Itt három különböző méretű harang található. A legnagyobb harangot az I. világháborúban elhunyt kishartyáni hősök emlékére öntötték a község polgárai 1927-ben. A budapesti Walser Ferencz által öntött harangot Mráz György esperes plébános szentelte fel 1928-ban. A két másik harangot 1925-ben az Ecclesia harangművek és 1959-ben Szlezák Ráfael öntötték Budapesten.

Északi homlokzatán mélyített boltívben feszület, valamint Szent István király arcképének domborműve látható.

Ugyanezen a homlokzaton van elhelyezve az emléktábla a II. világháborúban elesett katonák nevének feltüntetésével.

A régi, fából készült harangláb a Petőfi utcai óvoda épületével szemben lévő Cigányhegy nevezetű dombon volt.

LITKE

Litke község a hegyek és az Ipoly-völgy találkozásánál, szép természeti környezetben fekszik. Ősi település, a környék már jóval az időszámítás előtt lakott volt. Egyike azon palóc községeknek, melynek IX-X. századi lakosságáról a kutatók úgy vélekednek, hogy nem a honfoglaló magyarsággal érkeztek ide. A Zách-nemzetség birtoka volt a környék, s Zách Felicián híres merénylete után Károly Róbert 1332-ben Ákos nembeli Cselen fia Sándor fiainak: Miklósnak, Jakabnak és Jánosnak adományozta. A falu plébániája 1332-ben már fennállt, az 1595-ös támadás idején elpusztult, 1628-ban azonban már ismét állott. A templomot az ősi alapfalakon 1766-ban építették újjá.

Római katolikus templom (Szent Kereszt felmagasztalása)

Jellege: barokk, 1776.

Története: Litke templomáról már a középkorban említést tesznek, bár az épület az 1688. évi egyházlátogatáskor romokban hevert. Az 1713-as Canonica Visitatio festett, kazettás famennyezetét, régi oltárképeit és szobrait említette. 1755-ös Canonica Visitatio szerint: a templom kőből épült és csaknem teljesen rom. Három oltára és nyolc fa gyertyatartója van. Az új templomot 1813-as szerint 1760 körül a Koháry-család emeltette.

Középkori falak felhasználásával a kegyúri, barokk jellegű templom 1776-ban épült, 1897-ben helyreállították.

Külseje: Nincs keletelve. A hosszú és magas egyhajós homlokzattornyos templom külseje tartózkodó barokk formában épült. Nagysága, belseje, gondos, finom kiképzése és eredeti berendezése nem kis falusi, hanem jellegzetes kegyúri templomot mutat. Méteres lábazata van és eredeti barokk párkánya az épület körül. A hármastagolású homlokzaton a főbejárat vörösmárványból készült barokk kerettel. Felette üres medaillon található. A lizéna-tagolású bal- és jobboldalon szintén egy-egy kisebb medaillon van. A főbejárat felett törtvonalú barokk párkány fut. Felette volutanélküli, egyszerű barokk oromzat egy-egy kerek ablakkal, közepen

szoborfülke látható Nepomuki Szent János szobrával mely a XVIII. századból származik. A hajó két hosszoldalán öt-öt félkörívben záródó barokk keretes ablak található. A keleti oldalon barokk szemöldökös kapu nyílik. A nyolcszög három oldalával záruló, feltehetően a régebbi templomból megmaradt szentély nyugati oldalán két ablak. A hajónak és a szentélynek közös, cseréphéjas nyeregvetővel rendelkezik.

Belseje: A széles és magas tér felett, négy boltszakaszos, csehboltozat húzódik kettős hevederekkel és kettős toszkán falpillérekkel. A hajó mindkét oldalán öt-öt félköríves ablak található. Az eredetileg csak két tömzsi kőpilléren nyugvó orgonakarzat három-három íves árkáddal tagolt, fent az árkádok között egy magas fal zárja el a felső részt a hajótértől. Feljárata a hajó belsejéből nyílik. A XIX. század elején az orgonakarzatot kibővítették a hajó felé kihajló, famellvéddel. A diadalív szegmentívű, a szentély két boltszakaszos, XVIII. századi csehboltozattal.

Berendezés: A főoltár rokokó stílusú. A szarkofágszerű stipesen csak a tabernákulum áll. A két térdelő angyalon és a gyertyatartót hordozó-puttókón kívül mindkét oldalon egy-egy jó minőségű alkotás, Szt. Ambrus és Szt. Ilona faszobra. A tabernákulumon a Hétpecsétes könyvön Agnus Dei. Felette a falon egy nagy kereszt, függönyös rokokó keretben, illetve a háttérben egy festett tájképen a kígyó a kereszten és Kereszt megtalálásának jelenete, XVIII. századból. Az oltáron különböző magasságú, de egymáshoz tartozó, szép fafaragványú rokokó gyertyatartók láthatók. A Nepomuki Szent János-oltáron a szent vértanúságát ábrázoló oltárkép, illetve egy-egy oszlop mellett Szt. Péter és Szt. Pál lendületes faszobra. Fent középen egy párkány felett üres rokokó keretes fülke látható faragott, kitért függönnyel. Ez a templom szószéke. Feljárata a sekrestyéből nyílik. Az oltár legfelső lezárása Krisztus keresztelésének ábrázolása mely egy színes dombormű, kétoldalt rokokó vázakkal. Szemben egy klasszicista oltár található, leegyszerűsített formákkal, középfülkéjében gipszszobor.

Mindhárom oltár sárgára festve egy kevés arannyal. A szobrok is át vannak festve. A Nepomuki Szent János-oltár előtt négy szép rokokó faragású, fa gyertyatartó áll.

Felszerelés: A sekrestyében barokk sekrestyeszekrény. Két rokokó, fa gyertyatartó, eredeti aranyozással. Két XVIII. századi feszület, érdekes népi munka. Zöld virágmintás miseruha a XVIII. századból.

Barokk magtár

Magtár, lelkiigyakorlatos ház, Műemlék

Jellege: XVIII, sz.-i gazdasági épület.

Története: A téglalap alaprajzú, egyemeletes épület a XVIII. században épült, a tőle dél-nyugatra lévő 1945-ben lebontott Koháry kúria gazdasági épületeként. A II. világháború után a Földműves szövetkezet, majd a Gabonaforgalmi Vállalat magtára lett. A szécsényi ferencesek 1991-ben felújították, és lelkiigyakorlatos házként hasznosítják.

Leírása: Déli oldalán nyíló bejárata kosáríves, kisméretű, fekvő téglalap alakú ablakai kőkerettel, vasráccsal vannak kiképezve. A lábazat fölött, a szintek választóvonalában, a párkány magasságában és a sarkokon falait fehér festett sávok díszítik. Kontyolt nyeregvetővel van fedve.

Egykori barokk menház

Volt Koháry-féle menház, Műemlék jellegű

Története: Az egykori birtokosok, a Koháry grófok 1725-ben 35 szegény számára építették a barokk stílusú "menházat, ispotályt". A II. világháború után D-i része romokban hevert.

Leírása: A műemlék épület eredeti homlokzata erősen átalakult, mivel üzletekként hasznosították. A földszintes, L alakú épület a község központjában, két utcával határolt telekrészen áll. Mindkét szárny udvari részén vaskos pillérek nyugvó, félköríves árkádok voltak. A nyílásokat 1985-ben befalazták. Udvarát fal veszi körül. Helyiségeit átalakították, régi boltozata csak az élelmiszerboltnál maradt meg.

Barokk plébániaház

Jellege: Későbarokk, XVIII. század.

Leírása: A XVIII. századból származó, nemes egyszerűségű barokk plébániaház műemlék épület. Főhomlokzatának öt ablaka enyhén kiugró, alul karéjos, fent csúcsban záródó vakolatkeretbe van foglalva. Az ablakokon elhelyezett apácarácsok közül csak egy eredeti. A bejárat, amely az udvarról nyílik, manzárdtetővel fedett. Déli fala mellett, három zömök pillér között gyalogos ajtó és kétszárnyú kapu helyezkedik el.

1977-ben külső felújítást végeztek rajta. Ekkor készült az egyetlen megmaradt apácarács mintájára a többi ablakrács is.

MÁTRASZELE

A Rátót-nemzetség ősi birtoka volt a környék, 1304 és 1321 között két részből állt a mai Mátraszele: az oklevelek Alszeléről és Felszeléről tettek említést. A községben több népi jellegű lakóház fennmaradt; ezeket szépen karbantartják. A XIX. század közepétől 1985-ig tartó itteni bányászkodásra manapság már csak a községhez tartozó Szélivölgypusztá emlékeztet, ahol Nógrád megye egyetlen, magántulajdonban lévő, külszíni kőszénbányája működik.

Nepomuki Szent János szobor

A Bakó-kút forrása feletti sziklán, a Boros-hegyen, közvetlenül a pincék fölött áll már több mint másfél évszázada a település legrégebb vallásos emléke: a barokk stílusjegyeket mutató Nepomuki Szent János szobor, melyet 1826-ban állíttatott Aisler Katalin. Nepomuki Szent János az 1800- as évek elején Rozsnyó egyházmegye - abban az időben Mátraszele is oda tartozott - patrónusa volt. Papnak tanult, kiváló tehetsége révén Vencel cseh király udvarában dolgozott. A király 1833-ban a Moldva vízébe ölette, szobra ezért is látható leggyakrabban hidakon.

Római katolikus templom

A slír (homokkő) alapú alacsony dombon - a Templom dombon - álló templomot a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére szentelték fel 1935- ben. Ennek helyén állt 1907-ig egy középkori eredetű kisebb templom, melyet Mindenszentek tiszteletére emeltek. A templom körül egy temető is volt a XVIII. század második feléig.

MÁTRAVEREBÉLY - SZENTKÚT

Szent László király uralkodásának idejében a kunok három alkalommal törtek be a magyar földre: 1085-ben, 1091-ben és 1092-ben. Borzalmas pusztítással fosztogatták az országot. László király seregével mindhárom esetben úgy megverte őket, hogy az erről írt legenda szavai szerint: „a karvaly körmétől megtépett rucák módjára" voltak kénytelenek menekülni. Ezek közül a harcok közül a hagyomány szerint valamelyik kiterjedt a Mátra és Cserhát vidékére is. A kunok a Cserhát őserdőiben, a hegyek között kerestek menedéket László üldöző serege elől. Szent László seregének zöme a Zagyva mentén táborozott. Ő, mint jó hadvezér, nem elégedett meg a kiküldött járőrök által szerzett hírekkel, hanem egy kisebb

csapat kíséretével maga is hírszerző útra indult. A mai Szentkút völgyében haladt előre, kissé megelőzve kíséretét. A szomszédos hegyoldal sűrű erdejéből nagy lármával törtek elő a lappangó kunok. Megismerték a királyt és megpróbálták elfogni. Biztosra vették, hogy a magányosan elől lovagló Lászlót csekély számú kísérete még akkor sem tudná megoltalmazni, ha mellette állna. Ráadásul egy széles és mély szakadék zárta el a menekülés útját. A nagy zajjal és a siker biztos tudatában rohanó kunok elszámították magukat. A királynak ugyanis igen jó lóva volt, s ami ennél is fontosabb, égi Segítő is védte. Amikor látta a közelgő veszedelmet, az őt jellemző gyors elhatározással sarkantyúba kapta Szög nevű paripáját, és egy vakmerő szökkenéssel átugratta a szakadékot. Az üldöző sereg megdöbbenve torpant meg a csodálatos ugratás láttán.

László lovának patája a kemény kőbe úgy belesüppedt, mintha az viasz lett volna. Még a patkószegek nyoma is világosan látszott. A patkószegek nyomából, vékony sugárban, kristálytisztá víz bugyogott fel.

Lukovics Márton kisterenyei plébános 1714-ben a szóbeli hagyomány szerint lejegyezte az első gyógyulás történetét:

Egy verebélyi pásztor születésétől fogva néma gyermekével együtt őrizte a csordát itt az erdőben. A gyermek megszomjazott. Elmaradt kissé apjától és vizet keresett. Egyszerre egy fa lombjai között megjelent neki a Boldogságos Szűz, karján a kis Jézussal, és egy lópata alakú mélyedésben felcsillanó forrásvízre mutatott. A fiú lehajolt, ivott és utána nyomban atyja után kiáltott. Az apa alig akart hinni a fülének. Álmélkodva kérdezte fiától: „Mi történt veled?” A fiú örömtől sugárzó arccal felelte: „Egy csodás szépségű és jóságos arcú asszonyt láttam az imént, kisgyermekkel a karján, aki egy forrásra mutatott. Ittam ebből a kis forrásból, és nyomban tudtam beszélni.” Az apa megnézte a forrást, és ásni kezdett. Lassan kiszélesedett a nyílás, és ebből lett a SZENT KÚT!

Sem a megkérdezett öregek, sem más régi iratok nem adnak felvilágosítást arról, mikor történt ez a jelenés és a csodálatos gyógyulás. Más adatokból azonban be lehet határolni annaki dőpontját.

Okmányban először 1290-ben szerepel Szentkút: „ad fontem Vereb”. Oklevelek tanúsága szerint a templomot 1210 körül építették. A templomnak már 1258 táján búcsúadási joga volt. Ezt a búcsúengedményt nem a csekély számú helyi lakosság kedvéért adta az Egyház, hanem a tömegesen érkező zarándokok miatt. A tömegeket már ebben az időben is a nagyszámú gyógyulások vonzották Szentkútra. Ez derül ki a búcsúengedmény kérvényének indoklásából.

Pásztón 1134-ben már bencések, 1190-től pedig ciszterciták laktak. Az ő kolostoruk templomában ebben az időben híres és kedvelt kegyszobor volt, de a zarándokok nem álltak meg ott, hanem tovább jöttek Szentkútra. Különös vonzóerőnek kellett itt működnie, hogy így magához vezette a hívő lelkeket! Ennek a vonzóerőnek a forrása csak a szentkúti csodálatos forrás lehetett.

Az esemény időpontjának felső korlátja Szent László király szenté avatásának éve, 1192 lehet, hiszen 1210 körül feltehetően Szentkút miatt épült Verebélyben templom. A kérdéses időpont alsó korlátjául Szent László halálának éve, 1095 kínálkozik.

A víz 1091 vagy 1092-től csörgedezik Szentkúton. A Szűzanya első megjelenése és az első gyógyulás 1095 és 1192 között történt.

Római katolikus templom - Basilica minor (Nagyboldogasszony)

A településtől ÉNy-i irányban elhelyezkedő búcsújáráhely épületegyüttese. A kegytemplom egyhajós, D-i homlokzatán toronypárral, félköríves záródású szentéllyel, melynek Ny-i oldalához az Almásy család sírboltja, K-ihez a rendház kapcsolódik (benne sekrestye, oratóriummal). Nyeregtetője kereszt alakú gerincű. D-i homlokzatán a két torony közötti falszakasz timpanonos. A három tengely mindegyikén szoborfülke újabb szoborral, 1973 (Máriahegyi János). Bejárata a tornyok között, fölötté a Vereb és az Almásy család címere. Belseje boltozott, hajója D-i végéhez a bejárati építményben elhelyezett karzat kapcsolódik. Falképek és színes üvegablakok, 1934 (Steffek Albin).

Berendezés: jellemzően 18. század közepe; mellékoltárokon a képek kicserélve: 1934 (Hollós Endre). A kolostor L alaprajzú, kétszintes, nyeregtetős, az É-i szárny K-i végéhez kapcsolódó merőleges szárny újabb. A É-i szárny egytraktusos, dongaboltozatos oldalfolyosóval, a földszinten dongaboltozatos, az emeleten síkmennyezetes helyiségekkel. A templom és a kolostor által közrefogott udvarra néző homlokzatok előtt oszlopos, nyitott folyosó, tetején terrasszal. Az udvarban négyzetes alaprajzú, kisméretű barokk kápolna. A 13. század óta ismert kegyhely mai templomát Almásy János építtette 1763-ban. Kolostorához az új szárnyat 1937-ben építették.

Külső leírás: Barokk egyhajós templom épület, a főhomlokzat síkjában emelkedő két toronnyal, félköríves záródású szentéllyel. A templomhoz délről szintén barokk eredetű, de mára már átalakított kolostor csatlakozik, melyhez 1937-ben újabb nagyméretű, jellegtelen épületszárnyat csatoltak. A templom és a kolostor által lörülölölt kis udvar közepén négyzetes alaprajzú kápolna helyezkedik el. A templom főhomlokzatát lapos falpillérek tagolják három részre. A földszinten, közepén kosáríves záródású kapu, felette barokk keretben a Vereb és az Almásy család címere, még feljebb szintén kosáríves ablak látható. Utóbbi két oldalán (a tornyokon) 1-1 félköríves záródású szoborfülke. Közülük a bal oldaliban Szt. Péter, jobb oldalon karddal és bibliával ábrázolt Szt. Pál kőszobra látható. Mindkettő Máriahegyi János munkája 1973-ból. az emeletet a földszinttől erős osztópárkány választja el a többi homlokzat főpárkányával megegyező magasságban. E fölött a tornyok oldalain egy-egy félköríves záródású, füles vakolatkeretezésű, fa zsalugáteres ablak látható. Középen kis fülkében Mária szobor. A középrészt egyszerű timpanon zárja, a tornyokon vörösréz borítású, összetett barokk toronysisak. A bal oldali oldalhomlokzat a belső ovális alaprajzának megfelelően kissé kihasasodik, szentély felőli oldalán az Almásy család sírboltja csatlakozik hozzá. A kihasasodó részen alul egy kőkeretes, egyenes záródású ajtó, felette felirat. Az ajtótól jobbra modern, egyenes záródású ajtó vezet a padlásra. Az előbbi ajtó felett kőkeretes ablak. A hajó másik homlokzata közepének kihasasodásán a másik oldalon megfigyelt nyílások láthatók. A homlokzat előtt oszlopokon nyugvó, vas mellvédes folyosó húyódik végig, ráfordulva a kolostor részre is. A templom falai - a fehér tagozatok kivételével sárgára festettek. A csatlakozó kolostor kétszintes, palával fedett nyeregtetővel, mindkét szintjén egyszerű, azonos ritmusban elhelyezett, füles szalagkeretes nyílásokkal.

Remetebarláng

A kegytemplomtól kb. 300 m-re É-ra található, puha homokkőbe vájt barlangok. Középen kápolna, két oldalán két-két lakóhelyiség, mindegyik előtt félköríves nyílású előtér. Belül fekhelyek számára kialakított párkányok. A kápolna íve fölött a homlokfalon három kereszt, bent két kőoltár, kőkereszt. Bellagh Antal és társai kezdték kivájni 1756-ban. A 18. század második felétől folyamatosan laktak itt remeték az 1930-as évekig.

Külső leírás: Puha homokkőbe vájt helyiségek. Középen kápolna, két oldalán két-két lakóhelyiség. A helyiségek előtt nyitott előtér. A kápolna felett a kőfalon három fakereszt.

Magtár

Szabadon álló, téglalap alaprajzú, földszintes épület, lekontyolt nyeregtetővel, a lekontyolt tetővégeken két-két tetőablakkal. É-i és D-i homlokzatán csúcsíves zsalugáter táblákkal takart nyílások, ajtó a középső tengelyekben. A belsőben H alakú folyosórendszer, a H szarai között tároló helyiségekkel. Az É-i és a D-i homlokzat mögött dongaboltozatos folyosók, az összekötő haránt irányú folyosó csehsüveg-boltozatos. Pincék a tárolók alatt, lejáratok a középfolyosóról, a padlásfeljárt ugyaninnen. Építtette az Almásy család a 18. században, a 19. században historizáló stílusban átépítették.

Külső leírás: Utca végén elhelyezkedő nagy telek közepén szabadon álló, téglány alaprajzú, alapincézett, kontyolt nyeregtetős épület. Tetőzete palával fedett. A kontyokon két-két tetőablak látható, míg a hosszabb oldalakon 4-4 padlásszellőző nyílik. Falazata vegyesen rakott kő és téglá, a sarkokon kváderezéssel. Az épületen alul szürke vakolat-lábazat, felül egyszerű párkány fut körbe. Mindkét hosszabb homlokzata 3-1-3 tengelyes, melyből a középső ajtó. A korábbi, vélhetően kisebb nyílásokat a múlt században megnagyobbították, s csúcsívéssé alakították. Az egyes tengelyek között, valamint a széleken függőleges, egyszerű vakolatsávok tagolják tovább a homlokzatot. A két rövidebb homlokzatot szintén vakolatsávok tagolja három részre, melyek közül a két szélső tükörben, alacsonyan elhelyezve, 1-1 kisméretű, négyzetes, rácsozott ablak figyelhető meg.

Almásy-kastély

Almásy János 1860 és 1870 között építtette a műemlék jellegű kastélyt.

Az épület jelenleg az általános iskola napközi-otthonaként működik. Az épülethez tartozik egy foci pályával, szabadtéri színpaddal ellátott kastélykert. Itt található a Millecentenáriumi emlékmű (1996) és az 1800-as években errefelé betyárkodó Vidróczky kopjafája.

Római katolikus templom (Nagyboldogasszony)

Enyhén emelkedő dombon, szabadon álló, háromhajós templom. Szentélyei poligonális záródásúak, D-i hajófalához négyzetes alaprajzú bejárati előcsarnok kapcsolódik. Nyeregtetője Ny felé, a magasabb főhajó és az alacsonyabb mellékhajók, valamint a D-i előcsarnok és a DK-i oldal bejárati előépítménye és a szentélyzáródások fölött lekontyolt. A Ny-i homlokzat középtengelyében huszártorony. A falakon körben gótikus támpillér- és nyílásrendszer. Ny-i kapuja csúcsíves, befalazva. Belsejében pillérekre támaszkodó csúcsíves árkádok, utólagos csehsüveg boltozatokkal. Hajója Ny-i oldalán karzat, a D-i mellékhajó Ny-i szakaszában keresztboltozatos sekrestye, gótikus faragott gyámok maradványaival. Szentélye a gótikus boltozatindítások fölött deszkamennyezetes. Oldalfalain gótikus ülőfülkék két periódusból, valamint sekrestyeajtó. A diadalívnel kőből készült késő reneszánsz szószék, 17. század. Az É-i mellékhajóban Verebi Péter 1403-ban készült sírköve.

Falképek: a D-i előcsarnokban gótikus festésnyomok.

Berendezés: 19. század vége, 20. század. 13. századi templom felhasználásával épült 1403 előtt. 1808-ban újraboltozták (Haág András építőmester). 1914-ben, 1916-ban, 1928-ban és 1938-ban restaurálták (építész: Lux Kálmán). Helyreállítására 1961-1963 között került sor (építész: Koppány Tibor).

Külső leírás: A település déli végén, kissé kiemelkedő helyen, szabadon álló épület, észak felé álló szentéllyel. Déli homlokzatának középső harmad a főhajó szélességében magasabb, alul az egykori sarokkáderezés nyomaival. A homlokzat közepén kisméretű, csúcsíves, kereszttagozatos, befalazott kapu látható, felette sima rézsús keretelésű, nagyméretű csúcsíves ablakkal. A kaputól keletre, a hajók találkozásánál kis, kőkeretes,

részűs bélletű ablak figyelhető meg. A homlokzatot kétoldalt 1-1 részűsen elhelyezett, alacsony támpillér zárja. A homlokzat felett nyolcszögletes, kisméretű, kétemeletes fa huszártorony áll. Alsó emeletén nyolc nagyobb, a felső szinten nyolc kisebb méretű ablaknyílás van. A tornyot hegyes, nyolcszögletes gúlisíak fedi. A keleti homlokzatot - a főhomlokzat sarokpillérét nem számolva - három támpillér, valamint déli végén, két saroktámpillér támasztja. Déli szakaszán, a jelenlegi sekrestye falában két keskeny, csúcsíves részűs bélletű ablak látható. Ezeket követi a kiugró előcsarnok, melynek külső falán széles, tompa csúcsíves, körtetagozatos kapu nyílik, felette kis, nyolcszögletes, mérműves ablakkal. A kapu jelenleg modern, üvegezett ajtóval lezárt. A belső kapu szintén csúcsíves, tagozatos, mára erősen megkopott. A tagozatot a vállnál levéldíszes fejezetek gazdagítják. A kerettagozatok között baldachinnal és szobortartó gyámmal díszített szoborfülke figyelhető meg, szobrai mára már nincsenek meg. Az előcsarnoktól északra nagyobb, részűs bélletű, csúcsíves, mérműves ablak következik, majd - két támpillér között - egy csúcsíves, tagozatos kapu, vállainál finom levéldíszítéssel. A homlokzat északi részén a támpillérek között - további három, csúcsíves, részűs bélletű, mérműves ablak figyelhető meg, közülük az utolsó már északra néz. Az északi homlokzathoz erősen kiugró középszentély a nyolcszög három oldalával zárul, falait négy, sugarasan elrendezett magas támpillér támogatja. Három oldala közül csak az északon és a keleten van egy-egy magas, részűs bélletű, csúcsíves ablak, a nyugati mára elfalazták. A nyugati homlokzatot hat támpillér támasztja, s rajta három nagy, kökeretes, részűs bélletű, csúcsíves, valamint egy halhólyagos körablak nyílik. Az épület tetőzete cseréppel fedett.

MIHÁLYGERGE

A Zách-nemzetség ősi birtoka volt a falu; Zách Felicián visegrádi merénylete után a nemzetség javait elkobozták, s csakúgy, mint a környező falvakat, Mihálygergét is Ákos nembeli Cselen fia János kapta adományként Károly Róberttől. A falu római katolikus temploma 1766-ban épült. A XIX-XX. század fordulóján a térség jelentős nagybirtokosa Mocsány István volt. Mintaértékű, modernizálódó gazdaságában jelentős gyümölcsöst és konyhakertészetet műveltek, híres telivér lovakat tenyésztettek.

Milleneumi emlékpark és emlékmű

Mihálygerge jelképévé vált a 2000-ben felavatott millenniumi emlékmű, ami talapzatával együtt 11 méter magas, s az ország legnagyobb ilyen jellegű műalkotása. Az emlékmű a két világháborúban elesettek emlékét őrzi. A kompozíción, mely Kocsis Előd munkája, ősmagyar jelképek, stilizált turulmadár és a napkorong látható. A hétméteres lépcső a hitet szimbolizálja, a napkorong az újjászületés jelképe. Az öt méter magas virágoszlopot még egy háromméteres, mágikus megfogalmazású „angyalszárnyú” turulmadár egészíti ki.

RÁKÓCZIBÁNYA

Rákóczibánya Nógrád megye Észak-keleti részén, a Kazár patak mentén fekvő község. A település első írásos emlékei 1837-ből valók, Fényes Elek statisztikus és földrajztudós, az MTA levelező tagja könyvében úgy emlékezik: *„Hajdan itt Rákóczinak pompás kőépületje volt, a falu végén Nemti felé, hol most a kender földek vannak”*. Rákóczibányán 1858-ban kutattak először szénlelőhelyek után, és a földben rejlő szénvagyon nagyban meghatározta a település további fejlődését, a település kialakulása is ennek köszönhető. Nemti és Homokterenyé határában – a későbbi Rákóczibánya területén – 1881-ben nyitott bányákat az Észak-magyarországi Kőszénbánya Rt., és az először Nemtibányatelep névre hallgató bányakolónia a „Kalapat dülőben” épült fel. A kolóniához

1923-ban és '24-ben építették hozzá az úgynevezett munkatelepet, amelyet 1932-ben - mint Nemti község külterületi lakott helyét - Horthy-telep néven törzskönyvezték. A második világháború után, 1945-ben, a település a Nemtibánya nevet kapta, majd a lakók kezdeményezésére 1948 decemberében Rákóczi-bányatelep néven jegyezték be. A település utolsó nagy fejlesztése 1957-58-ban történt, ekkor épült a Kazár patak jobb partján lévő „Szénégető dűlőben” a nyolcvan bányász ikerlakásból álló, úgynevezett újtelep. Temploma az 1920-as években épült, egyéb látnivalói közé pedig az úgynevezett „öreg-telepi” házak faragott tornácai, és tűzfalai tartoznak.

SÁGÚJFALU

Ősidőktől lakott a környék, ős-, bronz- és késő bronzkori leletek egyaránt előkerültek a falu határában. A középkorban a Zách-nemzetség birtoka volt Ságújfalu, Zách Felicián visegrádi merénylete után a nemzetség javait, Károly Róbert 1332-ben a falut az Ákos nembeli Cselenfiaknak adományozta. A késő barokk és a palóc népi stílus keveredését bemutató kastélyt 1770-ben építették. Az épületet szépen felújították. A falu középkori temploma elpusztult, az újat 1939-ben szentelték fel.

Kubunyi-Prónai kastély

Jellege: késő barokk épület, 1989 óta ismét műemlék jellegű kastély

Története: A vidéki udvarház jellegű kastély 1770-ben épült - faoszlopos fűrészelt díszítésű mellvéddel, magas dongaboltozatos pincével. Jelenleg a polgármesteri hivatal, a posta és az orvosi rendelő működik az épületben. Itt helyezték el a helytörténeti gyűjteményt is.

Leírás: Az Etes felé vezető út felett áll, magas teraszon, régi gesztenyefákkal körülvéve. A kastély a település ékessége: faragott korlátai, díszes oszlopfői és különleges ablakszegélyei a hollókői parasztházakra emlékeztetnek. Mestergerendájában ólatin nyelvű szöveg olvasható.

Földszintes, elől négy ablakkal és két ajtóval, oldalán hat ablakkal álló épület. Széles fatornác található az épület északi homlokzatán és nyugati oldalán. Az épület négyzetes alaprajzú, a szobákban síkmennyezettel, az előszobában boltozattal.

Római katolikus templom (Szent László)

Története: Az 1688. évi Canonica Visitatio szerint a vidék (Saág, Sagh, Új-Falu, Sagh Ujfalu.) temploma elhagyottan áll. Filiái: Szalmatercs, Pilinyfelfalu, Endrefalva. A XX. század 30-as éveiben dr. Horváth József karancssági plébános határozta el, hogy "templom kell ennek a népnek" és a nagy gazdasági válság, valamint a közelgő háború fenyegetése ellenére megvalósította tervét. A Szent László tiszteletére szentelt templomot 1939-ben építették.

Leírás: A templomban található oltárkép Kákonyi Asztrik munkája, a mennyezetet és az oldalfalakat Szilágyi János freskói díszítik. A templom oldalán az építésének megörökítését szolgáló emléktábla található.

SÓSHARTYÁN

1127-ben a Zách-nemzetség birtoka. A Kacsics - nemzetségből származó Tardos fiai, András és Erasmus voltak a falu földesurai 1227-ben. Zách Felicián merénylete után, 1332-ben Károly Róbert az Ákos nembeli Cselenfiaknak adta.

A falu plébániája 1332-37 között fennállt, a mai templom 1906-ban épült. Az itt feltárt jódaqua forrás vize a Magyar Gyógyszerkönyvben is szerepel; a Mária Terézia uralkodása óta ismert gyógyvíz palackozását csak 1998-ban oldották meg.

Római katolikus templom (Jézus Szíve)

A régi templom a mai jódosvízforrás-ház helyén állt, a falu legmélyebb fekvésű helyén. 1731-ben még fából épültnek mondja a Canonica Visitatio három oltárral, szószékkel, három haranggal. 1755-ben már kőtemplom, toronnyal, boltozott szentéllyel, fakarzattal, orgonával, három oltárral és három haranggal. Ezt a klasszicizmus korában átépítették. Gyakran vízben állt, a század elején le is bontották. A plébánia őrzi a templom fényképét. Eszerint kis, egyszerű klasszicista épület volt, homlokzatból erősen kiugró toronnyal, melyet igen széparányú galériás falsík fedett. A sisak alsó részén, köröskörül, négy-négyárkados körüljáró, felette zsindeyes hagyma volt, mely laternás kisebb hagymát tartott. A templom bejárata a torony elején, felette két félköríves ablak, (egy a földszinten, a másik a torony emeleti részén), az ajtóhoz lépcső vezetett az utca felől. A tornyot, mint a hajót, erős vízszintes párkány tagolta. Az oromzat egyszerű, háromszögű volt.

Bal oldalán (a mostani kőkereszt helyén) fából készült feszület, jobb oldalán pedig Nepomuki Szent János szobra állt. A szobor ma a templomban található. A templom nagy harangját 1911-ben öntötték, Király István Túri megbízásából. Az I. világháborúban – ágyúöntés céljából – elvitték az egyik sóshartyáni harangot is, de még sem öntötték be, hanem a Pusztamárkházai (Márkháza) repedt harang helyébe került. Ha a sóshartyániak búcsúba mentek, Pusztamárkházához érve az ottaniak mindig meghúzták a harangot, mondván: a sóshartyáni harang köszönti hívő népét.

Az egyik harang felirata a következő: „Isten dicsőségére és Szent Péter tiszteletére Sóshartyáni Római Katolikus egyházközség részére 1936. Slezák Károly harangöntő”; öntette Szládek Júlia, Amerikában elhunyt édesatyja emlékére.

A templomi és kápolnai kézimunkák a hívő asszonyok - lányok ügyes kezét dicsérik; a zászlók nagy részét Habonyné Szabó Ágnes hímezte lány korában. A templom a község pajzs alakú címerében is megtalálható.

Falumúzeum

A Legeltetési Társaság megszüntetésével a feleslegessé vált kondásházat 1976-ban, közadakozásból alakították helytörténeti múzeummá. Itt láthatók a tárgyi néprajz helyi emlékei, a háztartási eszközöktől a bútorokig. A kontyvetős, kéthelyiséges épületben rekonstruálták a szoba korabeli berendezését, a konyhában pedig a paraszti élet egyéb emlékeit állították ki. A mintegy száz tárgyból álló gyűjteményben egyebek mellett láthatók népviseleti ruhadarabok, a fonás, a szövés munkaeszközei stb.

SZILASPOGONY

Egyes feltételezések szerint a pagony, azaz ligetes erdő, más vélekedések alapján viszont a pogány szóból ered az elnevezés. Mind a kettő alátámasztható: a falu közelében őskori kultikus és használati tárgyak is szép számmal előkerültek, és ligetes erdőségek is vannak erre felé. 1335-ben Zách Felicián itteni birtokát Róbert Károly Ákos nembeli Cselen fia Jánosnak adományozza.

A község klasszicista római katolikus temploma 1806-1823 között épült. Az itt keresztülfolyó Szilas-patak a medret kísérő szilfákról kapta nevét. (A falu neve Pogony volt 1954-ig, ekkor kapta előnevét a patakról.)

Római katolikus templom

Jellege: Klasszicista

Története: Középkori temploma 1688-ban tökéletesen elpusztult állapotban van. Az 1731-es Canonica Visitatio szerint: ekkoriban épült egy Nepomuki Szt. János tiszteletére fából készült kápolna, amelynek kőből való újjáépítését elhatározzák. A ceredi 1755-ös Canonica Visitatio a falu régebbi templomát igen romosnak írta le, amelyet egykor állítólag Szt. Mihály tiszteletére szenteltek fel. Az 1788-as Canonica Visitatio csak említi, hogy egy oltára, két harangja és fagyertyatartója van a nyilván közben épült kőtemplomnak. Az 1813-as szerint 1766-ban épült, két kapuja, egy oltára van. A mai kegyhelyet a zabari, 1831. évi Canonica Visitatio szerint a régi anyagából 1806-1823 között építették, klasszicista stílusban. 1927-ben lebontották, majd újjáépítették.

Külseje: Egyhajós, egyszerű kiképzésű nyugat-kelet tájolású templom. Falai egyszerűek, tagolatlanok, a nyílások vakolatkeretekkel vannak kiemelve. A csapott háromszögromzat felett lemezborítású huszártorony áll. Rövid, szegmentíves záródású szentéllyel épült, a sekrestye a déli hajófalhoz csatlakozik. A két oldalfalban két-két egyszerű ablak.

Belseje: Nyugodt, klasszicista tér, szegmentíves, széles dongaboltozattal és vele párhuzamosan futó, szegmentíves diadalívvel, egyszerű falpillérek. A bejárat felett két erős pilléren nyugvó, hasas mellvédű magas orgonakarzat, mely hármasszögű, árkados résszel az orgona számára. Egyetlen régi berendezési tárgy a Nepomuki Szt. János oltára, a XVIII. századból származik.

VIZSLÁS

Vizslás község közelében fekvő Borsos-domb tetején bronzkori temetkezési helyet tártak fel. Az első írásos említés 1456-ból származik: ebben az esztendőben nyerte adományul Daróczi Mihály. Ekkor még nem volt itt falu, az oklevelek pusztaként említették a környéket: A későbbi község a török hódoltság idején elpusztult, és csak az 1700-as évek elején települt újra. (A középkori falu a mai Kaparópuszta helyén volt.) A község római katolikus temploma 1680 körül épült. Vizsláshoz tartozik a 21-es Számú főút mellett fekvő Újlakpuszta is.

Római katolikus templom (Szűz Mária)

Jellege: Feltehetően középkori gótikus eredetű, többszörösen átépített, végső formájában késői klasszicista templom.

Története: A Szeplőtelen Fogantatás tiszteletére szentelt gótikus eredetű, román stílusú templomot 1680-ban emelték középkori alapokra, melyre a templom arányaiból, szentély formájából lehet következtetni. Az 1755-ös, 1860-as és 1911-es Canonica Visitatio szerint a mai templomot 1680 körül a Gosztonyi-család építtette. Ez az építkezés valójában a középkori templom újjáépítése lehetett. 1731-ben átépítették, 1754-ben Horváth Katalin, mint földesúr restauráltatta. 1814-ben renoválták. A torony és az orgonakarzat építése az ott elhelyezett kőtábla évszáma alapján szintén 1814-ben történt. A lakosság közlése szerint a falu és a templom 1920 körül leégett. Utolsó külső felújítását 1971-ben végezték el.

Külseje: Kazár filiaegyháza. A falu felett magas dombon, lépcső vezet fel hozzá. Kisméretű, keletelt, egyhajós templom. A templomtesthez képest magas, karcsú tornya van, melyet a homlokzat elé terméskőből építettek. A hajótól keskenyebb szentélye a nyolcszög három oldalával záródik, külsején négy erős lábazatos támpillérrel, sekrestye a templom délkeleti oldalán található. A templomnak se lábazata, se párkánya nincs. A hajó déli oldalán és a szentélyen egy-egy, valamint a torony földszintjén és emeletén négy-négy ablak található. A feljárat az orgonakarzatra és a toronyba külső falépcsőről lehetséges. A tornyokon palával fedett gúlisíkok, a hajón és a szentélyen egységes nyeregterítő található.

A falakban a terméskő közötti lapos téglából készült falrészek arra engednek következtetni, hogy a templom mag a régebbi és csak a torony és a famellvédes orgonakarzat épült 1800 után. A toronycsarnok falában két kapcsolt nemesi címerrel és 1814-es évszámmal ellátott kőtábla van elhelyezve.

Belseje: A belső tér síkmennyezetes, egyszerű és jól világított. A padlóburkolat négyzetes padlótéglából van. Karzata fából készült. A bal oldali oltáron középen régebbi 1800 előtt kőből készült Pieth szobor áll. A jobboldali oltáron két barokk angyalka látható, színesre festett gipszből.

ZABAR

Zabar középkori eredetű település, a XIV. században a Bebek-család birtoka volt. 1430-ban a Perényiek nyerték adományként Zsigmond királytól, azután a Zabary családé lett. A falu az Ajnácskő vára felé vezető út mellett fekszik, ezért megsínylette a török hódoltság évtizedeit. A település határában állt a középkorban a Kabalaszó nevű község, amiről először 1427-ben esett szó az oklevelekben. Zabar római katolikus temploma igen régi, a XIII. századból származik, de tornya csak 1932-ben épült. Zabar a trianoni békeszerződés előtt Gömör vármegyéhez tartozott, s csak a határok átrajzolása után került Nógrádba.

Római katolikus templom (Magyarok Nagyasszonya)

Jellege: Román stílusú, XIII. sz.-i templom, melyet a XV. században gótikus stílusban átépítettek. Védőszentje a Magyarok Nagyasszonya.

Története: Román stílusú szentélye és hajója a XIII. sz. végén épült. A szélesebb hajórész és a gótikus faragványok a XV. sz.-i bővítés során készültek. 1725-ben felújították. Cered filiája 1753-1806 közt, azóta önálló. Az 1814. évi Canonica Visitatio szerint, noha jó anyagokból épült, a falak és a tetőzet csaknem teljesen romos; két kapuja van, egy oltára téglából épült. Említik továbbá kis huszártornyát egy haranggal. Ismét restaurálták 1835-36-ban, majd 1923-ban is. A homlokzat felújítás és a torony 1932-ben készült Heinz Béla tervei szerint. 1963-ban belső felújítás, 1981-82-ben pedig a toronysisak és külső felújítás történt.

Külseje: Egyedül áll zombékos mezőn kissé emelt helyen. Régebben jobban kiemelkedett, mert azóta a területet mesterségesen feltöltötték. Egyhajós, keletelt templom. Külsejének déli és keleti oldala, belsejének keleti része tisztán mutatja XIII-XIV. századi keletkezését, majd XV. századi első bővítését, míg nyugati homlokzata magas tornyával XX. századi. Az egyhajós, egyenes záródású épület szentélye és legkeletibb hajórésze XIII. századi, nyugat felé kevéssel szélesebb XV. századi hajós rész csatlakozik, melyet 1932-ben megint nyugat felé hosszabbítottak. Az utóbbi időből való a mai magas lábazat, az új párkány, az ablakok a templom északi oldalán, a nyugati előcsarnok és a délnyugati torony. A szentély keleti falában két keskeny tölcserablak, egy ugyanilyen a déli falában, s három ablak jóval magasabb helyen a keleti hajórész déli falában. Alattuk szép körtetagú, befalazott kapu, küszöbje a mai szintnél magasabban áll. A hajó XV. századi bővítéséből egy nagyobb gótikus ablak a déli falban. A XV. századi, nyugati homlokzati, szemöldökgyámos kaput 1932-ben az új előcsarnokba falazták be. Fölötte XV. századi halhólyagos kerek ablak. Új palanyereggtető a hajó felett, újabb fa huszártoronnyal, alacsonyabb nyereggtető a szentély felett. Sekrestyéjét a szentély falához utólag építették az északkeleti oldalon. A fagalériás, hegyes sisakú torony és a huszártorony újkori bővítés.

Belseje: Középkori szentély egyenes záródású, mely előtt két különböző szélességű ugyancsak középkori hajórész áll. A hajó belső terét síkmennyezet fedi, félkörívű diadalív kapcsolja hozzá a román dongaboltozatos szentélyt. A szentély eredeti tetőszéke meredekebb volt a mainál. A nyugati új hajórészben kő orgonakarzat, fa mellvéddel,

nyugaton és északon egy-egy ablakkal. Előtte előcsarnok, XV. századi ajtóval és két ablakkal. A karzat és a sekrestye toldása újkori.

A berendezés nagyrészt új: barokk hordozható fafeszület, a Feltámadt Krisztus-szobor, népi faragás. A padláson a régi főoltár maradványai: főpárkányrész, felette arannyal, két páncélos király, Szt. László és Szt. István alakja, kvalitásos, 1700 körüli származással. A rokokó stílusú Szentháromság dombormű tölgyfából készült, stílusa hasonlít a ceredi főoltár szobraira.

A római katolikus templom mellett több, 150 évesnél is idősebb öntöttvas sírkereszt áll.

Római katolikus plébániaház

Jellege: Barokk, 1725-ben épült kúriának, 1814 után lett plébániaház.

Külseje: A templommal szemben, az országút felett, magas dombon áll. Mellette szép oszloptornácos gazdasági épületszárny. Hosszú téglalapalakú, földszintes épület, homlokzatán kissé kiugró középrizalittal, 2-3-2 ablakkal, középen három neogótikus ablakkal. A két oldalhomlokzaton két - két ablak. Hátsó, azaz nyugati oldalon két ablak; erősen kiugró négy pilléren fekvő, mellvédes előcsarnok és két ablak található. A csarnokbelső középbejáratán eredeti barokk ajtókeret, felette még egy ugyanilyen keret vízszintes része, talán a főhomlokzat átépített középrizalitja egykori ajtajának maradványa látható. Az egészet nyeregterő fedti.

Berendezés: Az oltárkép Szt. Simont és Júdást ábrázolja. Átfestett mű a XVIII. századból.

SALGÓTARJÁN

Igen régtől fogva lakott a Karancs-és a Medves-hegységek között húzódó hosszú völgyben, a Salgó-és a Tarján-patak partjára települt falvakból, későbbi gyár és bányatelepekből keletkezett a város. Mai közigazgatási területén a csiszolt kőkor, a rézkor és a honfoglalás idejének tárgyi emlékei is előkerültek. Ezen a környéken a honfoglaló Tarján törzs telepedett le; a "salgó" pedig az ősi magyar nyelvben fényeset, ragyogót jelentett. Az első írásos adatok szerint 1246-ban a Kacsics-nemzetségből származó Péter volt a környék földesura. Salgó vára a XIII. században épült, de első írásos említése csak 1341-ből maradt fenn. Az alatta fekvő Salgó községről 1439-ben emlékeztek meg az oklevelek, ekkor Bebek Ferenc a földesura. A török után a helység gr. Volkra Ottó Kristóf birtokába kerül, majd a XVIII. század elején br. Szluha Ferenc szerzi meg. 1715-ben 17, 1720-ban 20 magyar háztartását írták össze. A XVIII. század második felétől a Jankovich család birtoka. Plébániáját már az 1332-1337. évi pápai tizedjegyzék említi. A várat 1450-ban elfoglalták a husziták; Mátyás király vette vissza tőlük 1460-ban. A XVI. század elején Szapolyai János és Werbőczy István is birtokolták. A török 1554-ben foglalta el. Tarján helység az egész középkoron át osztozik Salgó sorsában és vámhely volt.

Ma a városhoz tartoznak Somoskő is, mely Árpád-kori, s határában áll Somoskő vára; a XIII. században ezt is a Kacsics-nemzetség építtette, akárcsak Salgót. A török az erődítményt csak 1576-ban tudta elfoglalni, 1593-ban pedig ismét magyar kézre került. A várhegy északi oldalán földtani csoda látható: egy lávaömlés bazaltorgonája.

A város déli része, Zagyvapálfalva két középkori falu, Andrásfalva és Pálfalva egyesítéséből keletkezett 1910-ben.

Ma ugyancsak a városhoz tartozik Baglyasalja, aminek várát 1310-ben említették az oklevelek, bár akkor még a mai Kővár Természetvédelmi Terület közelében volt a falu. A Kacsics nemzetség ősi birtoka. Várát a nemzetség hollókői Illés ága építtette. A vár alatt elterülő községről 1341-ből való az első adat, akkor Bagloch néven említik. 1455-ben a helység Somoskő várához tartozik és a Széchenyi-család birtoka. 1461 és 1481 között Guthi

Ország Mihály és Losonczy Albert nyerték adományul. 1648-ban Liphay János és Perkedy Mátyás, 1598-ban pedig Forgách Zsigmond a földesura. 1715-ben 2, 1720-ban 6 háztartást írtak össze benne. A XVIII. század közepén a Fáy- és a Ráday-családok a helység birtokosai, 1770-ben br. Péterffy János, Kubinyi Gáspár és Gömör János, 1826-ban pedig gr. Stahrenberg Antal. 1950-ben Salgótarjánhoz csatolták.

Zagyvaróna ma ugyancsak a város része (a középkorban Rónya (Nagy-Rónya) néven említik az oklevelek); itt állt egykor Zagyvafő XIII. századi vára. A várat a csehek építették s 1460-ig volt a kezükben, amikor Mátyás elfoglalta tőlük. 1478-ban a várhoz tartozott többek között Zagyvafő helység is. 1548-ban Zagyvai Simon birtokában találjuk. Az 1715-1720. évi összeírásokban nemes községként szerepel, majd a XVIII. század közepén ismét jobbágyság s ekkor a Bulyovszkyak, majd 1770-ben Radvánszky Erzsébet, a XIX. század első felében pedig br. Prónay Lajos a földesura.

Az itteni római katolikus templom szentélye ugyancsak XIII. századi. Salgótarján fejlődését a környéken feltárt kőszételepeknek, valamint az itt letelepülő nagyiparnak köszönhető. 1922-ben lett város, 1950-től Nógrád megye székhelye, 1994-ben pedig elnyerte a megyei jogú városi rangot is. A városközpont építészeti arculata az 1960-as években alakult ki. 1968-ban elsőként nyerte el a Magyar Urbanisztikai Társaság által odaítélt, hazánk egyik legharmonikusabban tervezett vidéki városának kialakításáért járó Hild János emlékérmét és oklevelet.

József Attila Művelődési Központ

A kultúra területén az egyik legfontosabb szerepe a József Attila Művelődési Központnak van. A Fő tér meghatározó épülete az 1960-as években épült, termeiben rendszeresek a színházi, zenei események, üvegcsarnoka kiállításoknak ad otthont. Az előtte lévő tér számos szabadtéri rendezvény színhelye. A Fő tér másik nevezetes épülete a Karancs szálló. A tér állandó díszé Varga Imre Radnóti szobra és Somogyi József emlékműve. A főút túloldalán alakították ki az Európa-parkot.

Fő tér és a belváros épületei

A hotelt Jánossy György tervezte a hajdani falu úgynevezett gerendavázás kútja helyén. Mára már kicsit nagynak bizonyult, ezért eredeti helyiségeiből többet más célra adtak bérbe. Éttermét Erdei Sándor szobrászművész ólomüveg - falikompozíciója díszíti. A különterem Makrisz Zizi muránói Mozaik-járól kapta a nevét. A Karancs Szálló északi szomszédságában álló Évi II. üzletház falára 1990-ben került Stremeny Géza domborműve, amely arra emlékezteti az utókort, hogy itt állt a régi salgótarjáni városháza (1922 és 1988 között). A Fő teret meghatározó másik épület a József Attiláról elnevezett művelődési központ Szrogh György tervei alapján 1965-ben épült fel. Földszintjén Kő Pál domborműve utal a névadó költőre. Itt évenként április 11-én, József Attila születésnapján, a költészet napján koszorúzási ünnepséget tartanak. A kulturális intézmény számos öntevékeny művészeti csoport, civil szervezet otthona. A színházteremben évtizedek óta bérletsorozatokat keretében mutatkoznak be fővárosi és vidéki társulatok, rendszeresek a komoly- és könnyűzenei hangversenyek. Közülük is kiemelkedik a Nemzetközi Dixieland Fesztivál, amelynek jó híre van nemcsak belföldön, hanem az ország határain túl is.

A József Attila Művelődési Központ földszinti klubhelyisége tanácskozásoknak, kamarakiállításoknak, a folyosó a fotogalériának ad helyet, míg az emeleti üvegcsarnok a múzeum felépültéig galériaként is szolgált. Ott látható Blaski János nagyméretű mozaikképe is. A déli átriumban található Melocco Miklós Térdelő nő című alkotása. A művelődési központ előtti tágas, fórumszerű Fő tér megannyi rendezvénynek adott már helyet az évek

során. A város speciális látványossága az itt rendezett szabadtéri szoborkiállítás, s 1986-tól egészen 1999-ig ez volt a helyszíne a nemzetközi ugrógálának is, amely kuriózumnak számított mind a helyszínen, mind a külföldi sztárok részvétele miatt. 1997-ben a gála résztvevői egy fát ültettek a Fő téri parkba és emléktáblával jelölték meg e különleges verseny színhelyét. Minden év június 24-én este, az úgynevezett Szent Iván-éjen a téren tüzet gyújtanak és színvonalas kulturális, művészeti programmal is ápolják a hagyományokat.

A tér, melyet több szobor is övez, kiváló séta- és pihenőhely is. Somogyi József általános szimbolikájú felszabadulási emlékműve éppúgy túlélte a rendszerváltást, mint a túloldalon álló Tar István Tanácsköztársaságra emlékeztető Fegyvert fogó munkása. A városlakók által csak „tizenhármassnak” nevezett lakóház előtt van Lessenyey Márta Napbanéző című mészke szobra. Sokak kedvelt szobra, Varga Imre Radnóti-ja, szintén a Fő téren járható körbe. A József Attila Művelődési Központtal szemben állva, az épület felett balra a domboldalon a művész egy másik alkotása, erősen stilizált térplasztikája, a Város is látható. Szintén Varga Imre készítette a Madách Imre egész alakos szobrát, melyet 1998-tól a Madách-hagyomány Ápoló Egyesület minden év januárjában, Madách születésnapján megkoszorúz. Vas Viktor Bolyai János-mellszobra sincs messze a Fő tértől. Buczkó György lapolt üvegű, csobogó vizű, tűzzománc táblákkal körberakott Díszkútja a Fő tér nyugati oldalának centrumában, 1997 áprilisában az úgynevezett Európa-nap alkalmából Európáról elnevezett parkban kapott helyet.

Nógrádi Történelmi Múzeum

A Nógrádi Történelmi Múzeum három tömbből álló épületét 1980-ban avatták. Állandó és időszaki kiállításai a megye történelmét a lakosság életmódjának változásait mutatják be. Helyt ad minden páros évben az Országos Rajzbiennálénak és minden páratlan évben a Tavaszi Tárlatnak.

A Nógrádi Történelmi Múzeum épülete arról nevezetes, hogy a világháború után ez volt az első olyan épület az országban melyet kifejezetten muzeális célokra építettek.

Az avatás idején az intézmény felvette Nógrádi Sándor partizánvezér nevét. A múzeum 1991-ben kapta jelenlegi nevét. Mint a nógrádi megyei múzeumi hálózat központja a megyei önkormányzat fenntartásában működik. A tudományos kutató- és a feldolgozó munka kiterjed a megye legújabb kori ipartörténetére, politika- és társadalomtörténetére, művelődés-, művészet- és irodalomtörténetére. A múzeumban a megnyitás óta néhányszor átdolgozott állandó kiállítás megyetörténelmi jellegű volt, illetve a nógrádi lakosság életmódjának jellegzetességeit, változásait mutatta be. 2000. december 1-jén, a millennium tiszteletére nyitották meg Nógrád az új korban című, hosszú távra tervezett kiállítást. Ez a történelmi áttekintést követően hét részben mutatja be a megye sajátosságait: a köznemesi, a vármegyei világot, a közigazgatás változását, a modernizáció világát, annak hatását a kereskedelemre és a kisiparra, a háborúkat, valamint a forradalmakat és a szellemiséget.

A harmadik emeleti nagyterem időszaki (csoportos, vagy életmű) kiállításoknak ad helyet, ezért a város képzőművészeti galériája is. Ez ad „otthont” az 1982-ben indított és 2000-ben már tizedszer megrendezett országos rajzbiennálénak is. Ilyenkor egy-egy jelentős művész önálló kamaratárlata a földszinti kisgalériába kerül. A hatvanas évek közepe óta regionális jelleggel, nagy hagyománnyal rendezi meg a salgótarjáni tavaszi tárlatokat, 2001-ben már a huszonhatodikát. Itt, e kisebb kiállító teremben más alkalommal is rendeznek kamarakiállításokat mind képző mind iparművészeti jelleggel. Az intézmény tanácskozótermét

sokféle rendezvényre használják, többek között a múzeumbarátok is ott tartják rendszeres összejöveteleiket.

Római katolikus főplébánia-templom (Kisboldogasszony)

Jellege: barokk, XVIII. sz., bővítve 1866, 1900 és 1914-ben

Fekvése: A római katolikus főplébánia-templom a város délkeleti részén, a Rákóczi út és Bem út csatlakozásánál lévő, támfallal védett magas dombon áll. Kétségtelenül a város középkori templomhelye volt temetővel körülvéve. Magas lépcső vezet a keletelt templomhoz.

Története: András nevű papját 1262-ben említették, a plébánia az 1331-37 évi pápai tizedjegyzékben szerepelt. Középkori templomáról nem sokat tudunk. 1688-ban elhagyatottan állt a templom, bár plébánosainak neve 1665-től ismert, és 1713-ban már használják. A faharanglábat 1713-1862 között említették. A mai templom a XVIII. században egy Árpád-kori templom helyén épült. Az 1821-es tűzvész után kapott új szentélyt és bejáratot Jankovich Antal megrendelésére. 1866-ból való tornya Luby József támogatásával épült. A templomot 1900-ban Szvoboda Jakab építőmester, 1914-ben Wabrosch Béla főmérnök tervei szerint Sinágel József építőmester közreműködésével a templomon nagyarányú bővítést hajtottak végre. 1900-ban a barokk hajót Kelet felé kétszakaszos, háromhajós neobarokk résszel bővítették. Ekkor készültek a szimmetrikus fióktornyok is. 1914-ben kapta mai formáját a három hajó Kelet felé történő további bővítésével. Később építettek hozzá sekrestyét, bővítették a kórust, rendezték a templom előtti teret, amelyet a középkorban temető vett körül.

Külseje: Háromhajós, dombon álló keletelt templom, előreugró homlokzati tornya mellett két fióktoronnyal. Magja barokk korból való, ez a hajó nyugati két boltszakaszból álló keskenyebb része. Ez a torony mögötti kis egyhajós rész K felé háromhajós neobarokk térséggé bővül, mely a szentélyt és a sekrestyét is magába foglalja. A fő és az északi oldalhajó három a déli oldalhajó 4 boltszakasszal van kialakítva. Sekrestyéje az É-i hajó folytatásában áll, felette oratórium helyezkedik el. Belső terét süvegboltozat fedi. Az apszis nyolcszöges záródású.

Az erős nyugati homlokzattorony egy-egy kisebb fiatorony között áll. A főhomlokzatot és a tornyot lizénák, faltükrök, párkányok tagolják. A főbejárat előtt oszlopos esővédő áll. Az oldalfalakat és a fióktornyok falait újkori, támpillérszerűen kiképzett falpillérekkel látták el.

A hosszahajó hat-hat ablakkal, a szentély két ablakkal rendelkezik. Az épületet egységes cseréptető védi, a magas gúla alakú toronysisak pedig bádoggal van fedve. Főbejárata a nyugati homlokzaton található félköríves lépcsővel, egy-egy oszloppal. Mellékbejárat az épület északkeleti részén, a sekrestyébe vezet.

Belseje: Az eredetileg egyhajós barokk templom maradványa a nyugati első két boltszakasz. Ennek nyugati végén, a mai torony alatt a toronycsarnokból a hajóba vezető ajtó a barokk épület megmaradt főbejárata. Kőkeretes zárókövét a csarnok boltozata részben takarja.

Keleti végén pedig két megerősített pilaszter található tiszta toszkán formában, melyek a régi diadalívét tartották. A Gerecze említette 1535-ből való és 1789-ből való két régi harangja már nincs meg. A főoltár a zagyvarónai születésű Bárti József (1877-1948) szobrászművész alkotása 1923-ból. Ő tervezte a keleti oldalszentély üvegablakait is, amelyet 1929-ben Palka József készített el. A kupolafestmények Ádám Gyula rozsnói templomfestő művei. Fából faragott szobrai J. Runggaldier tiroli műhelyéből valók. Az 1929-ben készült Szent József oltár Bóna Kovács Károly szobrászművész alkotása. Szent József szobrát Leo Miller osztrák mester készítette. A jobb oldali feljárónál, vagy a déli lépcsőnél állt egykoron az 1781-ből

származó Nepomuki Szent János szobor, melynek helyét 2001-ben emléktáblával jelölték meg.

Református templom

A Meszes-oldal, illetve a Szent Imre-hegy keleti lábánál 1927-től 1929-ig - Prokisch János és Obrincsák Ernő munkájaként - épült fel a ma is működő Losonci úti református templom. Az építés kezdeményezője Liptay B. Jenő, a Rima-Murányi Salgótarjáni Vasmű Rt. akkori igazgatója volt. A templom felszentelését már nem érthette meg (1928-ban hunyt el), örök álmát itt alussza a családi kriptában. A háborús időkben a harangok odavesztek, pótlásukra 1948-ban, az akkori köztársasági elnök Tildy Zoltán jelenlétében került sor.

Evangélikus templom

A városközponttól 500 méternyire észak-keletre, a Kucord-domb déli nyúlványán, a köztemetővel szembeni hegytetőn Szvoboda Jakab tervei alapján 1882-ben neoromán stílusban épült az evangélikus templom, melyhez a Salgó útról 63 lépcsőfok vezet fel. Az oltárképet - Jézus Jákob kútja előtt, tanítás közben - Molnár János festette, melynek különlegessége, hogy a templom bármely részéről nézünk Jézusra, Ő mindig szembenéz velünk. A keresztelőmedencét a Lánchíd építőjének fia, Clark Simon tervei alapján az Acélgárban készítették el 1902-ben. A tornyot 1999-ben újították fel. A paplak és a kultúrház az elmúlt évtizedekben sok más funkciót is teljesített, végül visszakerült az egyház kezelésébe.

Római katolikus templom és ferences rendház (Szent József)

A nyílegyenes, egészen a legutóbbi időkig fasorral szegélyezett Acélgári út elején álló, Szent József nevét viselő, műemlék jellegű római katolikus templomot a ferences rend 1934-től 1936-ig építtette, és 1936 májusában szentelték fel. A tervtől eltérően a rendházat egybeépítették a templommal. 1932 júniusának végén két ferences páter költözött ide, s ideiglenesen egy lakóházban kezdték meg működésüket. Szontágh Pál tervei alapján 1932 novemberében elkészült az új plébániaépület, melynek nagytermében kápolnát alakítottak ki. A ferencesek a templom és a rendház tervrajzának elkészítésével szintén Szontágh Pált bízták meg. A ferencesek 1950-ig működtek itt. A templom belsejében látható freskókat az 1950-es évek közepén dr. Borovi József festette. A parókia kapuján manapság az olvasható, hogy ez a 153. sz. dr. Dornyay Béla cserkészcsapat otthona és a Magyar Cserkészszövetség 16. sz. körzeti központja. A római katolikus templom előtti kis téren 2000 májusában avatták fel Hegedűs Gyula faragó Millenniumi tabló című alkotását, amely az. Ezeréves magyar történelem hőseinek, egy-egy nevezetes eseményének állít emléket tizenöt stációban.

Római katolikus templom (Szent András apostol)

Jellege: Románstílusú, 1200 körül, 1896-ban neoromán stílusban újították meg.

Története: Az országos védettségű római katolikus műemlék templom, a XIII. században román stílusban épült. Ebből a korból valók a félköríves kőbéléses ablakok és a diadalív is. A sík mennyezetű, félköríves szentélyt a gótika korában lebontották majd a XIV. század második felében egyenes záródású, keresztboltozatos szentélyt építettek, melynek eredeti gyámjait a XVIII. században átépítették. Az 1731-es Canonica Visitatio szerint a templom sérült állapotban, szalmatetővel állt, felszerelés nélkül. Az 1755-ös Canonica Visitatio szerint a régi templomot átépítették, boltozott szentélyét és sekrestyéjét említi. Az új harang akkor haranglábban a templomhoz közel állott, és a templomnak akkor még nem volt tornya. A fa harangláb 1755-1813 között szerepel a leírásokban.

Az 1731 és 1755 közötti átépítés eredménye a diadalív pillértagolása, valamint a sekrestye és a szentély boltozatát tartó pillérek. A barokk főoltár és a szószék is ekkor készült. Az 1896-os restaurálás során a templom neoromán külsőt kapott, a homlokzat elé tornyot építettek és a hajó eredeti kis ablakait a mai neoromán ablakokká alakították át. A toronysisak 1944-ben elpusztult, de azóta új, magas nyújtott hagyma alakú, bádoggal fedett sisak készült. A bibliai témákat feldolgozó freskókat helyi születésű Bátki József festő- és szobrászművész 1934-ben festette. Belső helyreállítás történt 1964-ben, majd külső 1971-ben. A templom Zagyvaróna településrészen található.

Külseje: A falu északi részén, magas dombon, temetőben álló egyhajós, megközelítően keletelt templom, előreugró homlokzati toronnyal. A torony neoromán stílusban épült, hagymasisak fedi, a bejárat felett az építés 1896-os évszáma van elhelyezve.

A kőtorony helyén régebben faharangláb állt. A hajó sima, lábazat nélküli falsíkja az északi oldalon két, a déli oldalon három keskeny félkörívű, kőbéléses tölcserablak tagolja. Az egyeneszáródású szentély déli fala nem párhuzamos a hajó falával, hanem kelet felé ferde. É-i oldalához egykorú sekrestye kapcsolódik. A hajó K-i, valamint a szentély és a sekrestye sarkain kváderes falazás nyomai figyelhetők meg. A szentély mindhárom külső falában mélyített síkok vannak. A hajó és szentély közös tető alatt áll.

Belseje: Az ötablakos, síkmennyezetű, derékszög alapú hajót vaskos pillérek nyugvó, félkörívű diadalív zárja el a keresztboltozatos szentélytől. Élei alul megvastagodó pillérekből indulnak ki, melyeknek toszkán fejezete 30 cm-el magasabban van, mint a diadalív egyszerű pillérfejezetei. A karzat faanyagú vasoszlopos megtámasztással készült.

Berendezés: A barokk főoltár a XVIII. század második feléből származik. Egyszerű, provinciális munka, dús akantuszlombbal a felső és alsó oldalrészén. Háromemeletes tagolás két-két oszloppal, erős párkányokkal. Középen újabb Szt. András-kép, felette kisebb Szentháromság-kép, a XIX. század elejéről. Három kis barokk faszobor - Szt. Mihály nagy láncsal és sárkánnyal, Szt. István, és Szt. Imre – áll egy-egy kifelé fordított párkányrészén, csillogó ezüstpáncélban. A barokk fa-szószék a diadalív fala mellett található. Kosara erősen kivájt, akantuszdíszes. A hangvetőjén látható barokk stílusú szobor, a Megváltót ábrázolja.

Római katolikus templom (Jézus Szíve templom)

A középkori volt templomból semmi sem maradt. Az 1731-es és 1755-ös Canonica Visitatio még említi a romokat. 1920 körül helyén ásatás folyt, érdekes románkori és XVI. századi pénzleleteket találtak. 1935-ben újabb ásatás alkalmából a pusztatemplom egyenes záródású, négyzetes szentélyfalai kerültek elő.

A korábban önálló Zagyvapálfalva katolikus lakói templom és pap hiányában 1932-ig Salgótarjánba jártak istentiszteletre. A rozsnyói püspök 1932 tavaszán Demeter Bertalan hitoktató káplánt küldte Pálfalvára egyrészt plébániaszervezés, másrészt a hívek templom- és paplaképítő mozgalmának irányítására. Az ókeresztény bazilika stílusú templom 1933. július 3.-ra készült el. Ekkor szentelte fel Jézus Szíve tiszteletére Pájer püspöki helynök. A plébánia épületét 1934 augusztusában adták át rendeltetésének. Kezdetben a templom lelkeszségként működött. 1934. május 30-án Bubnics Mihály rozsnyói püspök, apostoli kormányzó plébánia rangra emelte.

Római katolikus templom – Baglyasalja

A bányásztelepülésen 1932-ben alakult meg a baglyasaljai római katolikus egyházközösség. Hogy a hitélet nagyobb lendületet nyerjen, helybeli templom építését tűzték ki. A korabeli nehéz gazdasági helyzetben olyan megoldást kellett keresni, amely nem jelentett elviselhetetlen anyagi terhet a híveknek. A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. a templom

építésére egy istállóépületet, illetve annak területét adományozta. A tervek és a költségvetés elkészítése után adakozók és a hívek hozzájárulásával megindulhatott az építkezés. Blankenberg János építész irányításával folyt a kétéves munka, segítői Császár Pál bányafőmérnök és Sinkovits János, Luby Henrik pénztárnok és Pál János jegyző-kántor urak voltak. A szentély színes üvegből készült, Krisztus Király oltárképét Dubovszky Elemérné adományozta. Gyurcsik Mihály és családja készítette az épület főtoronyának keresztjét, míg a kistorony keresztje ifj. Szalatovits Péter adománya. Az ablakok fehér jégvirág mintázatú üvegét a Zagyvapálfalvai Üvegyár Rt. adományozta. A freskóképeket és a szószék fafaragását Bóna Kovács Károly festő- és szobrászművész készítette. A lobogók, terítők és rózsafüzérek – Paksai Margit, Dubovszky Sarolta, Laueschmanné Dubovszky Olga, Szerencsiné Ember Erzsébet és mások kézimunkái. Jelenleg a templom a zagyvapálfalvai plébániához tartozik.

Salgó vár

Egy kellemes eresztvényi séta után feljuthatunk a 625 méter magasan lévő salgói várhoz is, melyet folyamatosan újítanak fel.

A műemlékileg is védett Salgó várat a nagy magyar költő, Petőfi Sándor is meglátogatta, ittjártakor merített ihletet Salgó című elbeszélő költeményének megírásához.

Jellege: Középkori

Leírása: Magas hegylancokból kiemelkedő meredek kúpon, terméskő sziklára épített, kisméretű belsőtoronyos, szabálytalan alaprajzú vár. Meredek hegykúpon áll, melynek tengerszint feletti magassága 625 m, relatív magassága 120 m. Falai csigavonalban elrendezett falsorosokat alkotnak. A külső védőöv keleti sarkán nagyméretű, ötszög alaprajzú, vastag falú torony falai emelkednek. Magját a sziklakupon emelt 35 m hosszú K – Ny irányú belsővár képezi. A legmagasabb pontra épült az öregtorony melynek csak ÉNy-i és ÉK-i sarka és az alapfala eredeti. A mai toronyszerű építmény egy XX. sz.-i kilátó maradványaiból és a helyreállított középkori falakból áll. Ehhez Ny felől 25 m hosszú palota építmény csatlakozik, az ásatás során kisméretű bejárata is előkerült. A bejáratot kisebb, fallal megerősített udvarból lehet megközelíteni. Itt egy ciszternát tártak fel. Az elmúlt években a vár másik - részben kőbe vágott - ciszternáját is kitisztították.

A vár bővítése során az É-i oldal alacsonyabb teraszán alakult ki a külső vár, mely félkörben vette körül a sziklacsúcsot. Itt csekély falmaradványok, alapfalakra utaló földhányások láthatók. A várkapu a Ny-i oldalon, a belső vár sziklája és egy kisebb sziklaképződmény között állhatott.

Maradványa csekély, csak a bevezető úton látszanak a kocsikerek számára megfaragott bazaltszikla vályúi. Az egykori kapu felett a sziklafalban Petőfi Sándor 1845 évi látogatásával kapcsolatos emléktábla van elhelyezve. A külső vár sziklaszélre épült falai K felé is folytatódhatnak, és végül az öregtorony alatt álló ötszögletű D-i bástyához csatlakoznak. Ennek szerepe a várba vezető út, valamint a kapu oldalazó védelme volt.

Története: A vár magját a Kacsics nemzetség Simon bántól származó ága, a Salgói család építtette a XIII. sz. második felében bár az első okleveles említések csak 1341 és 48-ból valók. Simon bán 1213-ban részt vett Gertrud királyné meggyilkolásában. Ő lett a Salgói-család őse. A családnak ez az ága nem csatlakozott Csák Mátéhoz és így birtokait megtarthatta. 1341-ben Somoskő vára Széchenyi Tamás vajda számára történt határjárásakor először szerepel a Kacsics nembeli Miklós fia Miklós és Illés birtokában Salgó-vár. 1348-ban Salgói Miklós és Dénes fiaikkal együtt elhatározzák, hogy Tarján nevű, Salgó vára melletti birtokuk kivételével minden birtokukon megosztóznak. A vár tehát közös birtokban maradt. A vár történetének XIV. sz. végéig XV. sz. adatai keverednek a Börzsöny-

béli Salgóvár adataival, így történetét nehéz nyomon követni. 1411-ben a vár Salgó Simon országbíróé. A XV. sz. elején rövid ideig Ilsvai Leusták nádor és fiai kezébe kerülhetett, mert ők is használták a Salgó előnevet. 1423-ban viszont már királyi várként szerepelt, mert Zsigmond király ez évben a salgói jövedelmekből egy egyház-kegyúri alapítványt tett.

Az 1450-es években a Giskra cseh zsoldosvezér által vezetett husziták fészkeltek be magukat a falak közé, akiktől Mátyás király serege foglalta vissza 1460-ban. A század folyamán előbb Ország Mihály, majd Zápolya István lett Salgó vár ura. János király 1527-ben Szobi Mihálynak és Werbőczy Istvánnak adományozza. Ferdinánd viszont 1544-ben a hamispénzverésről hírhedt Bebek Ferencet ülteti bele, akitől 1548-ban Derencsényi Farkas vásárolta meg. A XV. sz. második feléből két kapitány Kartali Bornemissza György és Kropach Miklós nevét is ismerjük. A vár szakaszos bővítése az eddig eltelt évszázadokban történt, ennek írásos nyoma azonban eddig nem került elő. A D-i bástyát feltehetően a tűzfegyverek elterjedése után építették. A várat 1554-ben Kara Hamza szécsényi bég csellel foglalta el, fatörzsből faragott óriási ágyúval rémisztve meg a várvédőket. Zagyvai Simon várkapitány és emberei elmenekültek. A török várórség 1565-ben 39 főből állt. Jelentősége Somoskő elfoglalásával csökkent, az 1593 évi hadműveletek során Prépostvári Bálint, a kisebb várak visszafoglalója Salgót nem említi. A régészeti ásatáskor feltárt ún. pusztulási réteg azonban azt jelzi, hogy ostrom során került vissza magyar kézre. Más források szerint 1593-ban Pálffy Miklós és Tieffenbach Kristóf csapatai Salgót is felszabadították. Az uradalom birtokosa ekkor Balassi Bálint volt, de a várat már nem használták, fokozatosan rommá vált. A salgói vár helyreállításának gondolata először a XX. század 1930-as éveiben vetődött fel. 1938-ban fedett, falból készült kilátótornyot építettek az „öregtoronyra”. A második világháborúban illetve az azt követő évek során megsemmisült a kilátó, csak a falcsomók maradtak meg. A rom helyreállítására az 1970-es években készültek új tervek, majd 1981-1983-ban régészeti feltárásokat végeztek itt. Az ásatások és a vár felújításának folyamata néhány éves szünet után a Kincstári Vagyoni Igazgatóság megbízásából az 1990-es évek közepén újra folytatódott. Ennek során megtörtént a felső vár falainak konzerválása, tetőt kapott a lakótorony csonkja, visszaállították a felső várkaput, s helyreállították a kiásott ciszternát is. Megkezdődött a vár leglátványosabb részének, az ötszögű ágyúbástya falainak a letisztítása is. A külső fal maradványait a kaputól a lakóépületig lebontották, felfalazták. Ez jelenik meg vízszintes fehér csík formájában azok előtt, akik messzebről néznek fel a várhegyre.

1956-os sortűz emlékműve

Az egykori vásártér, melyet ma az 1956-os sortűz áldozatainak emlékére December 8. térnek neveznek.

Közepén Szabó Tamás szobrászművész 1993-ban felavatott alkotása emlékeztet az ártatlan mártírokra, akiknek a nevét egy 1996-ban állított emléktábla őrzi. Salgótarján Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Pofosz Nógrád Megyei Szervezete 2000. december 8-án emlékparkká minősítette e területet, melynek a védelmére egy gránit emlékoszlopon szólít fel. A központi emlékművel átellenben, a megyeháza épülete északi szárnyának falán, Asszonyi Tamás szobrászművész „A népakarat fája” című alkotása ugyancsak a tragikus sortűz jegyében fogant. Az alatta lévő tábla az 1956-os forradalom és szabadságharc ismert és ismeretlen Nógrád megyei mártírjaira emlékeztet. A Pofosz megyei szervezete, a megyei és a salgótarjáni önkormányzat által 1998-ban felavatott tábláján Alapi László, Hadady Rudolf, Geczko István, Hargitai Lajos és Pálincás Antal honvéd őrnagy neve szerepel.

Panteon

A városháza árkádsorában alakították ki Salgótarján város tizenkét jeles személyiségének panteonját, akiket a megyei jogú város közgyűlése a Salgótarjáni Polgári Kör javaslata alapján választott ki. Az első három szobrot 2000 augusztusában, a millenniumi ünnepek keretében helyezték el. Dr. Csengődy Lajos evangélikus lelkész mellszobrát Erdei Sándor, dr. Förster Kálmánét, az első polgármesterét Bobály Attila, Róth Flórisét, az egykori bányaigazgatóét Molnár Péter helyi szobrászművész faragta kőbe.

Egy év múlva, még szintén a millenniumi megemlékezések programjában avatták fel dr. Dornyay Béla gimnáziumi tanár, helytörténész, múzeumalapító, Kovács Nándor római katolikus plébános és Szilárdy Ödön nagybirtokos szobrát, a fenti három szobrászművész munkáját.

Kálvária

Az meszestetőn (1930-tól Szent Imre-hegy néven szerepelt, majd ezt a nevét 2001-ben újra visszakapta, és 1940-től a csúcsán országzászló lobogott) 1943-ban épült Kálváriára 175 lépcsőn lehet felkapaszkodni. A teraszos megállót követően 14 stáció között gyalogút kanyarog a tetőn lévő három keresztig. Minél feljebb megyünk, annál szebb kilátás nyílik a városra és a környékbeli hegyekre.

SOMOSKŐÚJFALU

Somoskőújfalú (korábban Somosújfalú) 1455-ben Somoskő várának tartozéka és Széchenyi László birtoka, aki Guthi Ország Mihálynak és Losonczy Albertnek zálogosítja el. 1461-ben az utóbbiak családjai nyerik adományul, de 1548-ban csak a Losonczyaké. 1562-1563 évi defterekben 10 portával a szécsényi szandzsák községei közt szerepel. 1598-ban Forgách Zsigmond a földesura. 1715-ben 10, 1720-ban 16 magyar háztartását írják össze. A XVIII. század elején a Rádayak bírják zálogban, 1740 után gr. Péterffy János birtoka, majd ennek leszármazottja, Tolnay Aloisia kapja egy részét 1808-ban. 1826-ban Stahremberg Antal özvegye és fia részbirtoka, másik része Radvánszky Antalé.

Római katolikus templom (Szűz Mária)

Jellege: barokk, átépítve.

Fekvése: Magas dombon, a falu középső része felett áll. Keletelt.

Története: A templom Borovszky szerint a XVIII. század közepén, Mocsáry szerint 1796-ban épült. Ekkor még nem emelkedett torony a síkmennyezet fölé. A templom első bővítését 1809-ben kezdték, de a munkálatok csak 1816-ban fejeződtek be. 1848-ban zsindeletet kapott, és a torony is ekkor épült meg. 1898-ban gyökeresen renoválták. Az 1980-as években jelentős renoválást végeztek a templomon, amikor egy hitoktató teremmel is bővült. Somoskőújfalú templomának védőszentje 1935-ig Szent Miklós volt. Ekkor ajánlották Magyarok Nagyasszonyának, s azóta Szűz Mária nevét viseli.

Külseje: Eredetileg egyhajós, homlokzati tornyos barokk templom. A homlokzat kissé kiugró középrésszel rendelkezik, benne kapuval, és felette ablakkal. Az egész templomot körülfutó párkány felett a homlokzaton háromszögű oromzat, felette kis torony látható, mind a négy oldalon egy-egy ablakkal, bádoggal hagymatetővel. Az egész templom mentén magas a lábazat, a homlokzaton öt lépcsőfok vezet fel a főbejárathoz. Az orgonakarzat és a toronyfeljárata a hajó délnyugati oldalán található, felette kis kerek ablakkal. A földszintes sekrestye a templom északkeleti oldalán van. A hajó és a szentély falai simák, tagolás nélküliek. A hajóban eredetileg két-két ablak volt. A szentély déli oldalán egy ablak látható. A hajót kereszthajószerűen egy-egy oldalszárnyal bővítették. A nyeregtető palából készült.

Belseje: A torony alatt előcsarnok, felette orgonakarzat található. Ez utóbbit a magas fal teljesen elzárja a hajótól, lent kosárférmes árkáddal, fent félköríves ablakkal nyílik a hajó felé. A hajó két boltszakaszos, a szentély egy boltszakaszos. A boltozatok erős kettős övvel, a falpillérek toszkán fejezetekkel készültek. Bent található még diadalív, és egy keskenyebb szentély, felette gömbsüveg boltozattal.

Berendezés: A tájba illeszkedő barokk templomban láthatjuk a XIX. század elejéről származó Szent Miklós-képet és a főoltárt díszítő Magyarok Nagyasszonyát ábrázoló képet.

5. A térség Geoparkon kívüli települései

NEMTI

Nemti (Németi) Árpád-kori település. Nevét 1227-ben említette először oklevél Nemti alakban. 1297-ben Nemti nemeseket említ egy oklevél, akik a Hangonyiak eskütársai voltak. 1331-ben a Nemti család birtoka. A család tagjai; Nemti Péter és fiai tiltakoztak örökös nélkül elhalt rokonuk kalapati birtokrészével kapcsolatban, melyet Károly Róbert királytól Rimai Miklós mester lévai és kolozsvári várnagy kapott meg. Később pedig a gróf Károlyi család birtokába került, gróf Károlyi Mihály parádi uradalmához tartozott az 1900-as évek elején is. 1873-ban nagy kolerajárvány pusztított a településen. A határban az 1900-as évek elején kőszénbánya is működött. Kőbányája is volt.

Nemti a 20. század elején Nógrád vármegye Salgótarjáni járásához tartozott.

Lakóház:

Fésűs beépítésben álló, előkertes, téglalap alaprajzú ház, nyeregtetővel. Udvari homlokzata előtt falazott oszlopos és mellvédés tornác, díszített fejezetű és lábazatú oszlopokkal. Egytraktusos, három helyiséggel. A tornác hátsó harmada beépítve, a beépítéshez oldalirányú toldalék kapcsolódik. 1867 előtt épült, 1912-ben felújították. Újabb átalakítása részben 1965 előtti, illetve 1978. Népi műemlék.

Külső leírás: Szalagtelken fésűs beépítésben álló, előkertes, eredetileg egysoros elrendezésű épület. Falazata vályog, vakolva, sárgára meszelve. Tetőzete cseréppel borított. nyeregtető, oromfala vályog, szintén vakolva. Téglából falazott oszlopokkal ellátott, téglamellvédés oldaltornáca járólappal burkolt. A tornác hátsó harmada mára beépített, egy szakaszon a tornác szélességén is túlnyúlóan. Az új beépítés kivételével eredeti hatszemes ablakok láthatók. Utcai homlokzata 2 ablaktengelyes, szintén eredeti ablakokkal.

DOROGHÁZA

Dorogháza a Baksa nemzetség tagjainak ősi birtoka volt.

1280-ban a Zemplén vármegyei Kövesd és Semjén, valamint a Szabolcs vármegyei Halászárt a Baksa nemzetséghez tartozó I. Simon fiai: Baksa, Tamás, Dénes, Detre, György és Simon a Rátót nemzetségbeli Roland nádor fiainak adták cserébe. Később azonban e cserét mégis megváltoztatták és pénzért vásárolták meg Kövesdet a Baksa nemzetségbeliek.

1296-ban Dorog birtokot még a Baksa nemzetségbeliek birtokának írták, 1332 és 1337-es pápai tizedjegyzékben Rabasháza (Dorokháza) néven említették.

Római katolikus templom

A temetőben, szabadon álló, egyhajós, keletelt, nyeregtetős templom, oromfalas Ny-i homlokzata lekontyolt csúcsa fölött huszártoronnyal, a hajónál keskenyebb, poligonális záródású szentéllyel, melynek É-i oldalához sekrestye kapcsolódik Bejárati oldalán karzat. Hajója síkmennyezetes, szentélye fiókos dongaboltozatos, a szentélyzáródás fölött félkupolával.

Berendezés: 18-19. század; főoltár: 18. század vége. A templom 1758-ban épült, 1914-ben huszártornyát lebontották, a ma látható 1938-ban épült. A templomkertben: a templomtól D-re, négyzetes alaprajzú, emeletes harangtorony, sátoztetővel. Bejárata a K-i oldalon, emeletén hangnyílások. A harangtoronyt 1811 után emelték.

Külső leírás: A település északi végén, a temető közepén szabadon álló, keletelt egyhajós templom, a nyolcszög három oldalával záruló szentéllyel. nyugati homlokzata tagolatlan. főbejárata egyenes záródású, záróköves, Füles barokk kerettel ellátott. felette kis négyszögletes ablak. A homlokzat síkjától kissé hátrébb a tetőn kőből épült huszártorony látható, mind a négy oldalán 1-1 félköríves záródású ablakkal, felettük kör alakú vakolatdísszel. A nyugati homlokzat kivételével a többi homlokzaton kettős párkány fűt körbe. Lábazat és lábazati párkány nincs az épületen. A hajó északi homlokzatán egy , a délin két szegmensíves ablak, a szentély déli oldalán pedig egy, az előzőekkel megegyező ablak látható. A homlokzatok fehér fröcskölt vakolattal borítottak. A templom északkeleti végéhez egy ablakkal és egy ajtóval ellátott sekrestye csatlakozik. A templom délnyugati vége előtt négyszögletes kő harangtorony emelkedik.

SZUHA

Első írásos említése 1441-ben, „Zoha” alakban fordult elő; 1463-ban „Zwha”-nak írták. Régebben a mai helyétől északra volt a falu, csak a török hódoltság idején települtek át lakói a Mátra biztonságot nyújtó erdőségeinek közelébe. Az 1552. évi összeírások szerint nemes falu volt, lakói nem fizettek adót. Az egri vár 1589-90-ben kelt számadáskönyvei szerint a falu lakói az erődítmény fenntartásának céljaira szolgáltatták be a főpapi tizedet. A 19. század elején húsz családnak voltak itt földesúri jogai.

A rendszerváltás óta közigazgatásilag Szuhához tartozik a Galyatető északi lábánál, sűrű erdők és hegyek ölelésében megbúvó Mátraalmás is. A településrész régen Szuhahutaként volt ismert, jelenlegi nevét 1962-ben kapta. A hegyvidéki község kialakulása és fejlődése is eltér Szuhától. Míg Szuha egy tradicionális, egyutcás palóc település, addig Szuhahuta telepes falu, valójában ipari kolónia volt. A falu alapítói a 18. század elején itt letelepedő felvidéki szlovák és lengyel családok voltak, akik kezdetben faszénégetéssel és hamuzsírkészítéssel foglalkoztak. A 18-19. században üveghuta működött itt, majd ezt követően a faeszközök és bútorok készítése biztosította a helyi lakosság mindennapi megélhetését.

Harangláb

Villás fa harangláb bádoggal sátor tetővel. Oszlopán bevéselt évszámok, monogram (1868, 1907, 1982, MM) és virágmotívum. Állíttatta Lajgut András szuhahutai bírót 1868-ban. Népi műemlék.

Fakereszt

A harangláb mellett álló tölgyfakereszt. Több részre tagolt talapzatát csavart csíkok, fogrovatos és pontozott sorok díszítik. A talapzat fő részén elöl egy-egy faragott gyertyatartó között úrmutató. Alatta karcolt felirat, fűrtös, liliomos díszítéssel körülölelve. A hétkaréjos szárvégződésű kereszt erősen megkopott bádoggal korpuz. Állíttatta Lajgut András szuhahutai bírót 1868-ban. Népi műemlék.

Harangtorony

Az r. k. templommal szemben, telekhatáron épült, szabadon álló, egyszintes, négyzetes alaprajzú torony, sátor tetővel. Ajtaja a DK-i oldalon, a tető alatt mind a négy oldalon hangnyílások. Épült a 18. század második felében.

Külső leírás: Telekhatáron épült egyszintes, négyszögletes alaprajzú harangtorony, zsindelellyel fedett sátor tetővel, s az azon elhelyezett kereszttel. Falazata kő, vakolva, fehérre

meszelve. Homlokzatain kis kiülésű lábázat fut körbe. Utcai homlokzatán szegmensíves záródású nyitott ablakok.

Római katolikus templom (Kisboldogasszony)

Szabadon álló, egyhajós, keletelt, nyeregtetős templom, oromfalas Ny-i homlokzata felülkontyolt csúcsa fölött huszártonnyal, a hajónál keskenyebb, poligonális záródású szentéllyel, melynek É-i oldalához sekrestye kapcsolódik. Szentélyen és sekrestyén támpillérek. Kőkeretes gótikus bejárat. Hajója síkmennyezetes, bejárat oldalán karzat. A szentély keresztboltozatos, benne gótikus sekrestyeajtó és szentségtartó fülke. Berendezés: 18-19. század. A középkori templomot 1768-ban építették át barokk stílusban.

Külső leírás: Szabadonálló beépítésű, téglalap alaprajzú egyhajós, zsindelezett nyeregtetővel fedett épület, a nyolcszög három oldalával záródó, a hajóhoz képest hosszú szentéllyel és az északi oldalon kapcsolódó sekrestyével. Falazata vakolt, fehérre meszelve. Nyugati homlokzatán félköríves záródású félkörtagos bélletű kőkeretes kapu. Ajtaja modern faragással (Erzsébet és Mária) díszített. Felette kis négyzetes, négyosztatú ablak. A homlokzatot törtvonalú oromzat és a felette kiugró kétemeletes fa huszártonny zárja. A hajó déli oldalán két szegmensíves ablak látható. A szentélyt öt támpillér övezi. Déli oldalán a hajóéhoz hasonló, de kissé nagyobb ablak figyelhető meg. Az épületet alacsony lábázat öleli körül, párkány nincs.

MÁTRAMINDSZENT

A környéken réz- és bronzkori leletek kerültek elő, bizonyítva, hogy igen régen megtelepedett az ember a kedvező adottságú területen.

Korábban csak Mindszent volt a neve, a Mátra előtagot 1890-ben kapta.

Az 1546 évi adóösszeírás szerint több nemes család birtoka, ekkor 3 jobbágytelket írtak ott össze, 1548-ban többek között Dobó István, az egri vár kapitánya is birtokos volt itt.

Mátramindszent történelmünk során végig Heves vármegyében volt, csak az 1950-es megyerendezéssel került Nógrád megyébe.

Római katolikus templom és harangtorony

Dombon, temetőben, szabadon álló, egyhajós, nyeregtetős templom. É-i homlokzata oromfalas, csúcsa lekontyolva, fölötté huszártonny. Szentélye a hajónál keskenyebb, poligonális záródású, sekrestyéje részben a hajó, részben a szentély K-i oldalához kapcsolódik. Kapuja az É-i homlokzaton, zárókövén évszám: 1789. Hajója csehsüveg boltozatos, bejárat oldalán karzat, szentélye fölött félkupola. Falképek: szentély, 1961 (Kelemen László), hajó, 1962 (Mór József).

Berendezés: főoltár: 18. század közepe; sekrestyeajtó kilincse: 18. század közepe (Fazola Henrik műhelye). Orgona: 1910 körül (Cseh István). Feltehetően középkori templom felhasználásával 1750-ben kezdték építeni s 1760-ban szentelték fel. 1789-ben átépítették. A templomtól É-ra négyzet alaprajzú, sáttortetős harangtorony áll, 18. század.

Külső leírás: Kis dombon, a temetőben szabadon álló téglány alaprajzú templom, a hajónál keskenyebb, a nyolcszög három oldalával záruló szentéllyel, kis huszártonnyal, s az épülethez északról csatlakozó sekrestyével. Feltehetően egy középkori templom falinak felhasználásával épült. Falazata vakolt, fehérre meszelt. Főhomlokzatán alul közepén egyenes záródású, füles profilú kőkeretes kapu, a kőkeret közepén 1789-es évszámmal. Felette keretezés nélküli, négyzetes, négyzetes ablak, e felett csekély szegmensíves keretezés nélküli padlásajtó. Párkány nélküli, enyhén ívelt oromzat. Ebből, részben fából készült huszártonny emelkedik ki. A hajó bal oldalán két félköríves záródású, keretezetlen

ablak, modern tejüvegezéssel. A hajó jobb oldalán nincs ablak. A szentély jobb oldalán egy a túloldaliakkal megegyező ablak. A főhomlokzat kivételével a többi homlokzaton egyszerű ereszpárkány fut körbe. A hajó nyeregteteje a főhomlokzatnál kissé lekontyolva. A szentélyen félsátortető. A főhomlokzat előtt négyzetes alaprajzú vakolt, fehérre meszelt harangtorony, félköríves záródású ablakkal, zsindelezett gúlatetővel.

MÁTRANOVÁK

Mátranovák neve már a középkorban is szerepelt az oklevelekben.

1548-ban Horváth András volt a földesura. 1633-1634-ben a török hódoltság alatt, a váci nahije községei között sorolták fel, de csak két adóköteles házzal, majd 1715-ben 5, 1720-ban 6 magyar háztartását írták össze.

1770-ben gróf Teleki László, Csoma Zsigmond és Szabó Zsigmond voltak a földesurai.

Római katolikus templom (Nepumuki Szent János)

Dombon, szabadon álló, egyhajós, nyeregtetős templom, DNY-i homlokzata síkjában középtoronnyal, a hajónál keskenyebb, poligonális záródású szentéllyel, melynek ÉNy-i oldalához sekrestye kapcsolódik. Hajója csehsüveg boltozatos, bejárati oldalán karzat, szentélye félkupolás.

Falképek: 1962. Berendezés: jellemzően 19. század első fele; szószék: 1832. Orgona: 1907 (Rieger-gyár). Épült 1800 körül. Késő barokk falképeit a 19. század második felében lemeszelték.

Külső leírás: Dombon szabadon álló, keletelt, egyhajós templom, a nyugati homlokzat síkjában emelkedő toronnyal, s a hajónál keskenyebb, a nyolcszög három oldalával záruló szentéllyel. Nyugati homlokzatán kissé kiugró középrizalit, ebben a járószint felett hat lépcsőfokkal nyíló, záróköves, keretes főkapu. E fölött magas ablak, majd a barokk oromzatban elhelyezkedő ovális ablak látható. Az oromzat feletti torony minden oldalán órapárkány és 1-1 ablak látható lizénás kerettel. A tornyot új bádогоzású hagymasisak fedi. Az egész épületet magas lábazat és egyszerű párkány övezi. A hajó homlokzatain 2-2 kosáríves ablak látható, a szentélynek csak a déli oldalán van egy ablak. A templom északkeleti oldalához sekrestye csatlakozik.

MÁTRATERENYE

Mátraterenye 1984-ben alakult Homokterenye, Mátranovák és Nádújfalu községek egyesítésével. Mátranovák 1991-ben kiválva ismét önálló községgé alakult, a maradék település neve azonban változatlan maradt.

Az 1950-es megyerendezés előtt Homokterenye és Mátranovák Nógrád vármegyéhez, Nádújfalu viszont Heves vármegyei Pétervásárai járáshoz tartozott.

Homokterenye

Ősi neve Atyazháza, vagyis Atyásháza volt. Árpád-kori település. Nevét már 1296-ban említették az oklevelekben. A 15. században Heves vármegyéhez tartozott. 1404-ben Zsigmond király Homokterennei Miklós fia Miklósnak és fiának Jánosnak, valamint a "faluvégén lakó" Péternek és Lászlónak bizonyos birtokrészeket adományozott itt, de 1418-ban már az egész helysége Homokterennei Jakab fia János kapott adományt. Ettől kezdve nevezik Homokterenne néven. 1873-ban itt is a kolera pusztított, 1874-ben pedig az egész helység leégett. Határában az 1900-as évek elejének adatai szerint két kőszénbánya is volt. Az egyik az Északmagyarországi Szénbánya Társaság telepe, a másik Csintalan Abrisnéé és két társáé volt.

Nádújfalu

Nádújfalu nevét 1426-ban említették először az oklevelek. Ekkor Iván, Szuha és Füzes helységekkel együtt az Iváni család birtokában voltak.

1463-ban Wyfalw néven Szuhával és Maconkával együtt fordult elő, és az Iváni család birtoka volt.

Az 1900-as évek elején a lakosság háziiparszerűleg űzte a nyírfaseprő-készítést és vászonszövést. A település határban pedig kőbánya is volt.

Nepomuki Szent János-szobor

Lakóház előkertjében álló szobor. Alacsony, négyzetes hasáb alakú, párkánnyal ellátott talapzatán a szent alakja papi ornátusban, kezében a vértanúk palmaágával összefogott, jobb vállának támasztott feszülettel látható. A szobor fölött félkörívben meghajlított bádoglep, esővédőként.

Külső leírás: Alacsony négyzetes kőtalapzaton álló kőből készült barokk, kezében keresztet tartó Nepomuki Szent János szobor. Felette félköríves bádog védőtető.

Római katolikus fa harangláb

Az r. k. templom (trsz.: 5853) kertjében álló, zömök, szoknyás fa harangláb, sátortetővel. Alsó szintje deszkafalas, a tetejére ültetett felső szint a deszkamellvéd fölött minden oldalán két-két hangnyílással áttört. Egyik gerendáján bekarcolt felirat, évszámmal: 1784.

Külső leírás: A templom jobb oldalán álló széles, tömzsi tölgyfából készült építmény. Alsó szintjén egy egyenes záródású deszkaajtó. A szintet palával borított szoknya zárja, ebből emelkedik ki a szintén deszkából készült emelet, minden oldalán két-két kosárvéses ablaknyílással. Gúlasisakja szintén palával borított, rajta vasból készült kereszt.

Római katolikus plébániaház

Fésűs beépítésű, téglalap alaprajzú ház, kontytetővel. Udvari homlokzata előtt falazott oszlopos-mellvédes tornác húzódik. Az épület hátsó része és a tető fele el van bontva. Egytraktusos, helyiségei részben pórfödemesek, az utcai szoba földpadlós. Pincelejárata a ház végéből. Valószínűleg a földbirtokos Szakáts család építtette.

Külső leírás: Szalagtalán fésűs, utcafrontos beépítésű egysoros, részben alapincézett épület. Tetőzete palával borított sátortető, részben beomolva, jelentős pala-hiányokkal. Falazata téglavályog, tapasztva, fehérre meszelve. Oldaltornáca téglaoszlopos és mellvédes, téglával burkolt, a még ma is meglévő utolsó szakasz végén az udvar felől nyíló pincelejáróval. Utcai homlokzata 2 ablaktengelyes, udvari homlokzatának jelenleg is meglévő szakasza 3-1-1 tengelyes, ebből a negyedik ajtó. Az ablakok eredeti, hatszemes nyílászárók. Az épület folytatásában egykor megvolt vélhetően gazdasági rész mára már elbontva.

Római katolikus templom

A település K-i szélén, dombon, a temetőben, szabadon álló, egyhajós, keletelt templom. Ny-i homlokzata oromfalas, szélein egy-egy támpillér. Oromcsúcsa lekontyolva, fölötté huszártorony. Szentélye a hajónál keskenyebb, egyenes záródású, É-i oldalához sekrestye kapcsolódik. Nyeregterője a szentélyzáródás fölött lekontyolt. A D-i hajófalán befalazott csúcsíves kapu, két csúcsíves ablak. A Ny-i homlokzat kapuja rozettás kőkerettel. Hajója csehsüveg boltozatú, bejárati oldalán karzat, szentélye síkmennyezetes. A szentély falában szegmentíves ülőfülkék és csúcsíves sekrestyeajtó. Berendezés: jellemzően 19. század eleje; főoltárkép: 1871 (Kovács Ferenc). Hajója és szentélye a 13. század második

negyedében épült, a karzat két pillére és a Ny-i homlokzat támpillérei a 13. század végén. A D-i oldal gótikus kapuja a 15. század elején, a Homokterenyei család építkezései során készült. 1801-ben pusztuló oldalépítményeit lebontották, az épületet helyreállították, ekkor épült a sekrestye és a huszártorony. A hajót 1920-ban boltozták be, akkor tüzeltek el azt a kazettás mennyezetet, amire az 1512-es évszám volt felfestve.

Külső leírás: Keletelt, magas dombon, a temetőben szabadon álló téglány alaprajzú templom, a hajónál keskenyebb, egyenes záródású szentéllyel, kis huszártoronnyal, s az épülethez északról csatlakozó sekrestyével. Falai vakoltak, fehérre meszeltek. Nyugati homlokzatán félköríves záródású, reneszánsz kőkeretes kapu, kis rozettával. Felette szegmensíves záródású keretezetlen ablak. Párkány nincs. Egyszerű széles oromzat. Felette keskeny, fából készült huszártorony 1801-ből. A homlokzat északi és déli végén egy-egy széles támpillér. A hajó északi homlokzatán nincs nyílás. A hajó déli homlokzatán rézsús bélletű, félköríves fülkékben 2 csúcsíves ablak, közülük a keleti kőkeretes. Alattuk közepén az egykori déli kőkeretes, csúcsíves, elfalazva. A szentély déli és keleti falán egy-egy kosáríves záródású rézsús bélletű fülkében csúcsíves kőkeretes ablak. A tetőzet cseréppel fedett kontyolt nyeregtető.

Római katolikus templom (Szent Kereszt felmagasztalása)

Dombon, szabadon álló, egyhajós, nyeregtető templom. K-i homlokzata oromfalas, oromsúcса fölött huszártoronnyal; szentélye a hajónál keskenyebb, poligonális záródású, É-i oldalához sekrestye kapcsolódik. A hajó kazettás mennyezetes, amely 1746-ban készült, utolsó két sora 1905-ben cserélve. Bejárati oldalán karzat, a mennyezettel egykorú mellvéddel. Szentélye fiókos dongaboltozatos.

Berendezés: 18-20. század; főoltárkép: 1937; két oltárkép a hajóban: az egyik 18. századi. Orgona: 1905 (Angsterorgonagyár). Épült a 18. század első felében, huszártornya 1923-ban készült. A templomkertben: harangláb áll.

Külső leírás: Magas dombon szabadon álló egyhajós épület, a nyolcszög három oldalával záródó szentéllyel, a az ahhoz jobb oldalon csatlakozó kis sekrestyével. Falazata vakolt, sárgára festett. Az épületet kb. 70 cm-es lábazat övezi. Főhomlokzatának alján barokk kőkeretű félköríves záródású kapu, zárókövének helyén virág faragással. E felett kis körablak figyelhető meg, majd az egész épületen körülfutó cseréppel fedett párkány következik. Feljebb barokk oromzat, melyet egy újabb kis párkány oszt vízszintesen két részre. Alsó részének közepén egy-egy pillér, ezektől kétoldalt egy-egy voluta látható. Az oromzat feletti kis huszártornyocska fából készült 1923-ban. A hajó oldalhomlokzatai három-három keretelt bemélyedéssel tagoltak. Bal oldalt a mélyedésekben három ablak látható, közülük az első kettő félkörívvel, a harmadik csekély szegmentívvel zárul.

SÁMSONHÁZA

Sámsonháza Árpád-kori település. Nevét 1132-ben említették először. Első birtokosa Sámson nevű főúr volt, aki a helység feletti várat is építtette. Sámson II. Bélával szemben állt, a trónkövetelő Borisz híve volt.

1424-ben Zsigmond király feleségének, Cillei Borbálának ajándékozta Sámsonházát a várral együtt.

Sámson várát, mely két részből: egy elővárból és egy fellegvárból állt egy 1409-es keltezésű okirat még említette, 1472-ben pedig már romokban hevert.

A település a Kis-Zagyva áradásaitól az elmúlt évszázadok során sokat szenvedett.

1808-ban egy tűzvész során az egész falu leégett, nem kímélte a szalmatetőt, fából épült evangélikus templomot se. A leégett templom helyére az árvizek miatt az új templomot 1870-ben már dombra építették.

Fejérvő vára (Sámson vára)

A település központjától kb. 1 km-re É-ra, hegycsúcson épült szabálytalan alaprajzú vár. É-i oldalán egy legalább háromszintes épületszárny húzódott, amelynek É-i falmaradványa viszonylag magasan áll, míg a D-i erősen lepusztult. Ez utóbbiban ablaknyílás látszik. A várudvar az épülettől D-re húzódott. A belső részekhez ÉK felől bejárati falszoros csatlakozik, amely a feltételezhető K-i kapuhoz vezetett. A Ny-i oldal falszorosában helyezkedik el a vár ciszternája. Valószínűleg a 13. század második felében épült. Első említése 1409-ben már csak várhelynek mondja.

Külső leírás: Hegytetőn szabadon álló egykori vár fellegvárának maradványai. A szabálytalan alaprajzú épület külső részén ma is megfigyelhető a kör alaprajzú ciszterna. A falszoros északkeleti végében magasan álló falszakasz, mely egykor a lakóhelyiségek részét képezte.

KISBÁRKÁNY

Szláv személynévből eredeztetik nevét az eléragsztott jelző a falu méretére utal. 1265-ig a Kacsics nemzetség birtoka. Ekkor a Rátót nembeli Porcz István, a Pásztóhi, a Tari és a Kazai Kakas családok őse szerezte meg. E családok tagjai gazdálkodtak itt 1472-ig. Ezután birtokosa volt Guthi Ország Mihály nádor is.

Az 1548. évi adóösszeírás szerint üresen álló település. A törökök magyarországi kiűzése után készült összeírások viszont lakott területként jelzik: 1715-ben 13, 1720-ban 20 magyar háztartást írtak össze. A 18. században a Berényiek és a Jankovichok lesznek a földesurai. Nagy valószínűséggel a község szülötte P. Bárkányi János, aki a török veszedelem után, Szécsény városát és a Ferencesek kolostorát életre hívta. P. Bárkányi János II. Rákóczi Ferenc hitbéli nevelője volt.

Nevezetességei: A római katolikus templom (épült 1992-1994), melynek templombelsője magán hordozza a 20. sz. sajátos építészeti jegyeit, illetve a 2011-ben épült keresztút.

NAGYBÁRKÁNY

Nagybárkány Árpád-kori település. Nevét már 1265-ben említették az oklevelek, mint a Rátót nemzetségbeli Porcz Istvánnak, a Pásztóhi, a Tari és a Kazai Kakas családok őseinek adománybirtokát, melyet ez évben (1265) kaptak királyi adományként.

1332-1337-ben a pápai tizedjegyzékben plébániáját is említették.

1889-ben nagy tűzvész pusztított a településen. Az itt álló, tűztől óvó Szent Flórián szobor egy korábbi tragédiának állít emléket.

Római katolikus templom (Szent Márton)

Az 1788-as Visitatio Canonica szerint temploma már 1460 előtt állt. Helye a mostani Polgármesteri Hivatal környékén volt, bent a falu közepén. Az 1870-es évek végén, a hegyről lezúdult víz használhatatlanná tette. Így Nagybárkány legszebb helyén, egy domb tetején kezdték el építeni a templomot 1883-ban, az egyházmegye és a hívek adományaiból. Az 1880-as években 528 római katolikus lakosa volt a falunak. A templomot neoromán stílusban építették. A templom alapterülete 220 m². A templom legértékesebb kincse a szószék, amelyet valószínűleg más templomból hoztak, és egy 18. századi kiváló asztalos munkája. A mellvéd függőlegesen kiképzett főrésze 3 mezőre tagozódik, melyekben a négy evangélista

domborműve látható, balra Szent Máté, szimbólumával, az angyallal. Középen beszélgetve Szent Márk és Szent Lukács szimbólumaikkal, az oroszlánnal és a bikával. Jobbra, alig látható helyen pedig a szeretett tanítvány alakja, Szent János apostol a napba néző sas hasonlatával. A 19. századból származik az oltárkép, mely Szent Mártont ábrázolja. A tornyot életveszélyessé válása miatt 1979-ben lebontották, s a hívek pénz- és munkaadományaikból 1981-ben újra felépítették. 1998-ban a templom orgonáját, mely sok éven át hallgatott, megjavították.

Flórián szobor

Szent Flórián – a tűzoltók védőszentje – szobrát 1836-ban állították, a falut egykor pusztító tűzvészek elleni védelemül.

LUCFALVA

Lucfalva Árpád-kori település. Nevét az oklevelek 1227-ben említették először Lucen, Lucin néven. 1250-ben Lucuni Voycha fia Kristóf birtokának írták. E Kristóf 1251-ben öröklött földje az esztergomi érsek Hatvan nevű birtokával volt határos, melyet el is adott az érseknek, mely eladásba 1241-ben IV. László király is beleegyezett.

1332-ben a pápai tizedjegyzék adatai szerint egyházának papja 6 garas pápai tizedet fizetett. A 20. század elején Nógrád vármegye Szécsényi járásához tartozott.